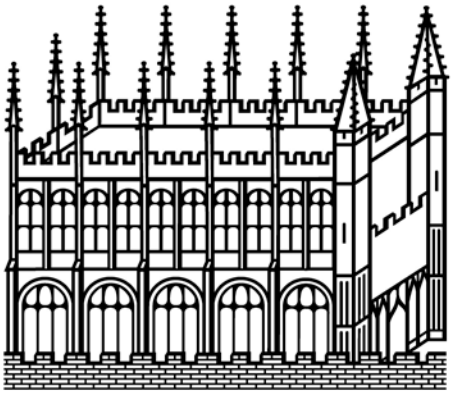

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

49 D 41

نکات احسانی - دو جلد مین ایک جلد مین نکات اردو کا بیان دوسری مین نکات فارسی کا مصنفہ مولوی حکیم احسان علی وکیل

ذخیرۂ سعادت یہ بجامنی بلاس پریس کی دو فصل اول و آخر کا ترجمہ ہے تہذیب و اخلاق مین ترجمہ لالہ لال جی کا کوروی۔

نور العین ترجمۂ مجمع البحرین کہ مصنفہ مشاہیر الدہ و انکا تصوف مین ہے۔

دستور المعاش - طریقہ آموزی معاش مؤلفہ و ترجمہ جانی مارکوس لیڈی صاحب۔

دائرۂ علم - حصۂ اول انگریزی سے چند معلومات مرتبہ مولوی محمد کریم بخش میر منشی۔

مفید الصبیان - نثر مجموعۂ سبق ہائے شش علومات متعلقہ علم تواریخ و جغرافیہ وغیرہ ہر قسم مفید مؤلفہ دہ کاہر پرساد۔

گلشن غیرت - حکایات دلچسپ مرغوب مصنفہ سید غلام حیدر خان اکسٹرا اسسٹنٹ۔

کیمیائے حکمت - حصۂ اول شامل الف علم و ادب و راست گوئی کے فوائد حکمیہ و حکایات مصنفہ مولوی اوحد الدین احمد مدرس۔

بحر الحقیقۃ - اندرز و نصائح واسطے اصلاح نفس کے مصنفہ حسن تخلص۔

باغ ارم - خلاصۂ شش دفتر مثنوی مولوی روم مؤلفہ مولوی شاہ مستعان۔

چشمۂ فیض - ترجمۂ پندنامۂ عطار ترجمہ مولوی عبد الغفور خاں

گلدستۂ اخلاق - معروف بہ تالیف ہرگوبند مؤلفہ بابو ہرگوبند سہائے رئیس مقام کویل علی گڑھ منیجر سیکرٹر

و وکیل عدالت دیوانی آگرہ۔

اخلاق سروری - مؤلفہ مفتی غلام سرور لاہوری

گلشن سروری - نظم مین تہذیب اخلاق کا بیان مؤلفہ ایضاً

سرور حیدری رسالۂ اعتقادیہ مؤلفہ سید غلام حیدر خان بہادر۔

تہذیب احسانی - در تربیت اخلاق انسانی مؤلفہ حکیم احسان علی۔

گلدستۂ ادب - اخلاق اور تدبیر معاش کا بیان مؤلفہ دیبی پرساد۔

مجموعۂ توحید - جسمین چار رسالے شامل ہین

الف بے وجہن - ۲ بجمن چند قسم تصنیف شاہ عبد الصمد عرف رن مست خان - ۳ مثنوی اللہ نام جپورے بھائی

۴ پریم نامہ حاجی ولی۔

تحفۃ العاشقین - رموزات تصوف از شاہ عبد الصمد عرف رن مست خان۔

رہبر راہ حق - مجموعہ فراہم کردۂ حاجی محمد زردار خان جاگیر دار رائے کرولی اسمین چند رسائل شامل ہین

۱ - رسالۂ رہبر راہ حق - ۲ - رسالۂ مرغوب القلوب حضرت شمس تبریز - ۳ - مثنوی شاہ بو علی قلندر - ۴ مثنوی بے سر نام حضرت فرید الدین عطار - ۵ - مثنوی چشم بکشا کہ جلوۂ دیدار - ۶ - پریم نامہ شاہ ولی بھاکھا - ۷ - مثنوی اللہ نام جپورے بھائی - ۸ - بجمن حضرت شاہ عبد الصمد ۹ - الف بے وجہن - ۱۰ - تحفۃ العاشقین شاہ عبد الصمد ۱۱ - مثنوی حضرت بہلول - ۱۲ - رموزات الحقیقت ۱۳ - ترجیع بند راجا عارف باللہ۔

مکتوبات امام ربانی تین جلدین مع رسالہ رد روافض مع رسالہ
مصطلحات حضرات صوفیہ اسمین مکاتیب و ارشادات حضرت
مجدد الف ثانی ہین -

۱- جلد ین اکیسویں مکتوب تک جمع کردہ سلسلہ با رسالہ
ترتیب ارشاد حضرت -

۲- جلد تالیف شاہ عبدالحق -

۳- جلد تالیف شاہ محمد نعمان -

مع جلد - رسالہ رد روافض

و جلد - رسالہ مصطلحات صوفیہ -

مثنوی مخزن - جلی قلم نستعلیق اوسط قلم نستعلیق کمال خوشخط مصنفہ
حضرت شیخ سعدی رح -

ایضاً - دو مصرعہ جلی خوشخط

ایضاً - قلم اوسط

ایضاً - مصرعہ قلم نستعلیق

ایضاً - مصرعہ بترتیب قلم اردو بجوزن شعر شعر -
ترجمہ از نتیجہ طبع منشی گرنبلد پرساد وفا تخلص -

رسالہ اکابر و انوار الصنائر در رسالہ حضرت رمضان
مصنفہ مولوی محمد نعیم اللہ -

مثنوی شاہ بوعلی مصنفہ عارفانہ مضمون شاہ بوعلی قلندر

مثنوی مولوی روم - نہایت خوشخط چار مصرعہ ہر شش رنگ
مزین از نتیجہ طبع عرفانی حضرت مولانا جلال الدین رومی

رسالہ مدقق فاق دفتر ہفتم

مثنوی سلسبیل در رد غلط از حکیم نور حسین امروہوی -

مجالس العشاق باتصویر امیر سلطان حسین نبیرہ شہنشاہ
امیر تیمور -

منطق الطیر - نادر مثنوی مخاطبات طرف طیور کے اور
حکایات آنکے مصنفہ حضرت شیخ فریدالدین عطار -

شرح مثنوی روم - جامع الشرح بسیط شرح ہذا دراز
تصنیفات مولانا عبدالعلی ملقب بہ بحر العلوم عین
جلد ہین -

ایضاً مسمے بہ لطائف نوی تصنیف مولوی عبداللطیف

ایضاً مسمے بہ کاشفات رمنوی مصنفہ مولوی محمد رضا

مجموعہ کلیات مثنویات - مشمولہ دہ رسالہ ذیل از حضرت
شیخ فریدالدین عطار -

۱- رسالہ جوہر الذات -

۲- رسالہ میزان -

۳- رسالہ الٰہی نامہ -

۴- رسالہ مختار نامہ -

۵- رسالہ منطق الطیر -

۶- رسالہ مصیبت نامہ -

۷- رسالہ فرید ت الاحباب -

۸- رسالہ مفتاح الفتوح -

۹- رسالہ بے سر نامہ -

۱۰- رسالہ نبذ نامہ عطار -

نظم اللآلی - شرح قصیدہ بدأ الامالی عربی زبان کا جسکی شرح
نظم فارسی حافظ محمد بخش فیقی نے فرمائی -

مثنوی بزم وصال معرفت کے مذاق مین عمدہ مثنوی -

مثنوی شیخ بہلول - حکایات اندرز آمیز -

حدیقہ حکیم سنائی درسی کتاب مذاق تصوف مین -

معدن الجواہر محاسن اخلاق کا بیان مصنفہ ملا طرزی -

انوار الرحمن - تنویر الجنان ملفوظات حضرت
مولانا عبدالرحمن -

کتب اخلاق و تصوف اردو

جامع الاخلاق - ترجمہ اردو اخلاق جلالی مترجمہ مولوی امانت اللہ

اشرف دل من بر اے تاریخش گفت | گنجینهٔ خلق مایهٔ دانش یا

قطعهٔ تاریخ ریختهٔ قالب فکر مهبط فیوض لم یزلی علی محمد خان متخلص

چو شد مطبوع این نادر کتاب از حکم سرکارم | پی نظاره اش هر چشم را دیدیم مشتاق
ولی چون فکر سال عیسوی کردم بگردیدن | ندا آمد ز چرخ چارمین خورشید اخلاق

قطعهٔ تاریخ طبع زاد نشاء بعد یل شاعر نامی جلیل ممدوح خاص و عام موجد تخلص کا لکه

شد از میامن اخلاق محسن مطبع | کتاب پر ز محاسن با حسنے مطبع
بتازه جلوه طراز یست بیشتر حسنش | چو نو خطے که نماید بکم سنی مطبع
نه از خط سیهم بل ز طبع نورانی | بمهر حق شده مانند مه سنی مطبع
بخواستم که بتاریخ چون شد موزون | رسد ز طبع رسا مصرع سنی مطبع
خرد ز بان پی تحسین گشاد موجد گفت | بعقل آمده اخلاق محسنی مطبع ۱۲۸۰

ولہ

محسنی اخلاق که ملا حسین | حسن بیان داده اش از وعظ و پند
محسن یار ابعلو همم | مائل طبعش شده طبع بلند
هادی تصحیح شده فاضلے | کو بکمال ست کمال فجند
هر که بر گشته خریدار آن | یافته جانے بجهادات چند
موجد بخط پی سالش نوشت | طبع ز اخلاق شده دلپسند ۱۲۸۰

خاتمة الطبع

پس از حمد کریم و رحیم و نعت رسول مقبول مخاطب بخطاب انک لعلی خلق عظیم پوشیده مباد که
زمان بفضل ایزد منان کتاب مستطاب موسوم به اخلاق محسنی من تصنیف عالم مدقق و
محقق کلام خدا را حافظ جناب ملا حسین واعظ بمرتبهٔ نهم در مطبع نامی منشی نول کشور ماه حجة
۱۲۸۴ مطابق ماه ذیقعده ۱۳۰۱ هجریه طبع پوشید

بزدستی باد و نگار خطاط عنبرین سواد منشی کالنگار پرشاد که کلکش صورتگری نقوش الفاظ را
مانی و در تصویر حرف بهزاد ثانی ست طرح نگارش گرفته و رنگ از رنگ بذیرفته و عالم بیگانه هنر
فرزانه واقف رموز روایت کاشف نکات درایت مولوی مظهر علی آدامه الله نوکی کاپی
بصحت رسانیدند و با اصل مطابق گردانیدند که رونق او بحصول انجامید و آب تازه بر آبش دمید
غرض همه جهت تیار شده زینت انطباع و زیب ارتسام یافت و بست و یکم ربیع الاول سال
هزار و دو صد و هفتاد و نه از هجرت اختتام یافت انجام کار قلم بردوشتم و قطعه تاریخ بیاد گار نگاشتم
قطعه شکر خدا که اکنون از طبع تازه شد منظور چشم آباد اخلاق محسنی گفتا شتاب از برای تاریخ سال آن
مطبوع هر یکے باد اخلاق محسنی
۱۲۷۹

تاریخ در نظم مثنوی طبع زاد استاد کامل فن سخن شاه اقلیم سخن همپایه کلیم میرزا اصغر علیخان صاحب نسیم تخلص

یافتم چون مصرعه تاریخ در دور رمل — وقت وزن اسم زائد او فتاد اندر خلل
دو الف تخفیف شد از اول خا بعد لام — ماند از اخلاق خلق محسنی ترکیب نام
بهر فیض خلق نفعے داشت حکم طبع داد — خاطر عالی جناب منشی والا نژاد
واقعی اکنون نظیر او نباشد در زمان — روے او خورشید و عکسش بر فراز آسمان
شهره اش در چار اطراف جهان سر در کشید — حسرتے جا کرد بر دل هر که جهانش ندید
همت و خلقش بسا افزون ز حیز بیان — خامه گردان و مضمون بر اتمنای کمال
لطف او چون وصف من هرگز نگنجد در گمان — مدعی نامم ببر هم کند گر امتحان
الغرض اوصاف ذاتش را چو انجامے نبود — بهر تاریخے که ذکرش شد خیالم در کشود
یافتم اعداد سال همرهش چون بے خلل — خوش رقم کردم چها ناد رکتابے بے بدیل

قطعه تاریخ طبع زاد مثنوی بمنشی وجاهتی منشی شیخ اشرف علی اشرف شاگرد رشید نسیم دهلوی

از حکم جناب منشی عالی جاه — این نسخه تازه طبع گشته فی الحال

خاتمۃ الطبع مع قطعۂ تاریخ متضمن فکر و وصف رموز خفی و جلی مولانا محمد ہادی علی اشک مرحوم موافق مطبوعۂ سابقہ

تہذیب اخلاق انسان بتوحید خلاق سبحانست کہ آموزگار لطفش ابواب حکمت بروے عالم گشادہ و سعادت بر تجلی فضائل و تخلی از رذائل بنا نہادہ گویا و زبان ابوصاحتش اقرار و ناطق و صامت را از تسبیحش مزگار ہست ہر گیاہے کہ از زمین روید + وحدہٗ لاشریک لہ گوید و تکمیل شرف نفسانی اتباع سرور دو جہانی ست کہ بوائے ہدایت و ارشاد از زمین تا آسمان برافراختہ و کوس بعثت لأتمم مکارم الاخلاق در کرن کان افتاختہ آنکہ لعلی خلق عظیم از جمیلش آیتے و انوار سراجاً منیراً از جمالش حکایتے بیت درود و سلام از خدا بے پایہ + بروباد و بر آل و اصحاب وے + اما بعد دیباچہ صحیفۂ ظہور و عنوان نامۂ شعور کہ اخلاق محسنی از تصنیفات علام عالی دستگاہ بحر زخار علوم ملا حسین اعظ رحمۃ اللہ کتابے ست دلپذیر روان آسائے صغیر و کبیر مجموعۂ دانش بنا ہی دستور العمل آگاہی آرائش نفوس را پیرایہ سراپائے تزئین اسرا یہ حرف حرفش پند و موعظت ما آداب و جمل بالبش گنج جملخانہ راجواب حقہ مرزد و زیور براے شاہدان معانی و درج لعل و گوہر ہا آب و رنگ فصیح از بانی نمکین عبارتش نمک ملاحت و شیرین مضامینش لذت ذائقہ بلاغت علاوہ پسندیدگی عادات و افعال و پسندیدگی کردار و اعمال اگر لفظ و معنیش بکار بندند دست انشا طرازی انگار بندند بوا دید این فضائل و معائنۂ چنین جلائل تا بندہ را خر اوج عزت و اقبال منشی نول کشور متودہ خصال را خواہش طبعش بالا گرفت و در اعادۂ تنقیح بدل جا گرفت لاجرم حسب ایمائش و اقتضاے رائے دانایش بہ تہیہ بہتیج میرزا فرزند جانم محمد ہادی علی عوض بمطبعۂ آلا زبی اول یک نسخہ بمقابلۂ چند دیگر راست نمود سپس مل لغات و ترجمۂ عبارات عربی افزود و ہر چند میان نسخہا یش تفاوت بین بود و ہمہ از قلمی مطبوع باہم متباین بود لیکن سر رشتۂ ضبط از دست ندادہ در تعارض بناے کار بر ترجیح نہاد و بعضے نسخ کہ گونہ اعتبار داشت احتیاطاً بکنار حواشی بر قرار داشت تا آنکہ درین روزگار

لہ این خاتمۃ الطبع در مطبوعۂ سابقہ بجنسہ ۱۲ صفحہ بافتہ ۱۲

اصمعی میگوید که روزے نزدیکے از خلفا فتم او را دیدم بر تخت نشسته و دختر پنج ساله تخمیناً نزدیک
و قرار گرفته مرا گفت دانی این دختر کیست گفتم معلوم ندارم گفت دختر پسر است بر و و بوسه بر و ق
او نیز متحیر میماندم و گفتم اگر خلفان امر کنم عقوبت کند و اگر جرأت نمایم شاید غیرت او را بران دارد که مرا
بخاید پس استین بسر آن دختر نهادم و بر داشتم و سر آستین خود را بوسه دادم خلیفه را آن ادب خوش آمد گفت
اگر بخلاف این میکردی از نعمت حیات محروم میماندی پس ما ده هزار دینار انعام کردیم شکرانه آنرا
که از ان ورطه خلاصی یافته بودم همه را صدقه دادم و در آداب ندما آورده اند که یکے از ملوک بلاد
دشت بنهایت صاحب جمال فرد رخے چنانکه ز خورشید و ماه نتوان کرد خطے چنانکه ز مشک سیاه نتوان
روزے ندیم خود را گفت این جوان زیبا صورتے و دلکش سیمائے دارد گفت آرے صبیح و ملیح ست و سیما
لطیف و ظریف سلطان گفت تو او را دوست داری گفت نے پرسید که چرا گفت کسے که پادشاه دوست
من که باشم که او را دوست دارم سلطان این ادب را خوش آمد و سخن او را پسندید و درجه او را بلند گردانید قطعه
هر کرا مایه ادب باشد و گر بجائے رسد عجب نبود چون ادب بهتر از جمیع تست جمیع بهتر از ادب نبود
چون این رساله بسر حد اطناب رسید و اب اقتضائے آن میکند که زیاده ازین قدم بر بساط انبساط ننهاده
نشود و بدعائے دوام دولت و ازدیاد سمت اختتام یابد فرد سخن را بنیج اختصار رفت آن به که طی کنم
و گر این نامه را که وقت دعاست فرد خدایا تا فلک اسر بلند ست بزرگان را ز حکمت ارجمند ست شعر
رایات آسمان فرسائے و لمعات ثوابت سپهر آسائے این شاهزاده عالی اے عالم آرائے مثنوی فروزان دولش
از فر آلهی و درخشان کوکبے از برج شاهی ابو المحسن شهنشاه جوان بخت که بر خوردار باد از تاج و از تخت
تا انقراض دوار لیالی و الایام باد کوکب عظمت و دولت او را ز سپهر فتح و نصرت شارق قطاع
مصرعه این دعا را ز همه خلق جهان آمین باد باتمام رسید و باختتام انجامید این رساله مشتمل بر اسرار حکمت
و منطوی بر حقایق اطوار اهل دولت و بیم از نام کتاب که مضاف باسم سامی و نام نامی آن حضرت ست تاریخ
اتمامش مفهوم و معلوم میگردد قطعه باخامه گفتم اسی که ز سر ساختی قدم ۱۰۰۰ و ز مقدم تو چشم سخن یافت روشنی
اخلاق محسنی بتمامی نوشته شد تاریخ هم نویس ز اخلاق محسنی ۱۰۰۹ھ

قبول کن بلکه نیست اما امسال رسمهای نیک بنه و بدعتها براندازو رضای رعیت حاصل کن و وظائف
درویشان و اوراد و قطاعات تمام بده و باز آی در عهدهٔ من که هیچ آفت بتو نرسد برفت و همچنین طریق
که شیخ فرموده بود عمل کرد و چون باز آمد ده دینار سال گذشته را هشت دینار بیاورد با وجود این آفت و طفت
از خلیفه نسبت وی واقع شد آن عامل سبب این و صورت از شیخ سوال کرد که در سال گذشته کفایت بسیار
کردم و مال فراوان آوردم عقوبت کشیدم و امسال مال کم آوردم و تربیت دیدم شیخ فرمود که دران نوبت
چندین هزار مردم خصم تو بودند آن نتیجه داد و درین کرت این همه مردم شفیع تواند چنین ثمره میدهد
فرو مگذار کن که درین کشت زار زود زود اوراق بدانس و هر همان بدروی که می کاری ۰ اما
چون ندما بدولت مجالست سلطان مشرف شده اند (هنیئا لهم) ایشان را در رعایت قواعد ادب و حرمت
باید کوشید و شرط ایشان آنست که آنچه نزدیک پادشاه مقبول و مکروه باشد بدانند و ایثار آن کنند که
مقبول سلطان ست و اگرچه مکروه نفس ایشان باشد و ندیم سلطان باید که با خود مقرر کند که در بندگی
خدای و خدمت مخلوق هیچ چیز سودمند تر از ترک حظ نفس خود نیست و چون این معنی نزد او محقق گردد و
در هر معامله و محاوره که میان او و سلطان افتد و خویش را و ران بهره بیند ترک بهرهٔ خود گیرد و از آن تجنب نماید
بعنی کلام حظ خود پادشاه اسلام و ایثار کند تا ثمرهٔ خیر هر دو آن فائده هم عائد بدو شود و اگر با دل استیفای حظ خود مشغول
گردد کار او خالی از خللی نباشد و چون او را انبساط و گستاخی میباشد باید که بهیچ وجه در هیچ کاری (فی ایثار الینا) رنجی
با سلطان حواله نکند اگرچه حق بجانب وی بود و اگر چیزی قبیح از وی دیدند هیچ جا باز نگویند و اگر
بنادر سهوی کند و باز گویند بدان اعتراف نکند اگرچه آن خبر با سلطان رسیده باشد که از اظهار ناکاری
تفاوت بسیار ست اگر میان وی و پادشاه جفائی افتد که قبح آن عائد بیکی از هر دو تواند بود جهد کنند
در انکه آن قبح منسوب با خود گرداند بر اوراق ساحت سلطان (بدین) از آن ظاهر کند و چون سلطان را بی ساحته شود
باید که حیلها انگیزد و تدبیرها اندیشد که آن قبح از و نیز نگردد و باید که در خدمت ملوک چشم و دست و
دل و زبان بفرمان او باشد تا سلامت ماند ربا عی
پیوسته و گوش سوی شه باید داشت ۰ فرمان
در اچشم بره باید داشت ۰ از نیکوئی زبان عیان باید کرد ۰ واز بد دل و دیده را نگه باید داشت ۰

که سپاهداران را بگوید تا باز پس ایستند دبیر مرد عاقل بود دانست که اگر لشکر باز گردد خصم قوی شود و
در امکان آرد که ظفر یابند فی الحال قلم برداشت و نقطه در زیر سیاه داران زد تا سپاهداران شد چون
خط ایشان بسپاهداران که امرای لشکر بودند رسید تصور کردند که سپاه و مددی رسیده باعتماد تمام لشکر را
پیش کردند و خود از عقب ایستاده حمله نمودند لشکر دشمن ازان جرأت و صولت عجب مانده منهزم شدند و
بمدد سپاهداران حاجت برآمد دبیر صورت حال بعرض رسانید شاه او را بستود و نوازش فرمود و گفت دبیر
چنین باید که بیک نقطه پنجاه هزار مرد را هزیمت دهد و دیگر در باب دبیران حکایتیست که پادشاهی
بپادشاهی نوشته بود که پیش از آنکه تو خود را بمن زنی من خود را بتو خواهم زد ارکان دولت فرو ماندند
که در جواب این سخن چه نویسند دبیر سلطان مرد خوش ذهن بود گفت من جواب بنویسم که همه شما را پسند افتد
پس نبشت که من تو شیشه و سنگیم خواهی سنگ بزن شیشه زن و خواهی شیشه بر سنگ همه اعیان حضرت این جواب را
پسندیدند فرد سخن کان ز سر انش نویسد بنزد عاقلان مقبول باشد دیگر عمالدار اند و ایشان متعلق
بوزرا میباشند و عامل باید که نیک نفس خوش خوی باشد و از حرص و طمع بر کران بود نوشیروان فرمود
که عامل باید که دست بسته باشد و بیم دست کشاده یعنی به نیکی دست بگشاید و از خیانت دست بندد و دیگر باید که
رسم بنهند و قانون نامرضیه وضع نکنند که هم پادشاه را بدنامی آرد و هم خود را بنفرین خلق گرفتار کند
آورده اند که وزیری عاملی بجائی فرستاده بود عامل نوشت که اگر فلان کار بکنم زر بسیار حاصل شود
وزیر در جواب نوشت که بازارگانان پیش ما بسیار کاسدست و زبانهای ایشان گنگ و دستهای ایشان بجنایت
کوتاه پنج روزی که تو در کاری چنان مکن که سبب بدنامی ما و واسطه لعنت و خواری خود شوی دیگر باید
که تعصب نکنند که اگر پادشاه یا وزیر یا امیر از و راضی اند جانب رعیت سهل ست زیرا که کسی را که چندین هزار
خلق خصم باشند چگونه سلامت تواند بود بلی اگر رعایا خوشنود باشند طرف پادشاه سهل ست آورده اند که
یکی از خلفا شخصی را عامل فرستاد و او برفت و چندین رسمهای نیک برانداخت و قاعده های بد نهاد و مال بسیار
حاصل کرد و چون پیش خلیفه آمد خلیفه از و برنجید مصادره فرمود و مدتی در زندان انداخت بعد ازان
فرمود تا بهر عمل رود و پانزده سال گذشته مال باید آن عمالدار تحریر شد و باسمی دران باب تسلیم کرد

ظاهر شود اما بعقوبتے کہ سزاوار آن باشد عبرت دیگران گرداند و در سیاست ظلمہ مطلقاً مسامحت
نکند پانزدہم از عمال رشوت نگیرد و گذارد تا کسے رشوت از دیگرے نستاند تواند کہ بدیگرے رشوت بدہد و
چون وزیر بر رشوت فریفتہ شد اجازت مستمر بر رشوت گرفتن آن کس و رشوت دادن و ستدن حرام است و دیگر
رشوت گیرندہ زبون رشوت دہندہ میباشد و زبونی مناسب وزیر نیست شانزدہم اگر بر کید حاسدے و مکر
مفسدے یا غمز و سعایت نمامے توقف یابد چنان ظاہر کند کہ او را بدل ہیچ باک نیست نزد سلطان حشمے
و کینہ از ایشان ظاہر نکند کہ موکد سخن ایشان گردد و اگر در مقام سوال و جواب و مناظرہ و جدال افتد جواب از روے
حلم و وقار گوید خفت و سبکساری نکند کہ غلبہ ہمیشہ در جانب حلم میباشد ہفدہم خود را بسلطان چنان ننماید
کہ باندک کلمہ و کمتر اشارتے کہ شاہ فرماید تمامی سوال و جملگی جہات خود را بذل خواہد کرد کہ چون چنین کند دل او
از طمع پادشاہ ایمن شود و چہ آنرا از خود داند و ہمان در تصرف خود شناسد ہیجدہم کسے را کہ عمل سپارد
باید کہ از روے تامل و فکر بسیار باشد و تا بار ما نیاز مودہ باشد بروے اعتماد نکند تا در آخر کار منفعل و
شرمسار نگردد و نظم بعقلش نباید نخست آزمودہ بقدر ہنر پایگاہش فزود ۔ تا ایام تا بر نیاید بسے
نشاید رسیدن بمنزلے ۔ نوزدہم بکارے کہ رفتن در و آسان باشد و بیرون آمدن دشوار شروع ننماید
کہ بزرگان گفتہ اند بیت تو بہمے کہ در آئی نخست ۔ رخنہ بیرون شدنش کن درست ۔ اما از باب
قلم دبیران اند و تعلق بسلطان دارند و دیوان انشا تعلق بدیشان میدارد و ایشان باید کہ امین
باشند و معتمد و کافی و خوش طبع و تند فہم و از اصطلاحات کشوری باخبر از حکیم ارسطو پرسیدند کہ حاجب
پادشاہ بہتر یا کاتب او حکیم فرمود کہ حاجب جزو است و کاتب کل او و اگر دبیر لطیف طبع افتد
کفایت ہائے نیکو تواند کرد آوردہ اند کہ پادشاہ ایران عادتے داشت کہ در حربہا فوجے از خیار لشکر را
جامہ سیاہ پوشانیدے چون جنگ سخت شدے بفرمودے تا سپاہداران پیش فرستندے و آن جنگ را
بسر برندے و وقتے اتفاق افتاد کہ پادشاہ توران کہ پنجاہ ہزار مرد داشت مصاف کشیدہ چون ہر دو
لشکر در مقابلہ یکدیگر بایستادند شاہ ایران با بعضے خواص از اہل مصاف خود بر بلندی ایستادہ بود
چون استعداد خصم و کثرت لشکر او بدید خواست کہ آن روز حرب نکند و بدست خود بر کاغذے نوشت

وبدان مبلغ لشکر جرار درهم میتوان بست سلطان این سخن را بخواجه باز گفت فرمود که بدان لشکر زور را ترتیب میتوان کرد که ایشان دشمنان را بشمشیرے که طول یک ذراع ست و تیرے که رفتن او صد گز باشد از تو دفع کنند من از برائے تو همان لشکرے ترتیب میکنم که از اول شب تا صباح بر درگاه حضرت الٰه بقدم صدق ایستاده کار و از برائے تو زبان بدعا و دست بحاجت کشاده و شمشیر همت بار بر سیر رانده و تیرها از هفت آسمان میگذرانند و لشکر تو و ما همه در پناه ایشانیم فرد و گر مگوے که درویش در پناه کسے ست + که پادشاه جهان پناه درویش ست ملک شاه گریست و گفت شاباش برائے من بیشتر ازین لشکر ترتیب فرمائے یازدهم قدر روزه عمل داند و ازان فائده گیرد و در کارسازی و دوست نوازی کوشد آزار رساند اگر بس نرساند و گزنه و تعمیکه آن عمل از دست جز حسرت و ندامت در دست نماند بیت چون تو انستی ندانستی چه سود + چون بدانستی توانستی نبود + آورده اند که بزرگے از عمل معزول شد و جزع میکرد و گفتند روا باشد که چون تو عزیزے در عزل جزع کند گفت من نه از معزولی جزع میکنم چه یقین میدانم که عمل بے عزل نمیماند این قدر جزع و اضطراب برائے آنست که اگر با کسے نکوئی کرده ام میگریم که کاشکے نیکی زیاده کردمے و اگر از من بنسبت کسے بدی صادر شده ومی اندیشم که کاشکے بدی نکردمے فرد چون عاقبت جزائے برو نیک میدهند + ای کاش نیکی از همه کس بیش کردمے دوازدهم از رجوع خلق و تردد مردم بتنگ نیاید و بوقت ملاقات با ایشان گرد پریشانی نزند و یقین داند که مردم ملازم اختیار خود نه اند هر جا که این صفت ظاهر کند از ملازمت خلقان چاره نیست آورده اند که فضل بن سهیل در زمان وزارت خود بکے را گفت که از آمده شد مردم تنگ آمده ام و از بسیاری گفت و شنود با داد خواهان ملول گشته گفت ای وزیر بایش اغراز از پیش پشت بر گیر و مسند وزارت در هم پیچ و در عهده من کن که هیچ کس ترا نرنجاند و در هیچ مهم کسے بتو رجوع ننماید قطعه پیش آنکس که اختیارش نیست + خلق بے اختیار می آیند + وگر آن اختیار رفت از دست + بدر او چکار می آیند سیزدهم دوستان خالص پیدا کند که از همه نعمتها احباب بکدل و بحبت نیکوتر باشند و گفته اند دوست مخلص به از گنج زر خالص چهاردهم از عمال خائن و ظالم غافل نشود و پیوسته بتفحص و تجسس احوال ایشان اشتغال نماید و ظالمان را زنده از مظلومان رعایا مسلط نگرداند و چون ستم و خیانت یکے از ایشان

احسان کند پیش از انکه فرصت آن فوت شود نظم زان پیش که دست ساقی دهر در شربت دولت انگبین زهر
از سر بنه این کلاه و دستار جهدے بکن و لے بهت آر کین سه همه ساله با کله نیست ۰ دین رے
همیشه همچو نه نیست ۰ نهم در روا کردن حاجات محرومان و امیدواران سعی بلیغ نماید که کفارت خدمت
ملازمت شاهان قضاے حاجت محتاجان ست از حضرت امیر المومنین حسن رضی الله عنه منقول ست
که فرمود اگر حاجت مومنے برآرم دوست تر دارم از انکه هفتاد سال با عتکاف نشینم و از دانیال
پیغمبر علیه السلام روایت کرده اند که گفت چندین سال دست رکاب پادشاهی گیرم تا سوار شود و غرض من
آن بود که حاجت مردم برآورده گردد هم بسیار ازاولیا و حکما نظر بهمین معنی داشته اند و خدمت سلطان اختیار
فرموده و از شیخ کبیر قدس سره منقول ست که در یک روز هفتاد نوبت پیش عضد الدوله رفته حاجت کار مسلمانان
روا ساخته شد و تا آخر روز عضد الدوله گفت ای شیخ عجب مردے بودے اینهمه آمدی کار تو ساخته نگشت مع هذا
باز می آیی و هنوز ممتنع نشدی شیخ گفت ای ملک کار من ساخته شد که نیت من رضاے خدا بود امید انکه
خدا ازین آمد و شد من خشنود ست اما کار تو ساخته نشد که در هم مسلمانان اهتمام نکردی محتاجان را نا امید
ساختی و ندانستی که تا اهل دولت کار کسے نسازند کار ایشان ساخته نگردد فردکار درویش مستمند برآرد
که ترا نیز کارها باشد عضد الدوله متنبه شد و بسیار بگریست و کارهاے شیخ را تمام بساخت بیت
در ساختن کارکسان سعی نماے ۰ کار تو شود ساخته از لطف خداے ۰ دهم سلطان آن را خیر داند و
چنان کند که خیر او همه کس را بسند گویند وزیرے اتابک از مال پادشاه خیر بسیار کردے اتابک مستوفی را فرمود
که دیگر اقطاع بکسے ندهی که دست بر هم روزے دیگر درویشے از وزیر چیزے خواست مستوفی گفت که فلان
اشیا باقطاع او نبویس مستوفی تامل میکرد وزیر گفت چه تامل میکنی ازان می ترسی که دست بر ازین نمی
کوتاه آویزم خبر با اتابک رسید وزیر را طلبید گفت مستوفی را چرا می آزمی گفتی من هیچ نیستم که خطاب بر ارد
دولت ترا بسیج دوام استحکام هم او نینگذاشت نه سزاوار بر آویختن باشد اتابک بگریست و مرتبه وزیر را
بلند گردانید و خلعت داد در تواریخ مذکور ست که سلطان ملک شاه را گفتند که خواجه نظام الملک هر سال
از خزانه صد هزار دینار بعلما و صلحا و فقرا و زاویه داران و گوشه نشینان میدهد شمار ازان نفع نیست

مزد او راست مزد آن و مزد هر که عمل کند بدان و هر که سنتی بد و بدعتی ناپسندیده نهد بر و باشد وزر آن
و گناه هر که عمل نماید بدان ربا عی ای آنکه بکار شاه بودی مشغول خواهی که همیشه باشد تعزز قبول بر صفحهٔ
روزگار رسمی بگذار کان آن پیش خدا و خلق باشد مقبول پنجم کفایت خود ظاهر گرداند در امور ملکیه که کفایت
و زداد و تمهید مصالح دولتها بیش از آنست که تقریر پذیر باشد آورده اند که عضد الدوله در ابو علی خضری که
وزیر یکی از آل بویه بود و بنجید نزدیک او رسولی فرستاد با شمشیر برهنه گفت این امیر ما و نه رسول همچنان
کرد و هیچ نگفت وزیر قلم پیش او انداخت و گفت جواب تو اینست و روی بکار عضد الدوله آورد
و ناهمانوشت ارکان دولت امیر وی بیرون آوردند او را گرفتند و بند کردند و تمام مملکت او را با ممالک
شاه خود انضمام داد بیت همه کار شاهان حکمت پژوه مزراء وزیران بدیده شکوه پنجم اگر سلطان
را ئی اندیشد که مصلحت مالی و ملکی در آن نبود و باید که بدان راضی نشود و لیکن در مجمع آن را بپسندد
کند و بر سر جمع نکوهش آن ننماید و داند که رای ملوک مانند سیلی باشد که از سر کوه در آید و بسیکه
بیک دفعه خواهد که آنرا از طرفی بطرفی گرداند در وکلهٔ هلاک افتد اما اگر بادل ساعدت نماید و بمدارا و
احتیاط یک جانب و ا بخاک و خاشاک بلند گرداند بجانب دیگر که خواهد تواند برد همچنین سیاق در صرف رای
پادشاه از آنچه متضمن فسادی بود بطریق تلطف و تدبیر بجای باید آورد نه بروجه امر و نهی بلکه از روی
تضرع چه مصلحتی که بر خلاف رای او باشد بدو نمود و او را بر وخامت عاقبت آن کار تنبیه باید داد
و بتدریج در اوقات خلوات بایراد امثال و حکایات خاطر نشان او باید ساخت و بلطف و حیل آن رای را
از خاطر بیرون باید برد نظم توانی بزرمی و کار آگهی که تغییر ای سلاطین دهی ۰ وگر از درشتی بر آری نفس
نیابند از آن ای خود باز پس ۰ پس آن به که اول مدارا کنی ۰ بفرصت رو چاره پیدا کنی ششم
بمنصب و مرتبه و تقرب ملوک بکمال اعتبار مغرور نگردد که مزاج سلاطین حکم آب دارد آتش را و اعتماد
نشاید و یقین داند که هر عملی را عزلی در عقب است و هر دولتی را انکبتی مستلزم بزرگی را نفتند و برای
برای خود نسازی گفت در این شهر دو سرا ست یکی سرای دیوان و قتیکه در عمل باشم دوم تکیه زندان آن وقت
که معزول باشم فردجه باشد نازش و کاهش با قبال و ادبار که تا بر هم زنی دیده نه این بینی نه آن بینی هشتم تا تو اند

هیچ تدبیرے بہ از راستی و کم طمعی نیست باید کہ دقیقہ در باب آداب و شرط وزارت فرو نگذارد تا انگشت
بر حرف او ننہند و بزرگان گفتہ اند کہ چون کسے مہم خود را بیاکی گزارد عیب جویان را در و مجال دخل نماند
فرد کرا رسد کہ کند عیب دامن پاکت کہ ہمچو قطرہ کہ بر برگ گل چکد پاکی بوزجمہر را پرسیدند کہ لائق وزارت
کیست گفت آنکہ او را چہار و سہ و دو و یکے باشد گفتند بتفصیل بیان کن گفت یکے از چہار ہشیاری کہ مہمات
کار ہا بداند دوم سیاسی کہ خود را پیش از وقت در ممالک نماند از دوم دلیری در ساختن کار ہاے
بزرگ چہارم جوانمردی اما آن سہ یکے آنست کہ چون از خدمتگاران خدمت نیکو بیند زود در مکافات آن
او را دلنوازی نماید دوم چیزے کہ از فرمان او سر نپیچند سوم حوادث روزگار را آماده باشد و آن دو
یکے آنست کہ جانب پادشاہ را رعایت کند و دیگر از جانب رعیت غافل نگردد و یکے آنست کہ در ہیچ کار
از حق سبحانہ فراموش نکند و در حدیث آمدہ کہ چون خداے تعالی با امیرے یعنی بکسے کہ صاحب امر و خداوند
فرمان باشد نیکوئی خواہد او را وزیرے راست کار درست گفتار بدہد تا اگر نکتہ از قواعد معدلت فراموش کند آن وزیر
یادش بدہد و اگر یادش بود وزیر او را مددگاری نماید و اگر حق تعالی بدان امیر خیر این خواہد او را وزیرے
ناخوش کردار بدہد کہ اگر دقائق عدل فراموش کند بہ یادش نیارد و اگر بہ یادش بود او را بر ان اعانت و امداد
نکند پس وزیرے کہ بصفت راستی و پاکی موصوف است مددگار سلطان باشد و تمہید ارکان عدل و تمہید فروع
ملک آن وزیران کہ رحم آرند بر حال فقیران وزیرا جاہ خود در ظلم داند و از روے نام سلطان نیندوزند +
وازشرط وکلی وزارت و آداب آن نوزدہ نکتہ آوردہ ہشتم اول رعایت جانب حق و این صورت بر ہمہ چیزہا
مقدم است زیرا کہ چون کسے جانب حق نگاہ دارد ہر آئنہ ملاحظہ احوال خود خواہد نمود و از ناشایست حذر
و اجتناب خواہد فرمود دوم مساوات نگاہ دارد میان شاہ و سپاہ و رعیت و ہیچ جانب نگذارد تا حیفے واقع
نشود و این مشکل ترین کارے و دشوار کارے است در وزارت سوم در کار یکہ شروع میفرماید در عاقبت
آن نیکو نظر کند و از خاتمت آن ہم باز اندیشد تا آخر پشیمانی نکشد و پشت بہ دندان حیرت نگزد چہارم
کار یکہ گرفتہ تو در پیش + از عاقبتش نکو بیندیش اگر مصلحت است آنچنان کن + ورنیست صلاح
ترک آن کن و چہارم قاعدہ نیکو نہند کہ در حدیث آمدہ ہر کہ سنتے حسنہ در راہ نیکو نہد

نشستند اتفاق افتاد که سه روز پیش ملک رفت صباح چهارم که بملازمت رسید فخر الدوله پرسید
که سبب تخلف سه روزه چه بود صاحب گفت پریروز منهی ما از طرف مملکت ختا آمد و تقریر کرد که خاقان ختا
بوقت آنکه بفراغ خاطر خود میرفت با یکی از ارکان دولت خود بمشاورت سخنی گفت سه روز است که در
اندیشه ام که چه گفته باشد تفحص شکر میکردم و در دفع تعرض او چاره ها میساختم تا امروز صباح قاصدی
دیگر رسید که او تهیه لشکری میکرد و یکی از اطراف مملکت خود میفرستاد خاطر جمع کردم و بملازمت آمدم امرا
و وزرا از تفحص احوال سلاطین تا این غایت بوده اند با وجود آنکه ختا کجا و شیراز کجا و قبل ازین باب پنهان
و ارباب اخبار و اعلام دوستگانه گفته شده بود قطعه چو ضبط ملک مفوض بهمت همای است که از جوانب
اطراف باخبر باشی چه تیغ قهر سر فتنه جوی بر داری چه دفع تیر بلا خلق را سپر باشی یا بدوهم باید که وسیله
آن شود که فقیر ان السلطان ساند و واسطه آن گردد که مظلومان و دادخواهان را پیش پادشاهان آرد تا
در دل خود پیش طبیب دار الشفای عدالت تقریر کرده شربت شفای مراد نوش کنند و هر امیری که
رعایا از خوف او بخدمت سلطان نتوانند رسید بر مثال آنست که جوی آب صافی باشد و نهنگی دران آب
جای گرفته و لب تشنگان بدان آب محتاج باشند و از هیبت او گرد آن نتوانند گشت قطعه
چو داری اختیاری آنچنان کن * که در دیشان ز تو آسوده گردند * مبادش آن نوع کز دست جفایت
بزیر پای غم فرسوده گردند * و دوازدهم باز بر دستان چنان زندگانی کند که خواهد که زیر دستان با و همچنان
معاش کنند و در حدیث صحیح آمده است مَنْ لَا یَرْحَمْ لَا یُرْحَمْ هر که رحم نکند بر و رحمت نکنند و کسیکه بر خلق
نبخشاید بر و نبخشایند و در خبر آمده بخشائید بر کسی که از شما فروتر است تا رحم کند بر شما کسی که از شما برتر است
نظم غم زیر دستان بخور زینهار * تبرس از زبر دستی روزگار * سلوک آنچنان کن بخلق جهان * که خواهی که
با تو کنند آنچنان * اما آداب وزرا زیاده از همه ارکان دولت باید زیرا که هیچ کاری بر درگاه سلاطین
از وزارت صعب تر نیست چه بر و حسد بسیار میبرند و حسودان او بیشتر ملازمان پادشاه اند خصوصاً
جمعی که در مناصب و مداخل با او مساهم و مشارک باشند لاجرم پیوسته طمع در منصب او می بندند و او را
مکر و حیله باز گشیده و مترصد آنند که او را در دامی افگنند که روی خلاصی نه بیند و برین تقدیر او را

مشغول گردد و رجال جمع نکند بوقت ضرورت فرو ماند چه جمع رجال بمال میسر گردد و اطراف ممالک رجال مسخر گردد و لاجرم ملک را بر رجال و لا رجال را بمال بیت بلشکر شود ملک عالم مسخر بمال ست ترتیب لشکر میسر آورده اند که یکے از سلاطین با امیرے از امراے خود مشاورت کرد که من در قصد مال و لشکر متحیرم اگر مال جمع کنم لشکر متفرق شود و اگر لشکر ترتیب کنم مال در دست نماند امیر گفت مال جمع کن سلطان گفت لشکر پریشان شوند گفت اگر رجال بروند وقتیکه بدیشان محتاج شوی مال بر ایشان عرض کن تا باز آیند گفت برین صورت هیچ وسیلهٔ داری گفت آرے درین خانه خالی هیچ نگس نیست بفرماے تا طرفے از عسل بیارند چون عسل حاضر شد مگس بسیار جمع آمدند گفت انیک تو از انچه گفتم ظاهر شد سلطان از خوش آمد تحسین کرد و این سخن با امیرے دیگر در میان آورد گفت لشکر ترتیب کن ایشان را از خود مران زیرا که شاید در وقتیکه خواهی جمع شوند یا نشوند گفت برین معنی وسیلهٔ داری گفت دارم و شب بعرض رسانم چون شب در آمد بفرمود تا طرفے از عسل آوردند یک مگس پیدا نشد گفت دلها از کسے متنفر شدند و در تاریکی نفرت افتاد و ندیر چند مال بر ایشان عرضه دهند پیرامون آن کس نگردند من در بنیاب حکایتے یاد دارم ملک فرمود که باز گوے اسیر گفت سلطانے در مصر بود که در جمع مال میکوشید و بغور حال لشکریان نمیرسید هر سالے که بیت می آورد در صدد و قهامی نهاد و بجد محافظت میکرد و قضارا امیر شام بلشکرے جمع مینمود تا بدعویٔ حرب او متوجه مصر شود و این خبر بمصر رسید یکے از ارکان دولت سلطان را گفت که امیر شام لشکر جمع میکند تا بحرب تو آید مال بسیار دهد و لشکر میسازد مردان تو کو و لشکر تو کجا پادشاه ما اشارت بصد و قها کرد و گفت مردان در میان نهاند و لشکر من در صد و قها هرگاه خواهم بیرون آیند در اثناے این حال امیر شام تاختے کرد و بر و غالب آمد صد و قها و تصرف آورد و گفت اگر او بدین مال مردان کاری و مبارزان کارزاری جمع کردے این تفرقه بدو نرسیدے بیت مال وہی مرد بدست آید ۰ ورنه ہی زو بشکست آید ۰ دشمن برای صلاح ملک پیوسته باید که منهیان و جاسوسان بر گمارند تا از جوانب و اطراف خبرها بوی آرند و از هر گوشه که فتنه سر بر زند در مدارک آن کوشش نماید آورده اند که صاحب این عباد ملازم فخر الدوله دیلمی بود و اکثر اوقات در شیراز

ظ نبین ہی ملک بگرد دون ست ۱۲ نبین بین مردگان ست ۱۲

مصلحت نباشد بعد ازان تدبیر حکیمانه خاطر نشان کند هفتم اگر سلطان بر اسرار نفس
او باشد یا سخنے گوید که مکروه طبع او بود با او موافقت باید کرد و تذلل باید نمود و بتحقیق باید دانست که
او سلطان و آن کس چاکر پس چاکر باید که متابعت سلطان کند نه آنکه از وی مساعدت و مطاوعت خود
طلبد هشتم باید که بجاه و تقرب خود مغرور نگردد و با عزاز و اکرام پادشاه قدم از حد خود فراتر ننهد و آداب
ابن المقفع مذکور است که اگر سلطان ترا برادر گرداند تو او را خداوندان و اگر نام فرزندے بر تو نهد تو خود را
خادم شناس هر چند او در تعظیم تو از اید تو در خدمتکاری و تواضع فزاے بیت شاه اگر لطف بعید دارد
بنده باید که قدر خود داند و بباید دانست که اگر از امیرے که در غایت اختیار و نهایت اقتدار باشد صورتے
در وجود آید که شبیه باشد بفرمان گزاری سلطان و سیاست وی البته مکروه طبع اشرف پادشاه خواهد بود
اگرچه ظاهر نکنند در خاطر نگاه خواهد داشت بیت مکن در ملک سلطان هر چه خواهی که شرکت نتابد پادشاهی
آورده اند که برادر سلطان محمود غازی غلامے را از بندگان درم خریده که از وی گناهے عظیم در وجود آمده بود
بفرمود تا او را بکشیدند در پیش وی و چوب زدند غلام بتظلم پیش سلطان آمد سلطان در حال امر کرد
تا طبل و نقاره و کوس و علم و اسباب نوبت سلطنت تمامی بدر خانه برادرش ببردند برادرش چون
آن حال مشاهده نمود از غایت خوف و اضطراب بے توقف بدرگاه سلطان آمد و سر نیاز بر زمین خضوع
نهاد و گفت از بنده چه گناه صادر شده و کدام جریمه واقع گشته که موجب آن باشد که اسباب سلطنت
بدر خانه بنده فرستند سلطان فرمود که اگر سلطنت حق من ست تو با او کشیدن و چوب زدن چه کار داری
بایستے که آن حالت بعرض من رسیدے تا تفحص کردمے و نگذاشتمے که از مالک بر مملوک حیفے رود و نه از مملوک
بر مالک حق سبحانه تعالی که بندگان بمن سپرده جواب آن مرا باید گفت نه ترا بعد ازان بشفاعت بسیار
گناه برادر عفو فرمود مثنوی سیاست نشاید زکار آگهان که آن خاص باشد بشاهنشهان دلیری
مکن بر درشهریار مهمات شاهان بدیشان گذار نهم چون امور سپاهیان مفوض بامرا ست
باید که امیر سلطان را بران دارد که پیوسته لشکر او آراسته باشد و برای حرب مهیا و آماده گشته
چه عالم محل حوادث ست و کس نداند که حادثه در چه وقت زاید و فتنه از کدام طرف آید اگر سلطان بجمع مال

حرمت بادشاه باید داشت هر که روتا بد از ولی نعمت بخت از و روے تا بد و دولت و گفته اند
علامت مردی آنست که از ولی نعمت مکروهے و مضرتے رسد آنرا در مقابله فائده و منفعتے که از و گرفته
محو و ناچیز گرداند تا شکر نعمت بجا آورده باشد فردنخواهم از سر کویت بصد حیله بردن جفا رفتن نشاید پیر مرد را
بهر زخمے ز جا رفتن آورده اند که خواجه غلامے داشت کافی و خردمند روزے آن مرد با آن غلام بباغے
رفت و در اثنای تماشاے باغ به پالیزے رسید و خیارے باز کرده بدست غلام داد غلام پوست باز کرد
بغیبت تمام تناول نمود چنانچه خواجه هوس کرد مقدارے از ان طلبید تا بخورد همین که بچشید بغایت تلخ بود گفت
ای غلام خیارے بدین تلخی چگونه بنشاط میخوری گفت ای خواجه این خیار تو من دادی و از دست تو بسیار
چرب و شیرین خورده ام شرم داشتم که بیک تقدیر تلخ روے ترش کنم فردا از دست تو صد شربت شیرین بچشیدم
یک شربت تلخ از بچشیم باک نباشد خواجه را خوش آمد و گفت چون شکر نعمت من ادا کردی ترا در بندگی نگذارم
آزادش کرد و انعام بسیار فرمود و سوم از آداب مرآنست که جهد ننماید که از جاه تحصیل مال کنند از شاه یعنی چون
قدرت دارند بجد و سعی ننمایند و مال بدست آرند و بمال پادشاه طمع کنند که مال محبوب هر کس ست و هر کسے که طمع در محبوب
کسے کند در معرض عداوت افتد و حکما گفته اند از سلاطین اسباب منافع باید طلبید نه نفس منافع مثلا عملی طلب کنند
که موجب حصول مال باشد تا هم از سوال فارغ باشد و هم بمنفعت رسد چه نفع بملوک باید چیزے نه از ملوک چهارم
باید که غرض وی از همه اسباب مالی و جاهی رضیت پادشاه و آراستگی بارگاه باشد نه تجمل نفس خود چه این
نوع با دو نزدیکتر ست و بحق شناسی لائق تر بلکه استیفاے آن اسباب در نصورت متصور نیست هم خدمتی
کنند از تشبه نمودن به پادشاه و در چیزے که او بدان متفرد باشد از منازل و ملابس و مآکل و مراکب
چیزے که لائق ملوک بود و بس چه این معنی محمول بر ترک ادب باشد و ممکن که آن چیز در معرض دهان او
و او سبب آن در ورطه هلاک افتد ششم باید که بهر کار که از سلطان صادر شود که نه مخالف شرع بود
او را مدح گوید و آن کار را بنحوی ستایش کند بیت اگر شه روز را گوید شب ست این باید گفت
اینک ماه و پروین و همه عقلا را معلوم ست که هیچ کار نبود در دنیا که آنرا وجهے نباشد یکے
جمیل و یکے قبیح پس وجه جمیل هر کارے طلب کند و آنرا حواله بپادشاه نماید و اگر انکار

حق سبحانه در کلام معجز نظام خود بدین وجه فرموده اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِکُمْ اگر نیکوئی کنید نیکوئی کرده باشید بانفسهای خود پس چون خاصیت احسان راجع بانفس است پس نیکوئی باخود کرده باشید و در جانب بدی نیز همچنین است وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَا و اگر بدی کنید هم بانفسهای خود کنید چه عقوبت بدی بشما باز میگردد پس نظم نکوئی کن چو اکنون میدهد دست * بدی بگذار اگرچه قدرت هست * که نیکوئی نکوئی آورد پیش * و گر بدی بکنی بد آیدت پیش * آمار عایت طرف رعیت باید دانست که غرض اصلی از جاه و دولت نه اسر ضای پادشاه و متعلقان است بلکه مقصد اقصی رعایت عباد و عمارت بلاد است پس جانب عایا مرعی داشتن هم مهمات باشد و آن عایت بدو شرط تواند بود اول آنکه در محافظت حال ایشان غایت اهتمام بجای آورد و بامداد اسعاد چنان سازد که از کار خود باز نمانند و از جای خود جدا نشوند دوم شر ظلم را از ایشان مندفع سازد که بزرگان گفته اند رعیت بر مثال گوسفندست و اهل اختیار بر مثال شبان و پادشاه مالک گوسفند همچنان که مالک اغنام شبان سپرده تا از دد و دام نگاهدارد و در چراگاه خوش ایشان را فربه کند و نتایج و ثمرهٔ آن حاصل آورد همچنین ارکان دولت باید که رعایا را از چیزهای ضرر کننده و گرگان ستمگار نگاه دارند و آنچه صلاح دین و دنیای ایشان دران باشد بران دارند و از منافع و مکاسب ایشان خبر بپادشاه رسانند نه آنکه از حال ایشان غافل شوند تا ظلمه هر چه خواهند با ایشان کنند نظم تو ئی راعی این دم غنیمت شمار غنم را * گر گرگ ستم باز دارد نیاید بنزدیک دانا پسند * شبان خفته گرگ در گوسفند * و چون کلمهٔ چند از آداب اجمالی ارکان دولت گفته شد دو سه نکته از آداب امرا و وزرا و اهل قلم و ندما مذکور میشود اما امرا باید دوازده قاعده نگاهدارند اول فرمان برداری حق تعالی بدان قدر که خواهد که خلق خدمت وی کنند نخواهد که خدمت خدای کم ازان کنند پس زشت باشد که استحقاق مخدومی خود با خلق بیش ازان خواهد که استحقاق مخدومی حق با خود بیند گر جانب حق نگاهداری * حق نیز ترا نگاهدارد * دوم حفظ حقوق نعمت باید که حق ولی نعمت فرو نگذارد و طریق خلاف پیش نگیرد که کفران نعمت نتیجه های بد دارد از جمله آنکه هیچکس را از ملوک بر ایشان اعتماد نماند و در نظر همه کس بی اعتبار باشند و هیچ ناسپاس کافر نعمت بمراد نرسیده و بعاقبت بکبت و خذلان گرفتار شده نظم حق نعمت نگاه باید داشت

هیچ اعتمادے نماند پس او را بقتل رسانید بسبب آنکه راز نپوشید و در ورطه هلاک افتاد فرد
به پیر میکده گفتم که چیست راه نجات ۔ بخواست جام می و گفت راز پوشیدن ۔ اما در رعایت جانب خود
هفت شرط مرعی باید داشت اول از جائے که چیزے نباید ایستاد و نشست و بجائے که نباید داد چیزے ندهد تا در دنیا
بدنام و بیقدار نباشد و نه در آخرت رسوا و شرمسار دوم تا تواند دفع بدی کند از همه کس و نیکی رساند بهر قوم که ممکن باشد
باشد که اعتبار هر کس بقدر همت اوست ع باشد بقدر همت تو اعتبار تو ۔ و هر که بصفت علو همت آراسته
هرآینه نفس نفیس خود را بطمع مال و منال دنیا که بغایت خسیس است خوار نگرداند و باندک فائده جانے یا مالے
عرض شریف خود را برباد ندهد که مال و جاه نماند و او در مقام خجلت و خواری بماند چهارم آنکه نه بر خود سخت گیرد
و نه بر خلق امام حجة الاسلام فرموده که عجب بدبختی باشد که برائے رضاے مخلوق خود را خشم خالق گرفتار گرداند
و بجهت فراغت سلطان چندین مظلمه بر گردن خود گیرد و نفس عزیز خود را همیشه آتش دوزخ سازد و نجوید
پردازد قطعه ۔ برائے رضاے خلق مکن خویش را مستحق خشم خدا ۔ حیف کز بهر راحت دگران تو در افتاد
برنج و عنا ۔ پنجم قدر اختیار بداند و قیمت اقتدار بشناسد و چنان سازد که پیش از صدمات زوال و آفات
و قبل از هجوم جنود هادم اللذات بیت ۔ زان پیشتر که مرگ بناگه فرا رسد ۔ خورشید عمر سر بچاه زوال برد
کوه فنا رسد ۔ ذکر جمیل و اثر خوب از و یادگار بماند ششم باختیار و جاه خود مغرور نگردد و تکیه
بر عزت و احترام نکند که دهر غدار و سپهر ناسازگار بجفا جوئی و تندخوئی معروف است اندک زمانے را عهد نامه
دولت کسے در نمی پیچد و بنکوئی در نمی نوردد و قلم نا امیدی بر صفحه بختیاری و کامگاری کشیده میگردد
نظم ۔ مشو مغرور مال و جاه و دینار ۔ که دنیا یادگار است و ندارد چون تو بسیار ۔ دمادم بگذری و واگذاری ۔ بدین
هر چه داری و اسپاری ۔ هفتم بدان مقدار که ممکن است با مردم نکوئی کند که فائده تقرب ملوک و
اختیار بر دوگاه سلاطین آنست که فوائد احسان بعام خاص رساند خرد و بزرگ را از فائده جاه خود نوال
فیض چشاند و یقین باید دانست که هر که نیکی میکند با خود میکند یکے از اکابر دین فرموده که من همه عمر با کسے نیکی
نکرده ام ملازمے پرسید که علی الدوام فیض احسان و انعام شما عام است و بیشتر اهل این شهر مشمول نعم
و خطوط کرم شما اند معنی ۔ بخن که میفرماند که من با همچکس نیکی کرده ام روشن سازید فرمود که

کتمان ملکه پدید آید انگاه سر پوشیدن بر و آسان شود و چون سلطان بر حال این کس اطلاع یابد اگر بر سرے
فاش گردد تهمت بروی نیفتد چه سر مکتوم بے آنکه کسے فاش کند از احوال ظاهر بفراست معلوم میتوان کرد و از بعضے
استدلالات نیز مفهوم میشود و در اثنائے این حال کسانیکه دران محل اعتماد بوده اند همه متهم میشوند و گمانها
بدیشان میبرند پس چون کسے بدین صفت مشهور شد که محرم اسرار است و هیچ سرے از و مترشح نمیکند ازین گمانها
دور میباشد اگر عیاذاً باللہ ما سکه کسے ضعیف بود و تحمل کتمان سر نتواند کرد سر او در معرض تلف است

بیت چنین گفت آن حکیم مصلحت کوش * که گر سر بایدت سر را فرو پوش * آورده اند که پادشاهے
بزرگوار از حکیمے عالی مقدار وصیتے طلبید حکیم گفت وصیت من آنست که ملک همه وصیت ها درین دو کلمه شریف مندرج
است که التعظیم لامر اللہ والشفقة علی خلق اللہ فرمان خدائے را بزرگ دارد و شفقت با خلق خدا فرو نگذارد

رباعی ای تازه جوان بشنو ازین پیر سخن * یک نکته که هست بیگمان اهل سخن * با حق با دب باش عبادت میکن
با خلق برفق باش و نیکی میکن * پادشاه گفت در سیاست سخنے بگوے گفت کشتن مردم سهل میکن که
خرابی بدن انسان آسان کارے نیست مگر در کشتن همه کس که همه دانایان ترا سزاوار خواهند دانست یکے
جابرے که خرابی ملک تو جوید دوم عاملے که مال تو دزدد سوم خائنے که سر تو آشکار کند و در حکایات آمده که
نوشیروان انگشت فلان کس سر تو آشکار میکند فرمود که او را در خاک پنهان کنید تا آن از پنهان بماند
قطعه هر که سازد سر پنهان آشکار * زیر خاک تیره پنهان بهتر است * سر نگهدار اے پسر سر ماند بجاے * زانکه
حفظ سر نگهبان سر است * آورده اند که پادشاهے با یکے از ملازمان خود گفت که سرے با تو میگویم باید
که با کسے نگوئی گفت نگویم گفت من ازیرا دوست میدارم و اندیشه ناکم و پیش از انکه ازو قصدے ظاهر گردد و صد دفع او
بیاشم باید که پیوسته تو مرا محافظت کنی و از برادر من هرچه دریابی خبر بمن رسانی آن کس قبول کرد و فرصتے
طلبیده آن حال با برادر او گفت و آن برادر ازوے سخت دل شد و گفت حقے بر من ثابت کردی
که مرا خبر دار ساختی او نیز خود را محافظت میکرد و قضا را برادر بر او ظفر کرد و سلطنت بدو رسید و الحال
که بر تخت نشست نوکر برادر را طلبیده حکم کرد که سرش بردارند گفت ای ملک گناه من چیست گفت آنکه سر ترا
آشکار کردی و باوجود آن همه انعام که در حق تو فرموده و ترا محرم اسرار خود ساخته بود سر او را نگاه نتوانستی داشت مرا بر تو

ورد لسان من خلق خدا بد نگویم

از ایشان در پیش نگیرند که ازین صورت بر سفاهت و خفت و کم خردی وی استدلال توان کرد چه شاید
که پادشاه را با آن کس که به تقدیم می جوید اُنسے و الفتے باشد یا خدمتے بشرط کرده باشد که سلطان
حق آن را ضائع نگرداند چون آن کس بدفع طالب تقدم برخیزد پادشاه جانب وی گیرد و او را مغلوب سازد
و او در انفعال و خجلت بماند قطعه برآنکس که او خاص سلطان بود ✦ تقدم مجو گرچه باشی عزیز
اگرچه ترا عزتے شدید پدید ✦ ز اعزاز او هم بر اندیش نیز ✦ بست و یکم باید که از بستم سلطان زنخدۂ غلظت و
درشتی ایشان را بجوئی و دلخوشی قبول کند چه گفته اند عزت پادشاهی و سطوت فرمانروائی
زبان آکشاده گرداند و با عراض مردمان بے سبب پس برین تقدیر با ایشان مواساتے باید کرد
و اگر از روے نازے که لازم سلطنت ست کسے را دشنام دهند باید که بدعا پردازد مصرع
دشنام گو دعاست اینها ✦ و اگر درشتی کنند از اسلامت حساب نماید مصرع
تاویل و فا کردم هر چند جفا دیدم ✦ بست و دوم آنکه اگر در معرض سخط و غضب و عتاب سلطان
افتد البته با هیچ آفریده شکایت نکند و حقد در دل خود راه ندهد و وجه گناه را با خود گرداند فرد
هر چند جفا کند شکایت نکنیم ✦ گوئیم که جرم از طرف ماست هنوز ✦ و بعد ازان اجتهاد کند و تلطف نماید
تا سببے که بدان از الهٔ خشم توان کرد مهیا سازد ✦ بست و سوم اگر سلطان بر یکے خشم گیرد یا مزدوی متهم شود
باید که ازان کس تجنب نماید و با تهمت زده اختلاط نکند و با ایشان در یک مجلس مجالست ننماید و
ایشان را ثنا گوید و تمهید عذر خواهی کند تا وقتیکه غضب سلطانی نسبت ایشان ساکن گردد و امید عاطفت
و مرحمت و مهربانی پدید آید انگاه بروجهے لطیف اعتذار باید نمود تا رضاے ایشان حاصل آید
بست و چهارم آنکه در پی رضاے سلطان بود و چنان سازد که خوشنودی او حاصل کند و آن بچهار چیز
میسر شود یکے آنکه هر چه پادشاه گوید تصدیق کند مگر چیزے که مخالف شرع و دین بود دوم رای و تدبیر او را
بستاید سوم محامد او را اظهار گرداند چهارم مساوی و قبائح او را بپوشد بست و پنجم گمان اسراست و این
عمده همه تر لهما حاصل همه و بهما باشد پس باید که در پوشیدن زلهاے سلطان مبالغه بجاے آرد و طریق
احتیاط در غیاب آنست که اقوال ظاهر پادشاه را که همه ملازمان بران مطلع اند بقدر توانائی پوشیده دارد تا بر

این کند که فیضی از سایهٔ الٰهی متوجه او گردد و از خود رد کند بیت هرچه از پیش شه آید خوش بود * اندک و بسیار او دلکش بود * چهاردهم از طریق امانت قدم بیرون ننهند که امانت صفتی ست که مردم خوار را عزیز گرداند و خیانت خصلتی ست که مردم عزیز را خوار سازد یکی از خلفا فرموده که من مردم امین را دوست میدارم هرچند سفله باشد و با کسی که خائن باشد دشمنی دارم اگرچه بزرگ و عالی باشد زیرا که امانت علامت ایمان ست و در حدیث آمده که ایمان ندارد هر که امانت ندارد و حق سبحانه خائن را از محبت خود بی بهره ساخت ان الله لا یحب کل خوان کفور پانزدهم بدانچه از پادشاه بوی رسد قانع و راضی باشد و زیاده طلبی نکند و حرص ننماید که البته حرمان لازم حرص ست نظم حرص و حرمان قرین یکدگرست * حرص از جمله خلقها بترست * مردم از وصف حرص خوار شوند * و قناعت بزرگوار شوند * شانزدهم در حضور و غیبت سلطان ذکر محامد و نشر مکارم او مداومت نماید و اگر از کسی کلمه بشنود که مشتمل بر ترک ادبی باشد به نسبت پادشاه او را بران ملامت و نصیحت کند و اگر منجر بدشنام و سخت گوید و جفا کند و اگر بدین نیز تیقظ نکرد و ترک مجالست و مخالطت و مصاحبت وی گیرد و با او هیچ وجه سخن نگوید هفدهم کاریکه بدو مفوض ست بران مداومت نماید و از مهمی که متکفل آنست غافل نشود و جهد کند که پیوسته حاضر باشد تا هرگاه که سلطان را در اطلبد فی الحال بخدمت رسد و از مواظبت بر حضور و از ملازمت دائمی که موجب ملالت باشد احتراز کند هیجدهم اعتماد بر محبت و رضای سلطان نکند و به بسیاری خدمت خود نیز واثق نبود و چه غرور جاه خدمت را فراموش گیرد و دیگر آنکه با سلطان اظهار نکند که مرا نزد تو حقی ست یا سابقهٔ خدمتی دارم بلکه تجدید ملازمت و تاکید دعاگوئی و لواحق فرمان برداری سوابق حقوق را نزد یک و بی تازه دارد و بر وجهی که آخر آن اول را احیا کند چه سلاطین حقی را که آخر او اول منقطع بود فراموش کنند و از خدمت کسی منت دار نباشد چه ایشان خود را سزاوار خدمتی شناسند نوزدهم محل عرض حاجات نگهدارد که عرض کردن بر ملوک حکم نماز دارد چون نماز در وقت ادا کرده شود مقبول افتد عرض حاجت نیز چون در محل افتد روا شود بیت حرمش بود نعمت پادشاه * که هنگام فرصت ندارد نگاه * و باید که چندان حاجت عرض نکند که اثر ملال بر جبین پادشاه پیدا شود بستم او را اگر سلطان عزیز دارد و باید که بر جمعی که نزدیک و مقرب اند یا خدمت قدیمی دارند تقدیم نجوید

او را خیالات بسیار رود و هر نوع گمانها برد و اغلب است که از ایشان کینه گیرد و در صحبت سلاطین این معنی را
مبالغه بیشتر میباشد لیکن که حساد و اهل فساد خاطر نشان پادشاه کرده باشند که فلان و فلان را با شما دل راست
نیست و در هواخواهی ایشان خللی پدید آمده و در مقام قصد میباشند چون سلطان بیند که در مجلس با یکدیگر سر میگویند
کلام صاحب غرضان موثر می افتد لطم سخن پوشیده گفتن و در محافل نباشد شیوهٔ دانا و عاقل که از طرز ادب
بسیار دور است و نشان غفلت و کبر و غرور است و دهم باید که چون سلطان از کسی دیگر سوالی کند او سبقت نکند
و جواب ندهد تا آنکس که از و پرسید جواب گوید زیرا که جواب او دن کسی از آن سوال که بدیگری متوجه است حمل
بسکساری و بی وقاری میکنند یکی از حکیمی پرسید که اگر من در مجلس پادشاهی باشم و او از غیر من سوال کند
روا باشد که من جواب دهم گفت نی تو جواب مگو که آن نسانه استخفاف ست هم سائل یعنی نه آنکسی که از که
سوال باید کرد و هم مسئول یعنی استحقاق این سوال ندارد و درین باب مخذور دیگر هست که اگر سلطان گوید
که از تو نمی پرسم این را چه جواب توانی گفت و از انفعال این صورت چگونه بیرون توانی آمد اگر فرضا از جماعتی
پرسد که تو از ایشان باشی بجواب سبقت مکن که دیگران خصم تو شوند و بر سخن تو عیب گیرند بلکه تاخیر کن تا دیگران
گویند و عیب و هنر هر سخن بدانی پس اینچه تو دانی اگر بهتر باشد عرض کن والا خاموش بنشین مثنوی
مکن گفت اندر جواب سخن نگر در خطا و صواب سخن + اگر نقد تو بضاعت آید بیار + گزان نقد افزوده گردد عیار
وگرنه در اظهار عیبت مکوش + مر آنرا به از خموشی بپوش + یازدهم باید که تا سلطان چیزی نپرسد
ابتدای سخن نکند و چون پرسد جواب بقدر کفایت گوید و خاموشی کند مگر وقتی که پادشاه
میل داشته باشد با آنکه سخن بیشتر و دراز تر گوید دوازدهم آنکه اگر سلطان او را بر چیزی وقوف نداند
مطلقا تفحص آن نکند و در پی دانستن آن نرود چه اگر او را قابلیت و محرمیت آن بودی با و
گفتندی پس مبالغه در وقوف بر آن متضمن غضب سلطان ست قطعه با تو سخن گر نگویند راز
نامحرمیت + هر که نامحرم بود با سر سلطانش چه کار + چون کسی را در درون خانه رفتن راه نیست + با تملقها
نمودن پیش و پانش چه کار + سیزدهم باید که در تحفه و هدیه و عطیه که نامزد وی شود استغنا نماید از پادشاه
اگرچه محتاج باشد زیرا که اندک سلطان بسیارست و استغنا نشانه خواهش داشتن عنایت پادشاهی ست و هیچ عاقل

سلطان سنجر آمد سیم نگذاشته و قدری جامهٔ کعبه آورده گفت من مردی ام از اهل بیت رسالت
و امسال بحج رفته بودم و جهت سلطان حج گزارده ام و بر سر روضهٔ حضرت رسالت صلی الله علیه و آله
وسلم برای شاه و ارکان دولت او بحضور قافلهٔ حجاج دعا کرده ام اگر بخدمت سلطان رسانی هر آینه
از تو منت دارم شوم و بدین بشارت که آورده ام مرا نیز نوازش فرماید آن نائب این صورت را تحقیق کرده
نزد سلطان آمد و آن حاجی علوی را تعریف بسیار کرد چنانکه سلطان مشتاق شده باحضار او فرمان داد
چون آن عزیز را حاضر کردند سلطان را دست بوس کرده بر حاشیهٔ بساط نشست سلطان پرسید
که از کجائی گفت از شهر اصفهان فرمود که کی حج کردی گفت امسال قضارا ایلچی از نزد حاکم اصفهان مجلس
آمده بود چون نام اصفهان شنید و آنکس را دید گفت ای شاه من این کس را می شناسم او نسبت بلکه از
کولیان آن ولایت است و بیشتر از ایشان مردی بر مزار ند و من در همه این سال وی را در صفاهان میدیدم
و در روز عید اضحی بدر خانهٔ من آمده بود و طلب گوشت قربانی سلطان بغایت متأثر شده روی بآن
نائب کرد که نیک سیه نامدار و حاجی بزرگوار بخدمت ما آورده آن نائب بخجلت زده انفعال یافته
از مجلس بیرون رفت و بقیة العمر بخدمت سلطان نیارست آمد اگر در اول تحقیق حال او کردی و دران باب
تفحص تمام بجا آوردی غبار مخجلت بر چهرهٔ حال او نشستی از نظر خان و پادشاه محروم نگشتی قطعه مگو وصف
کسی نزد یک شاهان مگر وقتیکه او را نیک دانی که گر نبود دران وصفی که گفتی بسی در انفعال آن بجای
هفتم هر چه داند که پادشاه را دران میلست از اسب و نوکر و متعه و ضیاع و مستغلات و غیر آن جهت خود
نگاه ندارد بلکه بطریق استدعا چنان کند که بنظر قبول رساند هشتم آنکه چون پادشاه با وی سخن گوید بدل
جان و عقل و هوش و چشم و گوش و تمام جوارح و اعضا متوجه سخن وی باشد و چنان نکند که یک کلمه از و فوت شود
و بهیچ فکر و عمل نپردازد و نظر بر جانبی دیگر نیندازد و بسخن با کسی مشغول نشود و هر چند سخن ضروری باشد چه سلاطین
بغایت غیور باشند چون بینند که کسی بوقت توجه بشان بجای دیگر نظر یا سخن میل کند از روی غیرت
بروی خشم گیرند و اگر دران مجلس ظاهر نکنند اثر آن بمرور ظهور کند و خطرات بران مترتب شود نهم در مجلس ملوک
با کسی سر گوشی نکند یعنی سر نگوید که هر که بحضور او در وقت سر گویند گمان دارند که او را نیز شنود و نفرموده باشد

چهارم بطریق ملایمت و تلطف ظلم را در نظر او نکوهیده سازد و عدل را بتعریف و توصیف در دل او
شیرین گرداند و بر وجهیکه مصلحت داند او را از ظلم باز دارد که اگر بظلم پادشاه راضی شود او نیز در آن مظلمه
شریک باشد و در عرصهٔ حشر که ندای اُحْشُرُوا الَّذِینَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ برآید او را نیز با ظلمه در معرض خطاب و
عتاب درآرند در اخبار زنگوست که یحیی بن خطاکی بعنایت زیبا نویس بود و اولاد خلفا زر داد و خط می نوشتند
و تعلیم می گرفتند روزی نزد وزیری تعریف کردند که یحیی قلم را نیک می تراشد و اطلبید و فرمود تا قلمی برای وی
تراشد یحیی قلمی باحتیاط تمام تراشید وزیر بدان قلم توقیعی نوشت خطا و بهتر از پیشتر نمود یحیی را خلعت هزار
دینار انعام فرمود یحیی خلعت پوشیده و زر بقبضهٔ تصرف درآورده از مجلس بیرون آمد چون بدر بارگاه رسید
فی الحال باز گشت و گفت ایها الوزیر یک صنعتی بر این قلم فراموش کرده ام اگر اجازت باشد بجا آرم
وزیر قلم بدست وی داد قلم تراش بکشید و سر قلم بیفگند و زر خلعت پیش وزیر بنهاد و وزیر فرمود تا
چه شد گفت چون بدرگاه رسیدم این آیت بگوش دلم فرو خواندند که اُحْشُرُوا الَّذِینَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ یعنی حشر
کنید ظالمان را با شریکان و مددگاران ایشان ترسیدم که تو بدین قلم از روی ستم چیزی بر کسی نویسی
و من که قلم تراشیده ام دران شریک باشم و بعتاب الهی گرفتار گردم بیت یار ستمگار مشو ای عزیز
تا کد ازان قوم نباشی تو نیز پنجم آنکه پادشاه را بخیر دارد و چنان کند که خیر او همه کس را رسد چه بهترین انعام
آنست که عام باشد چون شعاع آفتاب که بر همه جا تابد چون سحاب که به همه زمینها میرسد از بزرگ و کوچک
که خیر بر چه وجه باید کرد و بهترین خیرها کدام است فرمود خیر بر عموم باید و بهترین آن بود که بروی تازه باشد
و منت بآن همراه نباشد آورده اند که معن بن زائده کرمی عام داشت و در وقت بخشش بغایت
خندان و تازه روی بود عربی را پرسیدند که آیا از بسخی ترست یا معن بخشنده تر جواب داد که سخاوت معن از آنرا
بهتر و بیشتر ست گفتند بچه دلیل گفت بآن دلیل که هر چه ابر دهد گریان دهد و هر چه معن دهد خندان بخشد قطعه
تازه روئی در انبساط و نشاط * در سخاوت عظیم معتبرست * مرد بخشنده را بوقت سخا * تازه روئی سخاوت دگرست
پشتم تا بر کسی وثوقی تمام نداشته باشد و بارها صفات او را نیازموده باشد او را پیش پادشاه بتعریف
نکند و ستایش تمام پیش از وقت آن نمایش شرمنده نشود آورده اند که براتی نزدیک یکی از تجار

مکارم اخلاق

ظالمون کو اور انکے شریکون کو

خداوند را بندگی کن که هست ۔ سر پادشاهان گردن فراز ۔ بدرگاه او بر زمین نیاز ۔ سوم آنکه رضای خدای را بر رضای پادشاه تقدیم کند که چون حق سبحانه تعالی از بنده خشنود بود خشم دیگران او را زیان ندارد واگر احیاناً بنده خدای تعالی بر وی خشم گیرد خشنودی همه خلق او را سودی نرساند فرد چون خداوند از تو خشنود است ۔ خشم دیگر کسان ضرر نکند ۔ مشهورست که بزرگی در مجلس یکی از خلفا بود وقت نماز تنگ شد وخلیفه بهمهی اشتغال داشت ونماز بخاطر او فراموش شده بود آن بزرگ برخاست که نماز گزارد یکی گفت چرا صبر نمیکنی که خلیفه بنماز برخیزد گفت حکم خدای را موقوف بحکم دیگری نباید داشت گفت بنشین که خلیفه بر تو غضب خواهد کرد گفت چون رضای خدا حاصل شود از غضب مخلوق چه باک خلیفه که این بشنود آن بزرگ را بسیار بنواخت وآن متعرض را از نظر تربیت بینداخت شرط چهارم آنکه از خدای بیش ترسد کز پادشاه در خبر آمده است که هر که از خدای بیش ترسد همه کس از وی بیش ترسند نیجم آنکه بخدای امیدوار تر باشد که بپادشاه که هر چه امید بدو دارد امید در کرم کسی باید بست که هیچ امیدوار از درش باز نگردد بیت محال ست گر سر برین در نهی ۔ که باز آید دست حاجت تهی ۔ اما رعایت جانب پادشاه را بیست وپنج شرط ست اول تذلل وتضرع وانکسار عجز وخدمتگاری چه ملوک را همتهای عظیم وحالتهای بزرگ ست که بدان متفرد ند از غیر خویش وآن بدان سبب ست که مظهر سلطنت الهی واقع شده اند واز بن جهت لقب ظل الله بر ایشان اطلاق میکنند پس بدان یعنی که این صورت در ایشان مختفی ست از همه خلق استخدام وتعبد خواهند وخود را سزاوار آن شناسند ودر هر چه کنند طریق استقلال وتفرد رعایت نمایند وهر چند اساس سلطنت بیشتر باشد ظهور این صفت زیادت بود وبر این تقدیر استغنای ایشان طالب آنست که مردم محتاجی ومسکنت خود بر ایشان عرض کنند بیت چه آدمی تو چون جمله هر چه هست توداری ۔ مگر شفاعت وعجز ونیازمندی وزاری ۔ دوم تحمل محنت ومشقت ریاضت کشیدن وبر مکاره صبر کردن چه خدمت ملوک همی بر زحمت باشد در کتب حکما خوانده ست که ملازمت سلطان جاهل ست ۔ بدان مردم آسائش وطلب راحت ولذت وخدمت ملوک از قبیل محالات باید شناخت سوم آنکه چیزها اندیشه کند گوید باید که در ان مصلحت پادشاه ملاحظه نماید هم از جهت دنیا وهم از جانب آخرت بطرف آخرت مقدم او

ل از بحر مجتث مخبون مفاعلن فعلاتن چهار بار ۱۲

فرنگذارد که غلام تو بے اجازت از خانه بیرون رود یکے از خواص پرسید که غلام عجب ادبے فرمودند سلطان
فرمود اگر نه آن بودے که هزار دینار حسن ضائع میشد بفرمودمے تا از میانش بدو نیم زنند چه اگر غلامان را
فرصت دهند هر غلامیکه از خواجه برنجد همین شیوه پیش گیرد و شکایتے ناموجه بعرض رساند و مهم خواجگی و بندگی
خلل مختل و مهمل بماند مثنوی چو از خواجه خود برنجد غلام * بداند دهد شرح با خاص و عام * بهتان و غیبت
کشاید زبان * که تا خواجه را افگند در زیان * غلامے که مسکین بود خوے او * سبیناد چشم کسے روے او
قسم دوم ازین باب در آداب جمعے که بدولت سلاطین تقرب جسته اند و سر از گریبان
از ارکان دولت و اعیان حضرت و خواص بارگاه و نواب و محاسب و سائر گماشتگان و متعلقان
باید دانست که هر که در کار پادشاه شروع کند و در مهمات سلطانی خوض نماید باید که سیرت او
بر قانونے باشد که سبب نیکنامی سلطان و آبادانی مملکت بود و این مهم وقتے میسر شود که رعایت
چهار طرف بر خود لازم داند اول رعایت جانب حق دوم رعایت جانب پادشاه سوم رعایت
جانب خود چهارم رعایت جانب رعیت اما در رعایت جانب حق پنج شرط است اول آنکه شکر نعمت
الهی و فضل نامتناهی که درباره او واقع شده بجاے آرد تا نعمت وے زیاده گردد بیت شکر نعمت نعمتت
افزون کند * کفر نعمت از کفت بیرون کند دوم آنکه مراسم طاعت فرو نگذارد بلکه از ابرخدمت پادشاه
مقدم دارد تا در همه چشمها عزیز گردد و در همه دلها مقبول بود آورده اند که ابونصر وزیر پادشاه طغرل دانا
وکافی بود و عادت داشت که چون شب نماز بامداد گزاردے تا طلوع آفتاب او را خواندے بعد ازان بخدمت
سلطان رفتے وقتے مهمے ضروری پیش آمد سلطان او را تعجیل پیش خود طلبید کسان او در آمدند و او
از سر سجاده برنمی خاست حاسدان مجال غیبت یافتند و زبان قیبت گشاده او را نزد سلطان به بدی
یاد کردند که بسبب غفلت میکند و از سخن سلطان اعتبارے نمیگیرد مانند این کلمات در میان آوردند چون کلمات
تغیر مزاج در بشره پادشاه ظاهر شد اما چون خواجه از او فارغ گشت بخدمت سلطان آمد سلطان از روے
غضب بانگ بروے زد که چرا دیر آمدی گفت ای ملک من بنده خدایم و چاکر تو ما از بندگی فارغ نشوم
بچاکری نمیتوانم آمد سلطان بگریست و او را محبت بسیار گفت نظم بده رشته خدمت حق ز دست

رعایت باید فرمود و چنان باید که با موجب معیشت ایشان از خورش و پوشش خللے بایشان راه نیابد و اصل آن است که ایشان را
بنظر خاص مخصوص سازد که اقدام بر انجام کاری که بایشان مفوض است از روے خوشدلی و نشاط کنند نه از سر کاهلی
و ملال و درکتب حکمت آورده اند که خواجه نشاید که بهر گناهے خادم را آزار دهد زیرا که بنده وقتے شرط شفقت بجای آرد
و هواداری کند که خود را از مفارقت مخدوم ایمن داند و اگر بنده را بهر سهوے و خطائے برنجاند خود را در خدمت
عاریتے شناسند و بچوراه گذربان و غریبان معاش کنند و نه در هیچ کار اندیشه کار برد و نه در هیچ مهم شرط شفقت
نگاه دارد و اصل در بندگان صفت حیا و زیرکی ست و این از همه صفتها دلکارتر ست و اگر از بنده اثر مکر و زرقی
حیله و دیانتے شود زود دفع باید کرد چون یکے از بندگان بخیانت و فاحش و گناهے زشت ملوث گردد و بتادیب
تعذیب قابل اصلاح نباشد صلاح دران ست که او را بزودی نفی کند تا دیگر بندگان بمجاورت و مصاحبت او
تباه نشوند و فساد او بدیگران تعدی نکند قطعه صحبت مفسدان و بدفعلان مردم نیک را تباه کند
هر که با دیگ همنشین گردد جامهٔ خویش را سیاه کند و اگر از بندگان یکے از ارباب دولت که ملازم
سلطان باشند شکایتے از خواجهٔ خود نزد سلطان آرد در چیزے که شرع را دران مدخلے نبود زنهار او
لازم ست چنانچه در سیاسات سلطان محمود غزنوی آورده اند که روزے ایاز سلطان بنماز فیروزی غلامے دید
حسن و جمال سراه سلطان گرفته بود چون موکب شاهی رسید غلام زمین ابوسه داد سلطان از روے کرم عنان
حشمت باز کشید و بزبان لطف و مرحمت پرسید که چه حاجت داری گفت شاها بنده را آن کس که از ترکستان
می آورد در تمام راه میگفت ترا بخدمت سلطان میبرم تا سایهٔ عنایت بر روزگار تو اندازد و من بامید
این بشارت و نوید این اشارت کربت غربت و خواری بندگی تحمل میکردم و پیوسته بمضمون این نسبت بیت
گرم هزار غم از روزگار پیش آید چو روے شاه ببینم دلم بجا باید خوشدل میبودم اکنون که بدین
شهر آمدیم خواجه حسن مرا دید و بهزار دینار بخرید و مدتے ست که مرا در خانه پنهان میدارد و این ساعت فرصت یافتم
و خود را بسر راه افگندم بخت یاری و سعادت مددگاری کرد تا بدولت ملازمت رسیدم و امیدے که در دل
داشتم بموقف عرض رسانیدم باقی سلطان حاکم ست سلطان فرمود تا غلام را ادب بلیغ کردند و او را بحسب
سپرد که این را پیش حسن برد و بگوید که هزار دینار غلامے میتوان داد چرا صد دینار بدو بانے نمیدهی تا بر در خانه نشیند

وقتوصاحب قلم ملک الشمشیر توان شد نه بقلم وزیر گفت کار ملک بقلم راست شود نه بشمشیر این باجرا بسمع سلطان
رسید وهردو را بخدمت طلبید وزیر را گفت همیشه اهل قلم خدمتگاران اهل سیف بوده اند تو چرا اهل قلم را
ترجیح میکنی گفت ای شهریار عالم شمشیر دشمنان بکار آید نه دوستان او قلم هم برای نفع دوستان بکار آید
وهم برای دفع دشمنان دیگر اصحاب سیف را هوس ملک داری پدید آید وبر ولی نعمت خروج کنند
واز اهل قلم هرگز این حرکت صادر نشود دیگر اصحاب سیف خزانهٔ سلطانی را خالی میسازند واهل قلم
پر می کنند ومحل دخل عزیزتر از محل خرج باشد قطعه در خامهٔ وزیر بحرمت نگر که آن ۔ در جویبار ملک نهایت
بهره ور ۔ حقے بموقع ست اگر تربیت کنند ۔ آن شاخ را که میوهٔ او هست معتبر ۔ اما تربیت مقربان درجه اینجهان
ومحرمان حکومت آنست که هریکے را بمهم خاص نامزد فرماید وبمهمے که منسوب بکسے باشد دیگرے را داخل نکند
وقدر خدمت هرکس داند وفراخور آن درباره او عاطفت نماید وایشانرا بدان مشابه نگرداند که هرچه خواهند
توانند گفت وحجاب سطوت ومهابت از پیش بر ندارد وهمه اوقات مقام ادب مرتبهٔ حیا متوقف سازد واگر
کسے از ایشان بے محل سخنے گوید آن سخن را اصغا نکند وتا کسے نیک امین نباشد وچندین نیازموده باشند
معتمد نباید ساخت وسر خود را باوی درمیان ننهاده وچون ملازمان ملوک ابر یکدیگر رشکے وغبطه
میباشد سخن هیچکدام درباره یکدیگر استماع نباید فرمود وهمه را بدوستی موافقت باهمدیگر ترغیب باید کرد واز
منازعت ومخالفت تحذیر باید نمود که مخالفت باهمدیگر ایشان در امور انتظام سلطانی دخلے تمام دارد
چنانچه شمه از ین سابقا ذکر یافته قطعه ملازمان سلاطین چو یک جهت باشند ۔ مهم مملکت وملک بر قرار بود
وگر نفاق نمایند ومکر وحیله کنند ۔ اساس جمله مهمات بے مدار بوده اما چون غلامان وبندگان زرخرید مخلص اند
خود را بمنزلهٔ دست وپاے وسائر اعضا بینند چه کسے که بجهت غیرے تکفل امرے کند که باعانت دست ودران حاجت
افتد قائم مقام دست آن غیر بوده باشد وکسے که سعی کند در کارے که قدم در ان نهاده باید کرد ومشقت قدم کفایت
کرده باشد وکسے که بچشم نگاه دارد چیزے را که نظر در ان صرف باید کرد ونظر از آن قصر باز داشته باشد وباقی برین
قیاس پس بر وجود این جماعت شکر گزاری باید کرد وانواع رفق ومدارا ولطف ومواسات درباره ایشان
بکار باید برد چه ایشان را نیز کلان وملال وفتور میماند گے در خدمت پیدا میشود پس کار فرمودن ایشان انصاف

باید کرد اول آنکه سلاح و مرکب ایشان مهیا سازد دوم مرتبهٔ هر یک نگاه دارد سوم مردان را بکار
تربیت نیکو کند و در میان لشکر سرفراز سازد چهارم از لشکر دشمن غنیمت که بدست آید ایشان را
بهره مند گرداند و از پادشاه قباد منقول ست که موبد را گفت که با لشکر چگونه معیشت کنم فرمود
که بهر خید وقت تفقد حال ایشان باید کرد چنانچه خداوند باغ تفحص بستان میکند و هر گیاهی که
بکار نیاید و قوت از دیگر گیاهها باز می ستاند آنرا میبرد و دور میسازد و هر چه از و نفعی متصور ست
نگاه میدارد و تربیت میکند و در میان لشکریان نیز جمعی باشند که از ایشان هیچ کار نیاید ایشان را علوفه را
و این ضمائع ست اسامی آنها از دیوان ارزاق محو باید ساخت و بتربیت مردم کاری باید پرداخت
و بوجهی علوفهٔ ایشان باید داد که بطریق اعتدال باشد چه اگر معیشت ایشان آسان گیری ملول و متفرق شوند
و یکدیگر را رجوع بجای دیگر نمایند و اگر معیشت بر ایشان فراخ گردد مستغنی شوند و در ملازمت دهند مشکاری
کاهلی ورزند و همین معنی را حکیم نظامی آورده نظم سپه را باندازه ده پایگاه ۰ مده بیشتر مال از خرج راه ۰
تنگدست بنده را چون تنگ گشت سیر ۰ کند بد دلی گرچه باشد دلیر ۰ نه سیری چنان ده که گردد دمست ۰ نه بگذار
شان در خورش تنگدست ۰ سپاهی که خوشدل نباشد ز شاه ۰ ندارد حد و ولایت نگاه ۰ دیگر وزرا
که ایشان سرمایهٔ ملک و خزانهٔ مالند و اگر مهم والی مملکت بی وزیری متمشی گشتی حضرت موسی علی نبینا
و علیه السلام از خدا درخواستی که از برای من وزیری از اهل بیت من معین ساز و آن برادرم هارون باشد
و بدولت من قوی گردان پس معلوم میشود که وزرا سبب استحکام بنای سلطنت و انتظام امور مملکتند و چیزی
که مستجمع خصال رضیه و اخلاق زکیه باشد بهیچ چیز نسبت از وزیری که او نگهبان سریر ملک و زیب و زینت و گرد
تربیت ایشان آنست که بشرف التفات سلطان معزز و بعز عنایت خاقانی مشرف باشند تا در چشم خاص
و عام مکرم و معظم نمایند و قول ایشان را نفاذی و حکم ایشان را اعتباری باشد و کسی در مهمات ملکی
بی استصواب ایشان مدخل ننماید و تدبیر ایشان را در کارهای عمده تمام و اصلی باید داشت چه ممکن ست که بقلم
کارها ساخته گردد که بشمشیر میسر نگردد و بیت قلم را خت جائی تواند کشید ۰ که شمشیر نتواند آنجا رسید ۰
روزی در میان وزیری امیری در تقدیم و تاخیر منازعت افتاد امیر گفت من خداوند تیغ آبدارم

برگ گلے تازہ برآید زخار ۔ ہر نظرے کز رہ صدق وصفاست ۔ چون بحقیقت نگری کیمیاست ۔ دیگر
امرائے دولت ایشان کہ رکن اساس مملکت اند وتربیت ایشان بران وجہ شاید کہ وہنے بقواعد
تعظیم ایشان را نیابد و دست ایشان در قضای مہمات کلیہ ملکی و مالی قوی مطلق باشد و در جمیع امورے کہ
پیش آمدن ۱۲
بآن محتاج باشند ایشان را مدخل دہند تا ہیچ مہم بے رائے و تدبیر ایشان ساختہ نگردد و سخنے کہ در باب مصالح
ملک و مال بموقف عرض رسد بسمع قبول اصغا نمایند و در تقویت و تشیید مہماتے کہ متعلق بدیشان ست از آمر
جاری کردنا ۱۲
و نواحی ایلچی و لشکریان و ملازمان شرف التفات ارزانی دارند خصوصاً در مہم ایلچی کہ او زبان سلاطین باشد و حمالت
ہر پادشاہے از اطوار ایلچی او معلوم میتواند کرد و پس ایلچی مردے حکیم سخنگوے نیکو روے صاحب جود و بزرگ
باید تا آبروے فرستندہ خود نریزد و بہر کس کہ رسولے فرستند مناسب آن کس باید فرستاد چنانچہ حکیم فرمودہ
بیت رسول تو انا تو انا نو ست ۔ بدانا ہم او خبس دانا نو ست ۔ آوردہ اند کہ چون مہلب خوارج را
ہزیمت کرد و غنیمت بسیار بدست آورد رسولے ملک نام نزد حجاج فرستاد حجاج گفت مہلب را چون یافتی
گفت در حالیکہ دوستان او مسرور اند و دشمنان او مقہور گفت شفقت او بر سپاہ بچہ اندازہ ست گفت شفقت
پدرانہ بر فرزندان گفت حال فرزندان او چونست گفت ہر خویش را گفت کہ در رزم چون ند گفت جان را
و پیش ایشان خطرے نیست گفت در بزم چگونہ اند گفت مال را و پیش ایشان قدرے نیست گفت در عقل
و فضل چگونہ اند گفت چون دائرہ کہ سر و پایش نتوان یافت و اول و آخرش نتوان دانست حجاج گفت این
مرد سخن را بحد کمال رسانید و مہلب او را در وقتے در خشم ما حشمتے حاصل شد و از آداب رسول و عقل
یعنی بزرگتر ۱۲
او استدلال کردیم بر ادب عقل فرستندہ او و قطعہ رسول ارفرستی حکیمے فرست ۔ کہ کار ترا
باشد از وے بہی بدست ۔ شنیدی کہ آن مرد دانا چہ گفت ۔ فرستاد حکیما و لا تو صہ ۔ امانت
لشکریان از جملہ ضروریات ست و فائدہ ایشان چہار چیز ست اول قوت و ہیبت پادشاہ
دوم دفع دشمنان سوم امنی رعایا چہارم رفع دزدان و امنی راہ ہا و ایشان را چہار شرط بجا باید آورد اول آنکہ
از فرمان سلطان بیرون نروند و جز بفرمان او کار نکنند دوم آنکہ با پادشاہ یکدل و یک زبان باشند سوم آنکہ
با یکدیگر نیز متفق باشند چہارم آنکہ در کارزار مردانگی و فرزانگی رعایت نمایند و سلطان را ہم با ایشان چہار کار

و نکتهٔ دیگر در تربیت ملازمان آنست که یک کس را دو عمل ندهد بلکه برای هر کسی منصبی مقرر کند تا همه ملازمان
امیدوار باشند و دو کس را یک عمل نیز نفرماید که چون شرکت پدید آید عمل بمراد ساخته و پرداخته نگردد و قطعه
نه یک کس تواند که سازد دو کار * که آنرا پسندد اولوالابصار دو کس نیز در یک عمل ضایع اند * که
دیگے بشرکت نیاید بجوش * و چون از تربیت اجمال فراغتے رود نکته از تفاصیل آن مرقوم
میگردد و مقدم بر همه تربیت اولاد است و در ذخیرة الملوک فرموده که فرزند امانت حق است نزد والدین و در
عهدهٔ محشر مطالبهٔ حقوق این امانت خواهد بود چون این امانت آئینه ایست که صور جمیع نقائص و کمالات اخلاق
و جوهر حقیقت او را بهر چه میل و پسند مائل گردد پس بضرورت در تربیت او سعی باید فرمود تا بصفتهای پسندیده
متصف گردد و از خصلتهای نکوهیده منحرف شود اول آنکه او را بنام نیک تسمیه باید کرد که اگر نامے ناموافق
باشد مدت عمر ازان در کراهیت خواهد بود دیگر دایه را بنهایت معتدل مزاج و خوش خوے و پاکیزه سرشت باید
در خبر آمده که شیر دادن طباع را متغیر سازد چون مدت رضاع تمام شود مردم پاک دین نیکو خلق را تعهد
او نامزد باید کرد تا طبیعت او با وصاف آن خادم مستانس گردد و چون طبع صبیان بلهو و لعب اکل و
شرب بیشتر مائل ست در آنها آئین اعتدال و قانون توسط رعایت باید نمود و معلم پرهیزگار دیندار تعیین باید فرمود تا
او را تعلیم قرآن احکام شرعی در آموزد و علمے که او را در دین و دنیا نافع باشد از و باز ندارد و بهترین تادیبے
آنست که او را از مخالطت جمعے که مفسد و کج طبع باشند نگاه دارد و با مردم خوش ذهن لطیف طبع صاحب
سازند و دایم در پیش وی علما و عرفا و فضلا را مدح گویند تا محبت ایشان در دل وی راسخ گردد و شعرا و قصه
ندمت کنند تا کراهتے از ایشان در طبع وی پدید آید و چون سن تمیز رسد مردے بزرگ عالی همت صاحب
که خدمت ملوک کرده باشد مقرر کنند تا آداب نشست و برخاست رفتن و آمدن بوی آموزد و دران کوشد که آثار
ادب و حیا و علو همت و تخلق باخلاق ملوک از وی ظاهر گردد و چون وقت در آید سپاهیان جگردار و دستاد ان
کار دیده را امر کنند تا آئین سواری و سلاحداری و آنچه سلاطین را بکار آید بوی تعلیم دهند و چون بزرگ گردد
بخدمت مشائخ و صحبت علما دلالت کنند تا از نظر بزرگان دین مستفیض گردد که همت را اثرهای کلی عیان شد
نظم هر که دولت اثرے یافت ست * از دل صاحب نظرے یافت ست همت مردان چو در آید بکار

صبور باش که نیکو شود با آخر کار ۔ اما چون مدت مهاجرت دیر کشید و کار بجان و کار و باستخوان رسید
قصهٔ خود را نوشته بیکے از محرمان خلافت داد تا بوقت فرصت بموقف عرض رساند خلیفه بخندید گفت او را
چندان گناهے نیست که موجب حرمان باشد گفت چنین مصلحت نمیبیند که آن بیچاره را در مجلس همایون او دهند خلیفه فرمود
لکل اجل کتاب هر کارے بوقتے باز بسته است و هر مهمے بزمانے موقوف مانده که تا زمان آن مهم در نیاید
و وقت آن کار در نرسد جهد و کوشش فائده ندهد بیت تا در نرسد وعده هر کار که هست سودے نکند
یاری هر یار که هست ۔ بعد ازین یکسال او را طلبید و خلعت داد گفته اند که چون سلطان کسے را بزرگ
گرداند بهمان نظر اول در وے نگرد زیرا که چون حال منال و اختیار و اقتدار یافت و را مدهٔ اول باز
نتواند برد و اگر خواهد که او را خرد گرداند بتدریج و تانی در پی آن کار باید رفت و الا خللها پدید آید بیت
بر انش مسیار در یکبارگی ۔ که جان آکبو شده بیچارگی ۔ نوشیروان از زبر جمهر رسید لائق تربیت کیست
فرمود که کسے را تربیت باید کرد که ادب دارد یا نسبے و هر که نسبے سافل دارد بحکم کل شیء یرجع الی اصله
رجوع باصل خود میکند و در حکایات آورده اند که مردے بود ذکی نام از خاندان بزرگ با نسبے
عالی و ادبے کامل کنیزکے رومی خرید نوشابه نام بسیار مه خوے و بغایت بهانه جوے و تیز و رو و ذکی
بملک یمین در نوشابه تصرف کرد پسرے ازو متولد شد روزے حکیمے در صحبت ذکی نشسته بود فرزند ذکی
حاضر شد ذکی او را کارے فرمود آن پسر فی الحال برخاست و روان شد چون گامے چند برفت بازگشت و مجلس
آمد بنشست حاضران تعجب شده گفتند امتثال اول اگرچه سبب بود و اجتناب ثانی بچه جهت روے نمود آن
حکیم بخندید و گفت ذکی خواست که فرمان بر دن نوشابه نگذاشت اثر مهر و خوی او ظاهر شد چنانچه در سفید مے سیاهی
فرزند به پدر و مادر شبیه باشد در رذالت بنجابت نیز همان قیاس باید کرد و درین باب حکیم فردوسی
نظم در حنظلی تلخ است وی را سرشت ۔ گرش در نشانی بباغ بهشت ۔ و از جوے خلدش بهنگام آب ۔ به بیخ
انگبین ریزی شهد ناب ۔ سرانجام گوهر بکار آورد ۔ همان میوهٔ تلخ بار آورد ۔ و گفته اند نفس خسیس را بردن
آبروے خود بردن ست چه راست بر کسے از نطفه خبیث در وجود آمده باشد که از دنیا انتقال کند بدنامے کرده
بجاے کسے که با نیکے کرده باشد فرد بد اصل را چگونه گستے تربیت کند ۔ و جیب خود چگونه کسے را پرورد

۱ ۔ ذکی را
واسطے لکھا ہے ۱۲
۲ ۔ اپنی اصل کی طرف
۱۲

وآلام ایشان اندوه وملال ظاهر گرداند وهریک را در تربیت وتقویت بقدر خاص نگاهدارد که کسے باو
دران مرتبه شریک نباشد تا میان ملازمان حقد وحسد پیدا نگردد واگر مهم بعضے از ایشان بنزاع جدال
انجامد بزودی دفع نماید تا مادهٔ خصومت قوی نگردد وگرنه از ایشان فسادات کلی روے نماید بزرگان فرموده اند که
انقطاع سررشتهٔ مملکت وابسته بنزاع امراو وزرات نظم چو یکدل نباشند اعیان شاه شود دکان شاه و
رعیت تباه از ارکان دولت نزید نزاع که استیزه آرد علی الانقطاع مستیزه بجاے رساند سخن
که ویران کند خاندان گهن بهمین از حکیمے پرسیدند که اساس تربیت ملازمان بر چه چیز نهاده جواب داد که
بر دو چیز یکے لطف ویکے قهر باید که همیشه اثر قهر ونظر لطف سلطان بر خدام ظاهر باشد تقهر گیرند تا لطف
لطف درگذارند تا امید نگردند وروزگار ستان آورده که طریق حکمت در تربیت آنست که بزمی آهستگی اگر
کارے میسر شود دران وقت تشدد وعنف نباید نمود واگر بخشونت وسختی حاجت افتد رفق ورزمی نباید فرمود
که جراحت را توان بود که بنیش احتیاج میسر افتد از انکه بمرهم قطعه همیشه ره لطف نتوان گرفت
ودر ابر وفلک چین بهنگام خویش نه بینی که مرهم نباید بکار چو گردد جراحت سزاوار نیش حکما
فرموده اند که هرگه اسلطان خواهد که تربیت کند تا بار با نقد حال وے را بمحک امتحان نهند وعیار کار وے
بتمامی بنماند بدیدهٔ تربیت در وے نظر نکنند که بسیار وقت نامستعدی اتربیت کرده اند وچون اخلاق و
احوال وے اطلاع حاصل شد بالضروره در همان وقت از نظر انداخته اند وبرداشتن زود بفگندن
سطوت سلطنت را مضرست ودرین باب گفته اند قطعه هرگه میل تربیت داری امتحان کرده باید
یکچند اگر شایستهٔ قابلیت آن عَلَم دولتش بر آر بلند ورنه قابل بود دلبند مساز تا بزودی
نباید نیش افگند وچنانچه برداشته را بزودی بفگندن مناسب نیست بزودی خو نشدن
از کسے که بر خشم گرفته اند هم معمول بر خفت ست چه میان خشم ورضا باید که مدتے بگذرد تا عزم وثبات
پادشاه ظاهر گردد آورده اند که وزیرے یکی از خلفا بندیے سخن میگفت در اثنائے مکالمه ازو دگرگونه شنید
که مناسب نبود فرمود که اورا از مجلس بیرون کردند آن بیچاره امید از زندگانی بریده دگرگونه کاشانه
نشست وبناکام شربت تلخ صبر تحمل تجرع کرده با خود میگفت بیت ولا از حال بد خود جزع نکنم نهاد

سر بر زند و مملکت در سر اهل نخندد و دیگر مردم دون و ارذل چون تربیت یابند از ذنات همت بر جمع مال
حریص باشند و بهر کس طمع کنند و قدر اکابر و اشراف نشناسند و حرمت مردم بزرگ فرو گذارند و دولتهای
خلائق بسبب این اخلاق رنجیده شود لاجرم همتها بگمارند تا از مربی و مقربی خلاص یابند و ترک نعمای گفته اند
زوال آن دولت بارتفاع السفلة چون سفله را ترقی دست دهد و دولت روی به تنزل نهد گفته اند دنیوی
گر سفله بجاه دست یابد بازار ملک شکست یابد و دونان نه سزای جاه باشند بل در خور بندو چاه باشند
و دیگر عمال چون بر رعیت ستم کنند نعمتهای ایشان با پادشاه بد شود و از زر راحت و عمارت ملول و منفر
گردند و مداخل سلطان کم گردد و علوفه لشکر کم رسد و چون لشکر علوفه نیابد سر از خدمت تابد و
اگر دشمن پدید آید یار و مددگار اندک بود بدین جهت ملک از دست برود و در این باب گفته اند
ظلم ظالم عامل جهان خراب کند ۴ دل مظلوم را کباب کند ۴ اندر آرد بکار ملک شکست ۴ و این عاقبت
رود از دست ۴ نوشیروان میفرماید تا این کلمات را آب زر نوشتند و دیگر گفته اند
که قصر سلطنت را چهار قائمه هست که اگر یکی نباشد مهمات ملکی متمشی نگردد اول امیری که اطراف
مملکت را محافظت کند و شر دشمنان از شاه و رعیت باز دارد دوم وزیری که مؤنات
سلطان و ملازمان وی را انتظام دهد و مال از جایگاه بستاند و بجایگاه خرج کند سوم حاکمی که
از قبل سلطان تفحص احوال خلق نماید و داد ضعیف از قوی بستاند و اهل فسق و فجور را مخذول و
مقهور دارد و چهارم صاحب خبری امین که پیوسته اخبار شهر و ولایت و حالات اعیان و رعیت بحضرت
سلطان عرض نماید و فی الجمله چنین که سلطان از ایشان چاره نیست یاران بسیف اند چون امرا و ایلیان
و سپاهیان و مانند آن یا اصحاب قلم اند چون وزرا و مستوفیان و دبیران و عمال و قریبت مجموع اینها از روی
اجمال آنست که به ایشان شفقت و عین عاطفت بینند ۴ آنچه هر یک را ضرورت بود و بدان محتاج باشند از ایشان
بازدارد و هر کدام از ایشان را که سزای مهربانی باشد سالم بیرون آید و کار خود بر وجهیکه باید و شاید بسازد او را
نوازش فرماید و هر که در مصالح تهاون نماید و تغافل ورزد اول او را بنصیحت متنبه گرداند و اگر نپذیرد بزجر و تهدید
گوشمال دهد و هر گز در ارکان مراسم و مفاتیح ملازمان نباشد و بنای ایشان را بمحبت و مسرت نماید و بصیانت

علم بجا نہ ہنا دولت کا ہی کینون سے مراتب بلند ہوتے ہیں

این گل خوشبو و این ریحان دلجو چیده بنزهت گاه فصاحت آوردکه هرکلمه که بگفت در می آید یا بر نهج صواب ست یا در عرض خطاست اگر صواب ست قائل در عهدهٔ آن سخن نمیماند تا از عهده بیرون تواند آمد یا نه و اگر خطاست هیچ فائده ندارد پس در هر دو حال خاموشی اولی ست **قطعه** به پیری رسیدم در اقصای یونان * بدو گفتم ای آنکه با عقل و هوشی * ز مردم چه بهتر بهر حال گفتا * خموشی خموشی خموشی خموشی * و حکمای متاخرین گفته اند خموشی به از سخن بد ست و سخن نیک به از خاموشی ست قطعه نظر کردم بچشم عقل و دانش * ندیدم به ز خاموشی خصالی * بگویم لب ببند و دیده بر دوز * ولیکن هر مقامی را مقالی

باب چهلم در تربیت خدم و حشم و این باب مشتمل بر دو قسم ست قسم اول در تربیت ملوک و متعلقان و ملازمان و قسم دوم آداب یکه ملازمان سلاطین را رعایت باید فرمود قسم اول حکما گفته اند سلاطین را از ارکان دولت و اعیان حضرت و سائر ملازمان و متعلقان گزیر نیست از برای آنکه هر کس که بعضی از ممالک عرصهٔ زمین در قبضهٔ تسخیر او مقرر باشد و جمعی از آدمیان در قید تصرف او باشند مرا و را ضرورت ست که نظر در جزئیات و کلیات مملکت خود بر قانون احتیاط بکند و از روی یقین بعضی امور رعایا و زیردستان برسد و حال هر یک از اعیان اوساط مملکت خود کما حقه بداند و در تحقیق این امر دو گوش و دو چشم کفایت نیست بلکه گوش بسیار و چشم بیشمار در کار ست پس باید که جمعی مردم دانا و هوشمند نیک سرشت و بی طمع بلند همت ملازم او باشند تا او را ممالک گوشها و چشمهای همه باشند تا بگوش همه اخبار ممالک بشنود و بدیدهٔ مجموع در حقائق مهمات نظر کند و هر آئینه این جمع را که در سماع اخبار متنوع و مشاهدهٔ اطوار گوناگون بمثابهٔ سمع و بصر اند رعایت کلی باید کرد تا از کار خود باز نمانند و پیوسته با یصال اخبار و عرض کردن احوال مشغول باشند که هیچ چیز ملک را زیان کارتر ازین نیست که اخبار اطراف ولایت و صورت حال رعیت از سلطان منقطع گردد و در کتاب سراج الملوک آورده اند که نوشیروان از موبد موبدان پرسید که زوال ملک در چه چیز ست گفت در سه چیز اول در پوشیدن خبر ها از پادشاه دوم تربیت مردم فرومایه سوم در ظلم عمال نوشیروان گفت بچه دلیل این سخن میگوئی جواب داد که چون خبر ولایت و رعیت از سلطان منقطع باید و از دوست و دشمن فارغ و غافل باشد هر کس هر چه خواهد کند و چون او بیخبر ست انواع فتنه از هر گوشه

ا موبد بضم اول و سکون ثانی بکسر دفع آن بفتح اول و ثانی و تشدید دوم و ضم سوم و صاحب دیر آتش پرستان را نیز گویند منه

قدرے نماند و در خبر آمده که در سخن بسیار غلط و سقط بسیار بود زیرا که چون مرد بسیار گفتن حریص بود تیقن نماند بجنون یعنی بیقین بدان که دیوانه است و در مثل آمده که الکثار مهذار بسیار گوی بیهوده گوی باشد منقول است که حواریان حضرت عیسی علی نبینا و علیه الصلوٰة میگفتند که ما را پندی ده بدان کار کنیم و بهشت رسیم فرمود که هرگز سخن مگویید گفتند این صورت نمیشود گفت هرگه که سخن گوید جز نیک مگوید و بسیار گفتن دل را تیره گرداند مثنوی الهی ار صرفه ز مسکینی صرفه گفتا کن از می کنی چند زیاس درم افتی برنج ۰ پاس سخن دار که این است گنج ۰ گفتن بیفایده ترک حیاست ۰ قول موجه صفت انبیاست ۰ هر چه بهنگام مگوید کسی ۰ خامشی از گفت نکوتر بسی ۰ نی هر گفتار از انسان خوش است ۰ هر چه پسندیده بود آن خوش است ۰ آورده اند که سه پادشاه در مجلس نوشیروان حاضر شدند قیصر روم و خاقان چین و رای هند نوشیروان فرمود که بسی قرنها باید که تا چنین مجمعی دست دهد بنا تا هر یک سخنی بگوییم که سخن پادشاهان پادشاه سخنان میباشد و دریغ بود که این اجتماع بتفرق انجامد و از ما اثری بر صفحهٔ روزگار یادگار نماند فرمود درین سرای کهن خوی کن بخوش سخنی که بهتر از سخن خوب یادگار نیست ۰ ایشان اشارت بکسری کردند که اول شما افتتاح فرمائید نوشیروان از درج فکر جوهر آبدار و گوهر شاهوار بطبق بیان نهاده گفت هرگز سخن ناگفته پشیمان نبوده ام و بر بسیاری سخنان که گفته شده بسیار ندامت خورده ام قیصر روم در خزانهٔ خیال نظر فرمود و این نقطه تمام عیار بمجلس شهریار نمود که آنچه نگفتم توانستم که بگویم و آنچه گفتم بر آن قادر نبودم یعنی هر تیر سخن که از شست بیان جدا نشده هست قدرت آن دارم که هرگاه خواهم بهدف رسانم اما چون از تقریر بیرون شد بازنتوانم گردانید خاقان چین ناگه سر بر بیان بگشاد و بر آنچه این شمامه شام حضار مجلس سلطنت را معطر ساخته که چون سخن نگویم او زیر دست من است و من بر او غالبم و چون گفته شد من زیر دست اویم و او زیر دست من است و بر و چیره نتوانم شد یعنی تا عروس سخن در پس پردهٔ فکر است مشاطهٔ مشیت را اختیار باقی است اگر خواهد بر سر بطقش جلوه دهد و اگر خواهد در نقاب عدمش بدارد اما چون از پس حجاب بیرون آید و پرده از جمال برداشت دیگرش بخلوتخانهٔ خفا نتوان فرستاد و مرا ای هند از ریاض گفتا خود

پنجم آن مرد را گفند که دیدی غیبت بود ز نهار از غیبت بگریزی که غیبت کردار نیک را باطل
گرداند نظم مران غیبت همچکس بر زبان * که طاعت ز غیبت فتد در زیان * بهر غیبتی طاعتی کم شود *
ز غیبت گری کار بر هم شود * صحبت ملوک * بدکردار از اولوث غیبت گرد بهتان گوئی پاک را شد جنابچه
گفتن غیبت حرام است شنیدن آن نیز روا نیست که غذا غیبت شنونده برابر است با غذا غیبت کننده
بیت گوش و زبان در غیبت سنه * از بد کس گوش و زبان پاک به * قبل ازین نکته در باب
غیبت گفته بودم پنجم از کسانیکه سزاوار درگاه ملوک نباشند مردم ناخوشناس غذا ناسپاس اند که
حقوق ولی نعمت را نشناسند و شکر منعم را بکفران مبدل سازند همیشه این جماعت منکوب و مقهور باشند
و از دلهای آشنا و بیگانه دور و بخت ایشان بیدار باشد دولت ایشان پایدار قطعه کسی که میکند
نعمت فراموش * از و کردون فراموشی صواب است * از ان کو حق نمیداند بجز بیهوده کاری روح از صحبت او در
عذاب است * نقل ست که معتضد خلیفه گفته که هر تیغ زبان که در شکر گذاری کند باشد او را بر زبان
تیغ تیز تر ابا بید داد نظم حق نان و نمک به کردن پشکند مرد را سر گردن * باد ولی نعمت ار بدون آید
گر سپهرت سرنگون آید * حق شناسی نیز گوارنده ناسپاسی زیان آورنده * ششم در دغلو یانند که کذب
پیش هیچ کس پسندیده نیست و مرد دروغگو نزد سلاطین نیز آبرو باشد در کتاب اخلاق رکنی آورده
که در مجلس فضیل وزیر سیان و ندیم او که یکی نصیر نام داشت و یکی ثاقب هر دو سلطانی واقع شد قدم مزاح مطایبه
بر بساط انبساط نهادند کار از مخاطبه بمجادله انجامید و هم از مجادله بمصارعه رسید چنانچه بصدمه دست تعصب
عمامه از سر ثاقب جدا گشت ثاقب بغایت متغیر شده اثر غضب بر رخسار او پدید آمد و زبان گفت از هیچ
چیز خشم گرفتی میان ما و ازینها بسیار واقع میشود ثاقب گفت چگونه در غضب نباشم که آبروی من در مجلس
چون تو نی ریخته شد فضیل گفت کار بخود آسان گیر و این واقعه را بزل خود حمل کن که آبروی تو از دست
من آن روز ریخته شد که گفتی ابتر من مراد یک شب از مرو بنیشاپور رسانید و در نیشاپور گفتند فلان مفرور
گردد چراغ دروغ * چراغ دروغ ست لبن میفروغ * تو از کذب تنعیم دوست مجوی * که زان آبرو میشود
چوبه * ششم دروغان بسیار گوی پریشان سخن نیز لائق خدمت نیستند زیرا که هر که بسیار کلام کند او را

سلاطین مزاح و مطایبه بمسخرگی فرمایش طبعی

غیر مرسل بود چیزها در خواب بدو مینمودند و ندا می شنید شبے در خواب دید که چون بامداد برخیزد فلان
صحرا گذر کند نخستین چیزے که ترا پیش آید بخورد دوم چیزے که بینی پنهان کن سوم چیزے که در پیش آید
نگاهدار چهارم را نا امید مگرد ان پنجم چیزے که در نظر در آید از و مگریز چون بامداد شد بدان
صحرا که مامور بود روان شد اول چیزے که پیش آمد کوهے بلند بزرگ و سیاه رنگ بود آن پیغمبر متحیر شد که این لقمه را
چگونه تواند خورد اما چون حکم خداوند است از آن چاره ندارم بطرف کوه دان شد که کوه را بخورد چون نزدیک رسید دید
که کوهے بدان عظمت لقمه خرد شده بود آنرا برداشت و بخورد شیرین تر از انگبین و خوشبوتر از مشک مسکر خدا تعالے
بجاے آورد از انجا پیش رفت طشتے دید زرین بر راه افگنده گفت مرا امر کرده اند که این را پنهان دارم پس زمین
حفره کند و پنهان کرد و خاک بسیار بر بالاے او ریخت و بگذاشت و برفت هنوز دو قدم نرفته بود که دید
آن طشت بر روے زمین ست دیگر باره بیاید و حفره دور تر کند و پنهان ساخت هنوز فارغ نشده بود که دید
آن طشت بر روے زمین ست سوم بار در اخفاے آن مبالغه زیاده نمود باز ظاهر گردید پیغمبر با خود گفت مرا
گفته بودند که پنهان کن من کار خود کردم و آنچه فرموده بودند بجاے آوردم از انجا در گذشت مرغے دید که از
باز ے هراسان شده بشتاب می پرد گفت یا نبی الله مرا نگاهدار که دشمن در قفاے من ست پیغمبر او را در میان
خود پنهان کرد فی الحال باز خشم آلوده فرو گرسنه رسید گفت یا نبی الله امروز هیچ روز در طلب این صید بودم و صید
من بناه بتو آورد و من بغایت گرسنه ام مرا نا امید مکن از روزی من پیغمبر با خود گفت من گفته اند که این را
نگاهدار و دیگر را نا امید مگذار اکنون چه کنم کارد برکشید و قدرے گوشت از ران خود بدید و بسوے باز انداخت
باز گوشت را برداشت و مرغ را بگذاشت آن پیغمبر بیشتر شد مردارے دید افتاده و گندیده شده از وے بگریخت
آما چون شب در آمد پیغمبر مناجات کرد الهی آنچه فرمودی بجاے آوردم حکمت این همه مرا معلوم گردان آرسید
که آن کوه عظیم که دیدی و یک لقمه شد و بخوردی آن خشم ست اول تخطیم نمایند چون بخوردی شیرین تر از همه
شیرینها ست دوم آن طشت زرین که هر چند پنهان میکردی آشکارا شد خبرست هر چند کسے خواهد که نیکی را
مخفی دارد البته ظاهر شود و آن سوم را یعنی آنست که هر که پناه بتو آرد در پناه گیری هر کس تا این حد
خیانت و امانت و امانداری نمی جهاد آنست که چون کسے از تو چیزے طلبد جهد کن تا حاجت او روا کردانی

آن نمیتوانم کرد بیت نزدیک اکابر هنر و رتبه عیبے نه بود در بخیل مرتبه سوم ازان جماعت که لائق ملازمت نیستند مردم دون همت سفله باشند چون همت سلاطین عالی باید پس مردم دون و سفله در خدمت ایشان نشاید و گفته اند که سفله از ممسک و بخیل بهتر باشد زیرا که بخیل آن باشد که کرم ندارد با کسے اما از مال خود بهره دارد و ممسک آنست که خود نخورد و با کسے کرم نکند و سفله نه خود خورد و نه بکسے کرم کند و نخواهد که کسے با کسے کرم کند آورده اند که پادشاهے بود بغایت جوانمرد و بخشنده روزے با یکے از نزدیکان خود فرمود که مرا آرزوست که هزار درم بیکے بخشم تو چه میگوئی گفت این مقدار مال بسیار است این مبلغ بصد کس بایست گفت اگر نصف ازین عطا کنم چون باشد گفت هنوز بسیار است گفت ثلثے توان بخشید گفت هنوز زیادت ست گفت در ربع چه میگوئی گفت هنوز روے در کثرت دارد القصه بعشر قرار داد که صد هزار درم باشد گفت اگرچه بسیار است اما بیک کس میباید داد پادشاه فرمود که ایزد بدولت من میخواستم که این مبلغ بتوانه زانی کنم خود را محروم ساختی و مرا از سخاوت باز داشتی آن مرد بتضرع درآمد که ای ملک من خطا کردم سلطان از کرم خود نگذرد سلطان فرمود تو سفله نه لائق عقوبت نه قابل عطیت هم خود را زیان داری و هم مرا زیان من آنست که اگر آن مقدار مال بتو بخشیدے در سخاوت علم شدے و تا انقراض ایام دولت من باقی ماندے و زیان تو آنست که از چندین مال محروم شدی اکنون صد هزار درم که بخش خود بران قرار دادی بستان و دیگر در مجلس ما چنین سفلگی مکن نظم سفله نخواهد و گر سے را کام + خس نگذارد و گسے را سجام سفله سیر و بود و بد نهاد + خاک سیه بکسر هر سفله باد + چهارم از ان غیبت گویند که ذکر هر کس در میان آید خواهند که از مساوی آن چیزے باز گویند اگر آن بیان واقع ست غیبت باشد اگر خواهند که بهتان باشد و هم غیبت و در غیبت آمده که عقوبت غیبت از زنا سخت تر ست حق سبحانه تعالی در قرآن فرموده باید که بعضے از شما بعضے را غیبت نکنند آیا دوست دارد کسے که گوشت برادر مرده خود را خورد و این غایت تهدید ست و ازینجا معلوم میشود که غیبت گویان مانند مردار خوار باشند و هر که را که انسانیت و ازمروت هیچ بهره نباشد و از مردانگی بگریزد و از غیبت مردمان بپرهیزد و زمردم عیب جوے بگریزد آورده اند که یکے از متقدمان

جانوری پدید آمد بر که چشم وی افتادی فی الحال هلاک گردیدی اسکندر چندانکه از حکما چاره جوئی کرد
هیچکس چاره آن ندانست و دفع این غائله بهیچ نوع متوانست تا خرد سقراط طالیس بعد از تامل بسیار فرمود که من
چاره انگیختم و تدبیر کردم که این بلا مندفع شود و این آفت از خلق منقطع گردد پس بفرمود تا آئینه ساختند
بمقدار آنکه آدمی در پس آن مختفی تواند بود و گردونی ترتیب داد و آئینه بر پیش گردون بست و خود در پس آئینه
بر گردون نشست و گردون را بدان موضع کرد که آن جانور بود جانور بوی آدمی شنید و بدان طرف
متوجه شد و نظرش بر آئینه افتاد و صورت خود را دید و چون نزدیک گردون رسید بیفتاد و بمرد اسکندر از ان
حال آگاه گردید متعجب شد و از حکیم پرسید که درین کار چه حکمت بود گفت ای ملک جانوری بود چندین سال در
عالم از قدرت الهی بواسطه بخارات متعفنه که در زیر زمین محتبس بود حالا بر روی زمین پیدا شد و در
چشم او زهر قاتل است که نظرش بر هر چه افتد فی الحال هلاک شود من آئینه پیش وی بردم تا چون نظر وی
بر آئینه افتد عکس آن نظر هم بوی راجع شود و اثر آن در وی سرایت کند و بمیرد اسکندر حکیم را دعا گفت و این
حکایت بعینه حال حسود است که شر حسد او هم بدو باز گردد و بدو راجع شود چنانچه بعربی آورده اند که گل
تفسها ان لم تجد حطبا تاکل یعنی آتش که هیزم نیابد خود را میخورد تا هیچ نماند و دوم از انها که بزرگان را
خدمت ملوک نیستند کسانی اند که بخیل و مسک باشند چه بخیل مردود خلق و مبغوض ایشان است چنانچه نماینده
عیبهاست بخیل بوشنده هنرهاست گفته اند نظم مرد هر چند در هنر کوشد * بخل آن جمله را فرو پوشد *
از لقمان حکیم آورده اند که گفت ای پسک از بخیل بپرهیز و دل بگریز و در کریمان پاک جان آویز و در جامع الحکایات آورده اند که سلاطین مردم
بخیل را ملازم خود نسازند که از ایشان خجالت رسد چنانچه منقول است که عمرو بن لیث وکیلی داشت
مردی بخیل بود و وقتی میوه ها را سر ما برد عمرو گفت میوه هر کجا پاید بخرید و خرج کنید روزی عمرو بجشنی
رفته بود و محفلی آراسته و ان محفل رسولان که از اطراف و جوانب رسیده بودند همه جمع آمدند و مجموع
اسباب ضیافت مرتب مهیا بود جز میوه که بسیار اندک بنظر آمد عمرو وکیل خود را گفت میوه بسیار بیاور
او اندک بنظر آورد عمرو باین حرکت بر آمد گفت برو میوه بسیار گفت میوه متعفن شده بود مانده است اگر گوئی بیاورم
عمرو بغایت منفعل شد و او را از وکالت عزل کرد و بدر ها می گفت که آن مسک مرا انفعال داد که هرگز مدارک

در شمار آورند پس بے تحقیق سخن ایشان احکم نباید فرمود و در تفحص کلام این قوم مبالغه تمام
باید نمود مثنوی چو ارباب غرض لب بر کشایند نکوئی را بزشتی بنمایند بکلی تا سخن روشن نگردد
کسے باید کہ پیرامن نگردد اسکندر راز ارسطو پرسید کہ ملازمت ملوک را کدام طائفہ موافق تر و کدام
فرقہ نالائق حکیم فرمود کہ لائق خدمت ملوک کسے ست کہ امین باشد نہ خائن زیرا کہ امانت سبب عزت
و خیانت موجب ذلت و امانت و قانع باشد نہ طامع کہ قناعت گنجے ست بیکران و طمع بر نجیت نے پایان
بیت مرد قانع بزرگوار بود و طامع البتہ خوار زار بود یعنی خواری دیگر باید کہ نیکو گوے باشد نہ عیب جوے کہ
آدمی بہ نیکو گوئی ہمہ حال محبوب و مقبول و بعیب جوئی نزد ہمہ کس مردود و مخذول باشد باید کہ کار کنندہ
باشد نہ لاف زننده کہ مرد معاف محترم ست و صاحب لاف و گزاف متہم و باید کہ موافق باشد نہ منافق کہ
نتیجہ وفاق مہر و وفاست و ثمرہ نفاق جور و جفا بر طریق سنت باشد نہ بر راہ بدعت کہ تائید ہفتاد و سی ساله بر وضع
جہان ہمیرد و دوامی بدعت را ہما و پرتو ضلالت و شناعت می افگند باید کہ ملوک ہفت طائفہ را در خدمت خود
راہ ندہند اول حسود زیرا کہ ہر حسد بہیچ تریاکے علاج نمی پذیرد و رنج حسود بہیچ دارو و درمانی باید و گفتہ اند
شعر حسد رنجیست سوزنده کزو آتش بجان افتد ۔ چہ جاے جان کہ از رشک و حسد آتش در جہان افتد و
غائلہ حسد از جملہ مفاسد عادیہ ست از ان جہت کہ نفس حسود بغایت خبیث ست و اوہام اصحاب نفوس خبیثہ را در
بدی منسوب بعادت زوال نعمت اثر تمام باشد از ین سبب حق سبحانہ و تعالی فرمود کہ و من شر حاسد اذا حسد یعنی پناہ آرند بخدائے
از شر حاسد و در حدیث آمدہ کہ حسد حسنات بندہ را بخورد یعنی ناپدید میگرداند چنانچہ آتش ہیزم را و فی نفس الامر
حسد رذیل ترین صفت و خوار ترین خصلت ست و اصلاً از ذمائم طبیعت و خساست جبلت در وجود آید کہ نتائج
جہل و نادانی و از نیجاست کہ اظہار این صفت بر نقصان عقل دلیل روشن ست نہ بینی کہ حسود ہمیشہ از راحت غیرے در
مشقت باشد بیت در ین غصہ جان بید ہر مرد کے ۔ کہ بہر چہ دارد وجود آن یکے از ین نوع ہر ساعتے ہزار بار
زہر آلود و غم و غصہ تجرع میکند و ہر جا کسے پاے نشاط بر زمین نہد او دست حسرت بر سر میزند و شلے مشہور ست کہ گفتی
تا حسود و حسدہ را بطن حسود را حسد و اندوہ گھوت گھوت بنیاد و عالم کہ در بلا و غم و رنج دارد شاہ ہم حسود بر گران آتشے بر افروزد
چو نیک در نگری خود در ان سوزد و در باب ہلاک حسود و حسد او حکایتے آورده اند کہ در زمان اسکندر

حاسد کرنا ۔ سا کی جب حسد کرے

مقرب تر باشی باید که سه کار نکنی اول دروغ نگوئی که دروغگو در چشم مردم خوار و بیقدر باشد دوم مرا
در پیش من ستائش نکن که من خود را بتو میدانم سوم سعایت هیچ کس نزد من نکنی و از غمازی بر حذر باشی و بدی
غمازی را
سیاه و دعیت پیش من مگوی که چون من بدی ایشان بشنوم با ایشان بدشوم و خبر بدی من با سپاه و
رعیت چون ظاهر گردد ترسان شوند التجا بدیگری کنند و پادشاه دیگر طلبند و خلل از این جهت بملک من راه یابد نظم
بر آید ز غمّاز عالم بهم و خلل راه یابد بنجبل و حشم ز غماز گردد جهان سرنگون که ناپاک جانست و تیره درون
چو غماز را دیدی اندر زمان بتیغ سیاست بر تنش بران آورده اند که نوشیروان روزی مجلس آراسته
یکی از ملازمان نوشیروان شخصی را پیش وی غمازی کرد نوشیروان گفت این سخن را تحقیق میکنم اگر راست است
ترا بسبب غمازی دشمن خود هم گرفت و اگر دروغ ست ترا بجهت آن عقوبت خواهم کرد و اگر توبه میکنی از تو
خواهم درگذرانید گفت توبه کردم نوشیروان گفت من عفو کردم نظم هر که نمازی کند نزد یک شاه هم نزد شاه
گردد رو سیاه عالمی در آتش و دود اندازد نی خدا نی خلق خشنود اندازد آورده اند که یکی از زوی
عمر و سعایت قصه نوشت بمعتصم خلیفه که فلان کس از معارف وفات یافته و از و مال خطیر مانده و یک پسر دارد
طفل اگر فرمان شود تا کفاف طفل بگذارند و باقی بر سبیل قرض بخزانه بسپارند تا چون بزرگ شود بدو تسلیم نمایند
حالا خزانه تو فیری ورفعتی باشد معتصم بر پشت رقعه او نوشت بعربی که ترجمه اش اینست که متوفی را خدا
بیامرزد و بر مال و میراث برکت کناد و یتیم را بر نیات خیر پرورش داد و غماز بلعنت خدا گرفتار باد تمنوی مشو
غماز کس نزد یک شاهان تبرس آخر ز آه بیگناهان که آه بیگناهان سخت گیرد بسی کس از تخت بخت گیرد
و دیگر گرده صاحب غرض اند که در هر چه کنند و گویند غرضی داشته باشند نه از روی اخلاص و هواداری
سخنی بعرض رسانند هوشنگ ملک را وصایا فرموده که از متابعت و موافقت اصحاب اغراض و اعراض
و احتراز واجب داند که صاحب غرضان از سر دعوی یعنی لاف هوا خواهی نند و جواهر حسنات را در رشته سیات کشند
و فعل جمیل و کردار نیکو را در کسوت قبیح و صورت زشت باز نمایند نظم بده راه صاحب غرض پیش خویش
نه صاحب غرض مشو و سینه ریش که او جمله تزویر و مکر و فن ست برون دوست دارد درون دشمن ست
و چون معلوم شد که غرض گویان تبزویرے که تدبیر نام کرده اند بدی را بنکوئی برگذارند و خوبی را بزشتی

کہ سخن او کار گر آمد و تیر تدبیر فاسد او بہ نشانہ رسید گفت میخواہی کہ ترا او دست دارد گفت آرے میخواہم غلام
گفت من طلسمے میدانم افسونے بجہت محبت یاد دارم چون خواجہ بخسبد استرہ تیز بردار و اندیشہ ہاے کہ زیر محاسن
او ست قدرے ببر آر و بمن دہ تا افسون کنم محبت ترا در دل وی افگنم زن بدین عزیمت راسخ شد گفت البتہ
امروز چنین خواہم کرد پس غلام نزد یک خواجہ آمد گفت اے خواجہ حق نان و نمک در میان است و من خیرے شنیدہ ام
ترا آگاہ میسازم تا از خود غافل نشوی خواجہ گفت آن چہ خبر ست غلام گفت زن تو دوستے دارد و قصد ہلاک
تو کردہ ہست اگر خواہی کہ راستی سخن من بدانی چون بخانہ روی خود را بخواب ساز بنگر کہ چہ می بینی مرد بخانہ
رفت و طعام چاشت تناول نمود و بکیہ بگرفت و خود را بخواب ساختہ دیدہ ترصد بکشادن زن نہاد زن پنداشت کہ خواجہ
خواب ست استرہ بدست گرفتہ پیامد محاسن خواجہ بالا گرفت تا سوے چند تیز شد خواجہ دیدہ باز کرد و آن حال مشاہدہ نمود و
پنداشت کہ زن قصد کشتن او دارد برجست و دست زن محکم بگرفت و استرہ از دست وی بستد و سرش باز کرد و بدید
اولیاے زن اخبر شدند خواجہ را بگرفتند و بقصاص وی بکشتند و بشومی سخن چین خان و مان آن عزیز خراب شد نظم
سیان و کس جنگ چون آتش ست ۔ سخن چین بدبخت ہیزم کش ست ۔ سہ چاہ مرد اندرون بستہ پاے
بہ از فتنہ بردن زجاے بجاے ۔ دیگر غمازان امید دیدار ایشان نادیدنی و گفتار ایشان ناشنیدنی ست بیت
ندیدم زغماز سرگشتہ تر ۔ نگون طالع و بخت برگشتہ تر ۔ در آثار آمدہ کہ غماز حلال زادہ نباشد آورده اند
کہ در بنی اسرائیل خشک سالی پدید آمد آثار قحط ظاہر شد حضرت موسی اعلی نبینا و علیہ السلام با اشراف بنی اسرائیل
باستسقا بیرون رفتند و چہار شبانہ روز دعا کردند اثر اجابت پدید نیامد موسی علیہ السلام بنالید کہ الٰہی چہار
شبانہ روز ست کہ دعا میکنم مستجاب نمیشود خطاب آمد کہ اگر چہل شبانہ روز دعا خواہی کرد باجابت نخواہی رسید
زیرا کہ در قوم تو غمازے ست کہ شومی او منکذارد کہ دعا بحد اجابت رسد موسی علیہ السلام فرمود کہ خدایا باین مرد
کہ آن غماز کدام ست تا او را توبہ دہیم ندا رسید کہ من غماز را نشنم چگونہ غمازی کنم تو تمام قوم خود را بگوے تا از غمازی
توبہ کنند او نیز دران توبہ کند موسی علیہ السلام فرمود تا ہمہ قوم توبہ کردند حق تعالی باران داد و سلاطین سر از زیر
مطلقاً گوش سخن غماز نکردہ اند و این جماعت را دشمن داشتہ اند در حکایات آمدہ کہ پادشاہے یکے را
تربیت میکرد گفت اگر میخواہی کہ روز بروز کار تو بالا گیرد و ساعت بساعت مرتبہ تو بیفزاید نزدیک از ہمہ ملازمان

بیت بداندیش مردم بد افگند و به ۔ درخت بد از بیخ برکند و به ۔ سوم ستمگاران آل زاکه در تیرگی اظلم ظلمات یوم القیمة دماند و قصد مال و منال مسلمانان کنند از تهدید الا لعنة الله علی الظالمین نیندیشند نه از عقوبت خدای تعالی ترسند و نه از سیاست سلطان باک دارند دفع چنین کسان پادشاه واجب تا اثر شامت او بملکت نرسد و نتیجه و خامت عاقبت او دران ولایت ظهور نکند که خامت ظلم وخیم ست وجزای ظالم عذاب الیم مثنوی کار ظالم ملک ویران کردن ست ۔ عالمے او دیده گریان کردن ست ۔ ای نهاده تیغ ظلم اندر کمان ۔ کز ستمگر بلا یابی امان ۔ اما قسم دوم که واجب المنع اند طائفه باشند بصفتهاے ناستوده معروف و بسیرتهاے ناپسندیده موصوف و هر آینه ملاقات و مقالات ایشان اهل دولت را دیان را دیگے از انها سخن چنان انگه با خبار دروغ و راست میان جمعے گرد فتنه برانگیزند دوستان را با یکدیگر دشمن سازند و در حدیث آمده که سخن چین در بهشت نرود و حق سبحانه تعالی در توریت با حضرت موسی علی نبینا و علیه السلام گفت که ای موسی در قیامت مرد سخن چین را ایمنی بدیشانی او نوشته که انس من رحمة الله او نا امید و بی بهره از رحمت خدا و خدا سخن چین را در قرآن مجید فاسق خوانده ست آنجا که میفرماید ان جاءکم فاسق بنبا فتبینوا و بزرگان گفته اند که چون کسے نزد تو خبرے آرد که ترا فلان چنین گفت یا بجاے تو چنین کرد بر تو شش چیز واجب باشد اول آنکه او را راست گوے ندانی که حق سبحانه تعالی او را فاسق گفته ست و سخن فاسق راست نباشد دوم آنکه او را منع کنی از نمیمه که آن بدکرده ست و نهی منکر واجب بود سوم آنکه او را دشمن داری بهر آنکه خداے او را دشمن میدارد چنانچه در خبر آمده که دشمن ترین دشمنان تو دشمن تو خداے تعالی آنها اند که بسخن چینی نفاق میان دوستان افگنند چهارم بد بر دومین گمان بد بری که بعضے گمانها بوزر وبال کشد پنجم تجسس آن خبر نکنی که تجسس منهی عنه ست ششم سخن چین را سخن چین نکنی و اهل آنست که سخن چین را نزد خود راه ندهی مطلق سخن او را گوش نکنی نظم سخن چین آمده در نزد خود جاے ۔ که در یکدم کند صد فتنه برپاے ۔ سخن چین پیش کس تن مزن ۔ تا نگوید سخن چین با تو سخن ۔ ترا هم که بدگوید ترا هم در سر انجام آورده اند که یکے از خواجگان اصفهان غلامے بخرید فروشنده گفت غلام من عیبے دارد که سخن چین ست خواجه گفت سخن چین غلام چه خواهد بود او را بخرید چون روزے چند برآمد ان غلام یکدیگر را نزد خواجه گفت خواجه ترا دوست نمیدارد روزے دیگر خواهد خواست که ترا بفروشد این سخن بشنید و متاثر شد غلام دیگر

ف ظالم یکسان بند و فقیه ۱۲ ف آگاه ۱۲ لعنت خدا کی ظالمون پر ۱۲ ف نا امید ۱۲ رحمت خدا سے ۱۲ ف اگر آئے تمہارے پاس کوئی فاسق خبر لیکر ۱۲

سخن گویند او را ایشان سبقت گرفته فرمود که ای عزیزان ما از کشتن آن جوانان پشیمانیم و بغایت حیف است
مردم دلیر چالاک کشتن چه در هر قرن ازین طائفه اند که پیدا میشوند و من امروز بدیشان محتاجم که اهل
قلعه هم باغی شده اند و مراد دفع ایشان مردان کاری میباید شما اگر هوادار من اید جماعتیکه پیشوا و سران
این قوم اند نزد من آرید تا بنظر تربیت ملحوظ و از اثر تقویت محظوظ سازم فظم ازین نامداران با هوش و ننگ
کسی که بنیم نوازد بجنگ ۴ دهم مرکب جوشن و مغفرش ۴ بگردون گردان سانم سرش ۴ اکابر جلب گفتند
که سردار و پیشکار ایشان پیریست با چهار پسر و حالا در پی کسب و کاری رفته اند و از سطوت سیاست شما گوشه
گرفته اند مصلح بفرمود تا ایشان را طلبیدند و تعظیم بسیار و تلطف بیشمار نموده جامه داری خود را بدان پیر داد
و پیغامی داد که با گاه بفرزندان او را رزانی داشت و همه را خلعت داده بغایت و عاطفت مستمال گردانید بعد از
چند روز که خاطر ایشان مطمئن و دل ایشان از جانب حاکم ایمن شد مصلح بفرمود که مرا بجمیع لشکریان و مخالفان
عیار پیشه احتیاجست تا ایشان را تربیت کنم شما این جماعت را می شناسید هر کدام را که از دست وی
کاری می آید و معرکه حرب را میشاید بیارید تا خلعت دهم و ایشان نا بخواه ایشان تقویت کنم پدر فرزندان
بغایت خوشدل شاد ان بیرون آمدند از اطراف و جوانب بسی صد تیم جرار و رندخونخوار و رهم رسیده
نزد وی آوردند فرمود که ایشان را فرا بیارید که خلعتها صیاشود و هم در زمان فرمود تا خیاطان را
طلبیده بسی صد جامه تکلف بریدند و بدوختن مشغول گشتند ملازمان درگاه وی و اعیان شهر و ولایت
و رعایا همه درین کار حیران که او را سلطان مصر جهت دفع ایشان فرستاده و او بنجلاف مرسلطانی دست
ایشان را قوی میدارد و بیت بجای خار گلبن می نشاند بجای زهر شکری می چشاند تا چون شب
در آمد بسی صد مرد یگانه قزانه مردانه را مقرر کرد که سلاح پوشیده در جامه خانه بر صد ایستاده باشند که چون
رنود بدانجا در آیند هر یکی را بقتل رسانند و یک دو که آن جماعت آمدند و دست بوسی کردند اشارت شد
که بجامه خانه روند و خلعت پوشیده بیرون آیند و صف خدمت برکشیده کمر ملازمت بمیان بندند او را ی خود
در آمدن بجامه خانه همان بود و بقتل رسیدن همان پیر را با چهار پسر نیز کشتند و سرهای آن قوم
بی سر انجام را بنیزه کرده گرد شهر بگردانیدند و عرصه آن ولایت از شر و فساد ایشان پاک شد

واز ین حکایت معلوم میشود کہ ملوک رفیع المقدار را در باب دفع دزدان راہزنان اہتمام بسیار باید و پس والی
عادل باید کہ راہہای مسلمانان را از خوف دزدان و راہزنان بسطوت سیاست امین سازد و ہر کہ در راہ
بایذاء و آزار متعرض مسلمانی گردد او را بانکال و عقوبت عبرت دیگران گرداند نظم ہر دست دزد
و سر راہزن * کہ ایمن شود راہ بر مرد و زن * چو در گشت ایمن شود کاروان * ز بہر تجارت
بہر سو روان * ز ان سو بسے نفع یابند خلق * و دایم بہر سو شتابند خلق * شود شہر معمور و ده
نیز ہم * ز آیینہ دل زدایند زنگ غم * دوم پرنور و خوش نزہ و اوباش فتنہ انگیز در بلاد و قری نخیزد و فی
تواند خوئی دست تعرض بمال و فرزند مردم دراز کنند و کسے بحمایت حفظ حال متعرض ایشان نشود
و جز حاکم صاحب قدرت را بر ایشان دست نباشد پس تمع و قلع ایشان ضرورت ست و در اخبار
آمدہ کہ در شہر حلب نود و اوباش بسیار شدند و مردم از ایشان بتنگ آمدہ نزد سلطان مصر
و اد خواہی کردند سلطان حاکمے مصلح نام فرستاد تا بدفع ایشان نمود و اوباش اشتغال نماید مصلح بیامد
و بعضے از ان مفسدان را سیاست کرد آن جماعت منزجر نشدند و از کار بد میکردند باز نہ ایستادند
حال بدان رسید و کاربدان انجامید کہ ملک در جامع مسجد نماز گزار از دے در پیش محراب وے نوشتند
کہ ای مصلح خود را مرنجان کہ ما از انجملہ ایم کہ اگر یک تن ازینجا کشی دیگر سر بر آرند و ما کشتن خود در اخر
خود میدانیم و ازان ہیچ عار نداریم نظم ما عاشقیم کشتہ شدن را عتبار ماست * شمشیر عشق تیز ز ننگ
مزار ماست * بے زخم تیغ عشق ز عالم نمیرویم * بیرون شدن ز معرکہ بے زخم عار ماست * یکچند کہ
تو از کشتن ما بتنگ آئی و ما از کشتن خود بتنگ نیائیم مصلح کہ این خط بر خواند دانست کہ با ایشان
از حیلہ و تدبیر در می باید آمد فرمود تا در زیر خط ایشان نوشتند کہ ما مردانگی و فرزانگی شما را دانستیم و یکدلی
و یکجہتی شما را با یکدیگر معلوم کردیم فرد در جگرداری و سر بازی شما را مثل نیست * بر چنین مردان یکدل آفرین
آفرین حالا از ہر چہ رفت پشیمانیم و بمقام عذر خواہی در آمدہ و صد توبت و تقویت ایشانیم و اسلام
مضا مجلس از ین سخن متعجب شدند و او را بدعا و ثنا تعریف و توصیف و اوباش و رندان مشغول شدند و دست از
جنگ و قتال ایشان کوتاہ کردند و دیگر روز اعیان و اشراف شہر نزد یک وی آمدہ خواستند کہ در باب اوباش

بیا تا بدان باغها پی بریم + وزا دم ازان میوه‌ها برخوریم

باب سی و نهم در دفع اشرار چنانچه سبیل صحبت اخیار و ابرار و اجتناب از اشرار

مجالست اشرار و فجار لازم ست چه صحبت بسبب خاصیت مؤثر میباشد پس چنانچه از همنشینی نیکان فوائد کلی بحصول می پیوندد و از اختلاط با بدان نتائج نالائق ظهور میابد صحبت نیکان سبب مزید دولت و فخامت بدان سبب جلال و ندامت نظم باد و تا نیان نشین کز خار خار + در صحبت گل شود بهار

باهر که نه مقبل ست منشین + کز سرکه نگشت کام شیرین + و اشرار دو قسم اند یکی واجب الدفع و یکی واجب المنع اما آنها که دفع ایشان سبب نفع مسلمانان ست و صلاح کلی در نابودن ایشان ست سه گروه اند اول و زدان و دفع کردن ایشان ز دست همت و آله لازم ست و همیت سیم هوشنگ این بود که ای فرزند باید که ارباب فسق را مالیده و مزجوداری و شریر و مفسد را سنکوب و قهور و ضرر زده و راهزن و قتان را مکن از سر راه گذربان دور سازی تا راهها امین گردد و تجار از اطراف و جوانب بولایت تو تردد نمایند گفتند کرد و انواع امتعه در خوت جمعت خرید و فروخت پدید آید و اینمنی سبب رفاهیت خلق گردد قطعه تا نکوشی بعدالت نشوی + هرگز از ملک و سلطنت شادان + راهها از زدزدین دار + گر توخواهی ممالک آبادان + حکایت از امیرالمومنین عمر رضی الله عنه در کتاب جواهر الاماره نقل کرده اند که ایشان گفتند وقتی در جانب تجارت جانب بدین سیر فتم و چهل جامه از به دستانی با من بود چون بحوالی مدین رسیدم دزدان سر راه گرفتند و مرا غارت کرده بردند و من بصد محنت خود را بدین سانیدم و بدادخواهی بدرگاه نوشیروان رفتم چون صورت تظلم من بسمع نوشیروان رسید و بر کماهی حالات من اطلاع یافت حاجب را فرستاد تا دست من گرفته مرا نوازشی فرود آورد گفت اینجا باش تا دزدان را طلب کنند و بدربار بازستانند من در زمان ثانی میرفتم و هر روز از مطبخ خاص خوانچه طعام ملوکانه می آوردند پیش من می نهادند و من هر روز بدرگاه کسری میرفتم و نظاره مراسم مملکت داری و رعیت پروری میکردم تا بعد از چهل روز ثانی در آمد جامه بازرگانی بدرا دیم نهاده دستی انجا افتاده نکاغذ چهل تنگه زر سرخ در وی و بر آن کاغذ نوشته که چهل روز بایستادی تا دزدان را بدست آوردند و رخت تو بتو رسید این چهل تنگه مزد چهل روز انتظار تست چون بولایت خود رسی باید که از ماشکایت

ربوده باشد و در بلاغت قصب السبق از سخنوران زمان برده فرد روزبازار فصاحت را رواج از نظم او
صحن گلزار بلاغت را زشعرش رنگ و بوی تازه تا جواهر صفات سلطان دین رشته نظم کشیده بر سر بازار اشتهار بجلوه
آرد و با شعار آبدار نام ممدوح را بصفحه روزگار یادگار گذارد قطعه شاعران اعزیز باید داشت که از ایشان
بقاند پیدنام شعر سلمان نگر که تازه از وست ✤ نام سلطان ادیس در ایام ✤ دیگر ندیم تازه روی
ندیگوی که نکته های لطیف و نگین محافل ابیاراید و بلطیفهای شیرین ابواب انبساط بروی
خاطر ان مجلس بگشاید بیت طبع را لذت از ظرائف او ✤ روح را بهجت از لطائف او ✤ و بهترین
جلیسی و خوشترین انیسی کتب اکابر و رسائل بزرگان ست مصرع و خیر جلیس فی الزمان کتاب ✤ ضمیر
خواننده را از ولا العیت و ذخایر شنونده را کلالی که بی مرسوم و وظیفه صاحبت میکنند و بی ناز و
گرشمه مجالست مینمایند مثنوی ✤ همنشینی بهتر از کتاب مخواه ✤ که مصاحب بود دگه و بیگاه ✤ بهجت افزای
جان و راحت دل ✤ هرچه دلخواهست ازو حاصل ✤ همچنین هم لطیف که دید ✤ که نرنجید و هم نرنجاند
بزرگان گفته اند که جمیع خلائق بعقل محتاجند و عقل بتجربه احتیاج دارد چه گفته اند که تجربه آئینه عقل است
که در وصور مصالح مشاهده میکند و تجارب را روزگاری ممتد و عمری دراز و فراغتی تمام باید و چون
دیدند که مدت بقای عمر مستعار با دراک امنیتی وفا نمی کند چاره انگیختند و از روی مهربانی تدبیری ساختند
که جبران نقصان بکند و بمرور زمان تجربهای کلی بدست آید پس اخبار ملوک و سلاطین و احوال ارباب دول
و وزرا و کلمات علما و حکما را در کتب ثبت کردند و قصص و تواریخ گذشتگان را بهت خصص حفظ آیندگان
در قید تعلق کشیدند تا اصحاب دولت و ارباب مکنت آنرا دستور العمل خود سازند و هریک بقدر استعداد و
بمقدار همت خود از مطالعه آن حکایات استفاده و استفاضه نمایند تا بمضمون التسعید من وعظ بغیره
از تجربه دیگران فائده گرفته باشند و بموعظت دیگران پند پذیرند پس گشته نظم حکایات و احوال شاهان و روایات
و اخبار کارآگهان دل دیده را روشنائی دهد ✤ بعلم و خرد آشنائی دهد ✤ زهر گونه با بی سخن گفته اند
با لماس تحقیق در سفته اند ✤ بدوران بسی تجربه کرده اند ✤ بهر کار بس رنجها برده اند ✤ همان به که بر قول ایشان
رویم ✤ سخنهای پیشینگان بشنویم ✤ درختی که کشتند در روزگار ✤ بسی آورد میوه نغز بار ✤

۱۲

وخلفا وملوک در قدیم الایام از علما ومشائخ سخنان نیکو می شنوده اند واز روی اخلاص قبول میفرموده اند
چنانچه در کتب مذکورست که هارون الرشید شقیق بلخی قدس سره گفت مرا پندے ده شیخ گفت اے خلیفه
خدائے را سزائے ست که آزاد وزخ خوانند وترا دربان آن سر کرده وهیچ چیز بتو بازدارنی نداشته تا بدان
خلق را از دوزخ باز داری مال وشمشیر وتازیانه بس باید که بمال مجتمعان را از فاقه خلاص کنی تا بواسطه
ضرورت متوجه سئیات ومحرمات نشوند وظالمان را بشمشیر قتل کنی تا مسلمانان از شر ایشان ایمن شوند وتازیانه
فاسقان را ادب نمائی تا از فجور وفسق باز آیند اگر چنین کردی تو هم نجات یافتی وهم خلق را نجات دادی
واگر خلاف این کردی پیش از همه بدوزخ میروی ودیگران در پی تو هارون بگریست ودست شقیق را بوسید
قطعه نصیحت کان نه روے صدق گویند ۔ بگوش هر که آید در نپذیرد ۔ چو جان را درد حدیث صاحب دل
روان اندر دل وجان جاے گیرد ۔ دیگر طبیبے حاذق مشفق که قانون عالج را دانسته واغراض حکما را ذخیره
خاطر داشته در شفاے امراض وازالهٔ اعراض حاوی کلیات فن باشد ودر افاضهٔ انفاس عیسوی مدبصاے
موسوی نماید بیت تازه گردد جان بیمار از دمش ۔ روح را راحت رسد از مقدمش ۔ ملاحظهٔ مزاج مبارک
نموده قاعدهٔ حفظ صحت مرعی دارد واگر عیاذاً بالله علامت انحراف در طبع شریف مشاهده نماید فی
الحال بتدارک آن مشغول گردد دیگر منجمی متحقق مدقق که در رصد خانه وصحائف تقاویم احکام کرده باشد ومفتاح کنوز علم
سعادت وتنجیم بدست آورده در باب اختیارات وملاحظهٔ وقائع شهور وسنات ومحذورات آن رتبهٔ اعلی رسیده
دوائر کره مهر ونقش زیچ سپهر محاسب قلمش در میکند تصویر تا در طالع مبارک سلطان نظر کند وسیر
اوتاد ودلائل تحقیق نموده از مرور هر یک بحدود واشعهٔ سعود ونحوس باخبر گردد ودر وقت ملاقات سلطان
وشوکت سلطان را بانهمه گزارش سپاسداری لالت کند تا بواسطهٔ آن صفت بحکم الشاکر مقدم الغارم آن نعمت را
دوام وقوامے پدید آید ودر زمان مشاهدهٔ امارات خطر ومحتاران را بدعوت وصدقات ازدیاد خیرات
ترغیب نماید تا بوسیلهٔ آن صورت بمضمون الصدقة ترد البلاء وتزید فی العمر آن بلیت مندفع آن محنت مرتفع
گردد مثنوی اے که خواهی کز بلا جان آخری ۔ جان خود را در ضرع آوری ۔ پس بامحسان بر کشائی دست دست
تا حجاب غصه برخیزد ز پیش ۔ دیگر شاعرے شیرین زبان نیز بیابان که در فصاحت گوے از میدان سخن گذران

مملکت ایشان چهار هزار رسال رکسری و رشید و سلطان سنجر ماضی رحمة الله علیه حکیم عمر خیام را با خود بخدمت
نشاندے و خلفاے عباسی با آنکه خود دانشمند بودند همه حل و عقد کار ایشان مبتنی بر کلام اهل علم
و ورع بودے و در خلافت نامهٔ الهی مذکورست که پادشاه کسے را توان گفت که صاحب شوکت باشد
و حکم او بر وفق حکمت بود پس لازم ست خداوند قدرت کامله را متصف شان بحکمت بالغه و این اوصاف
برین وجه دست دهد که چگونگی تدبیر و تصرف درین جهان بیا موزد و بر وجه آموخته کار برد و برین تقدیر
او را مصاحبت و مخالطت علما و فضلا و حکما و عرفا میل باید نمود و از جاهلان و غافلان و بدخویان
احتراز باید فرمود نظم همنشینے کو لطیف و کامل ست * راحت روح ست و آرام دل ست * و انکه نادانی و
غفلت وصف اوست صحبتش مانند زهر قاتل ست * یونانیان را سهم آن بوده که حاکم ایشان کسے
باشد که علم و حکمت او از همه علما و فضلاے زمان بیشتر بود یا کسے که منظور نظر و محکوم حکم مردے علیم و حکیم
باشد تا از اثر صحبت و انوار فضیلت بر صفحات حال او لائح گردد که صحبت را اثر عظیم ست و خیر آمد که همنشین
نیک مثل عطارست که اگرچه از عطر خود چیزے نبوذ هم بارے از آنچه بر او میرسد گردی و مثل همنشین بد مانند کوره آهنگر
که اگر باتش آن نسوزی اما از دود و بخار آن متاذی شوی مثنوی در گذر از کوره آهنگران کاتش و دود
رسد از هر کران * روبر عطار کر پهلوے او * جامه معطر شود از بوے او * و از جمله اهل علم و حکمت که پادشاه را
از ایشان ناگزیرست یکے فقیهے بود عالم و عامل متدین که احکام شرع را نیک ضبط کرده باشد و مسائل اصل
و فرع را بتمام و نسته تا بوقت فرصت در مجلس همایون از حلال و حرام حدود و احکام سخن در اندازد و در فصل
وآداب و سنن نماز و روزه و غسل و وضو ابعبارت روشن همی سازد تا کیفیت مسائل فقه و فتوی و رگذار دولت
سلطان صول نذیرد شعر گر نیاید یکلمه ها از فقه و فتوی در میان * نشهد گردد و اساس شرع ملت در جهان
و دیگر ناصحے امین و مرشدے صاحب یقین که امور آخروی را بیاد وی دهد و نصیحت نیی از وی باز گیرد و بعبارات
کافی و اشارات وافی و از افعال شنیعه و اقوال قبیحه باز دارد و از اکتساب بنهیات و ارتکاب محرمات منع کند
و ناصح باید که در نصیحت ارشاد طریق لطف عنایت نماید و در صحبت و محفل پند مدهد بلکه در خلوت و بصحبت
کرد و اندکه سخن جاگیرست کلمه از روے ملامت نگوید چه درین زمان صلاح وقت در نرم گوئی و خوشخوئی

چنان نمایند که آن فریب را ندانسته اند و آن غرور را نشناخته و این غایت کرم و نهایت مروت
آورده اند که یکی را نزد زیاد بصری آوردند و بقتل او اشارت فرمود جلاد تیغ برکشید و خواست که
چشم او را ببندد بیچاره دریای بلا را دید و شور آمده و نهنگ اجل دهن باز کرده تضرع و زاری آغاز کرد
مفید نیفتاد و توبه و استغفار را مقام نمود نشنود گفت ای امیر میان ما و شما حرمت خواری رود
و قرب هزار و همسائگی او در شرع مروت و مذهب فتوت استوار تمام است اگر در رعایت جانب تقصیری
صعب جویان زبان طعن دراز کنند و خرده گیران در اعتراض نکشایند که امیر حق همسائگی نگاه نداشت
و همسایگان را پایمال جفا کرد امیر فکر فرماید که خون چون من ضعیفی ریختن و خود را شائبهٔ تیر ملامت کردن
از همچو توئی که در گلشن اخلاق تو خار آزار نرسته و بر دامن اوصاف تو غبار ستم ننشسته بدیع و
بعید است قطعه مرا سهل است از جان دست شستن ۰ چه غم گر صد چو من نابوده گردد ۰ چه خواهی گفت
پیش مکه گیران ۰ ترا گر آستین آلوده گردد ۰ زیاد ده در فکر و رو در از افتاد و نیک اندیشه را باطراف
و جوانب فرستاد بهیچ وجه و بهیچ کوی آشنائی خبر نداد گفت بیان کن تا همسائگی در کدام محله بوده و
حق جوار در کدام دیار ثابت شده گفت خانهٔ پدر من در بصره با خانهٔ امیر هم آستان و پدرم بشیر و
با ملازمان امیر همداستان بوده زیاد گفت پدر ترا چه نام بود گفت ای امیر از هول جان نام خود را
فراموش کرده ام چه جای نام پدر است زیاد بخندید و آن بیچاره را ببخشید فرد لئیم نیم گنه بانبار عذر
بیخشند ۰ بیک لطیفه کریمان هزار جرم ببخشند ۰ دیگر رعایت حقوق رعایا بعدل و احسان است و حقوق
اولاد امرا و وزرا و ملازمان و سپاهیان و خادمان و رباط آخر همت گزارش خواهد یافت انشاء الله تعالی

باب سی و هشتم در صحبت اخیار مصاحبت نیکان و مجالست دانایان نقش

دریای سعادت ابدی و راه نمای دولت سرمدی همنشینی مهربانان در میان جان نشان ۰ دل مژده را بجمعی سرخوشان
نارخندان باغ را خندان کند صحبت مردانت از مردان کند ۰ سنگ گر خارا دگر مرمر بود ۰ چون
بصاحبدل رسد گوهر شود ۰ ملوک فارس را قاعده آن بود که هر گه صحبت ایشان را حکما و فضلا خالی
نبودی هیچ حکم بی مشورت ایشان نکردندی و از بن جهت که بنای سلطنت بر عدالت و راستی نهاده

پرسید که چه آشنائی داری با وے گفت وقتے خانه بکرایه بوداده بودم حالا آمده ام تا نظرے در کار من کند
و مرا از حضیض مذلت بذروهٔ عزت و دست بر آرد حاجب بخندید و گفت ای بیچاره تو مرد نادان بوده این سهل
وسیله ایست که خانه بکرایه داده بودم این را حقے تصور کرده آمده که حق گزاری این را عایتے یابی بر و سر خویش گیر
و مهمے دیگر در پیش قضا را وزیر از پس پرده این گفت و شنید استماع نمود حاجب را طلبیده گفت با که سخن
میگفتی گفت مردے آمده که من آشنائے وزیرم و وقتے خانه بکرایه بوداده ام من او را املاست میکردم که این
سخن بگوے بچنین سهل وسیله تو بوزیر چه سود توقع التفات و انعام بزرگ از وزیر گفت غلط کردی بسود او را
بیار که آشنائے قدیم خست و حقوق خدمت دارد حاجب برفت و او را در آورد وزیر او را تعظیم بسیار کرد
و دلنوازی بے شمار بجائے آورد و احوال عیال و اطفال او پرسید و برائے هر یک تحفه و تبرکے بزرگانه
ترتیب داد او را دستگاه و بادیه داد تا بمنزل و مقام باز گردد شنوی نورده از مهر و وفا سینه را
سهل بر ان صحبت بر سینه را + رو سوے کرد آن زر فیقان خویش + یاد کن از خدمت یاران خویش
آورده اند که عبد الله طاهر بار عام داده بود و ارباب حاجات مرادات خود عرض میکردند و باصول مراد
مراجعت مینمودند شخصے در آمد که ای امیر مرا بر تو سه حق نعمت ست و هم حق خدمت توقع دارم که هر دو حق را
رعایت کنی و مرا از درگه خود بدرجهٔ قبول رسانی عبد الله طاهر گفت حق نعمت کدام ست گفت فلان روز
در بغداد با کوکبهٔ دولت بدر خانهٔ من گذر میکردی من بدر خانهٔ خود آب زدم تا گرد بر جامهٔ تو نه نشیند نعمت
آن آب ست که بر اے تو بر خاک ریخته ام و حق آن نخواهم منت کسے کو بر تو وارد حق آب دهی و فراموش مکن
و هیچ بابے + عبد الله پرسید که حق خدمت کدام ست گفت در آن محل که سوار میشدی من بدویدم و بار دے
ترا گرفتم تا سوار شدی آن میگرفت درست میگوئی هر دو حق تو ثابت ست پس او را رعایت تمام داد و نظم بزرگانے که
اهل اقتدار بودند + همه مسکین نوازی از وے گزارند و در جام جاه بیهوشی نمی ریزد + ز بهر ایمان فراموشی نه نیکوست +
اساس کرمش بر حق شناسی ست + بصورت ناشناسی ناسپاسی ست + دیگر رعایت حق کرم بزرگان و اهل همم
از قبیل فرائض ست یعنی کرم خود نه کرم دیگرے در این صورت چنان باشد که شخصے خواهد که با ایشان اظهار
حقے کند دیله پیش او رود و از مسئله خلاص یابد ایشان آزاد نپسندند بر دے وی نیاورند و رعایت حق کرم تو

چون رقعه بوالی رسید و بر آن لطف مقالت و حسن شفاعت اطلاع یافت درجواب نوشت که بیت
آنرا که زروی لطف درخواست کنی ۔ کارش بصلاح آرزی راست کنی ۔ بواسطت شفاعت آنعزیز بشفیق
شفیق صادق که از ریاض کلماتش روائح مهر و وفا میدمید و از مقالاتش لوامع صدق و صفا
می درخشید از سر جرم کرده و ناکرده او در گذشتم و عنان انتقام از صوب گناه او معطوف ساخته از مهلکه
حبس آزاد کردم بیت بفرمانت تو ان از جان گذشتن ۔ ز جرم کس چرا نتوان گذشتن مقرر است که شفاعت
در اجرای حدود شرعی مدخلی نیست بلکه شفاعت در آن باب از اهل ایمان امانت ارباب دین دیانت نیاید
و در قرآن مجید آمده که وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ باید که در حدود و احکام شفقت و مهربانی شما را
در نیاید و در سیاست طمغاج خانی مذکور ست که جوانی را تهمت دزدی گرفته نزد وی آوردند
بنهایت صاحب جمال و آراسته بزیب خط و خال لطف ایزد تعالی بصیقل صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ آئینه
رویش اجلا داده و بصوجوهٍ یومئذٍ ناضرة صفحه رویش را بقلم زیبا رقم لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ چهره کشائی
کرده شعر هر چه بر صفحه اندیشه کشد کلک خیال ۔ شکل مطبوع تو زیباتر از آن ساخته اند پادشاه زمرد تا بر سر
چهار سوی شهر دست او ببریدند ارکان دولت فغان در گرفتند و اعیان حضرت بیکبار غمها از سر برگرفتند که
ملک از سر گناه این جوان در گذرد و سیاست او را بشفاعت ملازمان دیرینه موقوف دارند ملک فرمود که مراد من هم
مدخلی نیست خدای تعالی فرموده که دست و زبر بگیرید ای ملک چنان دستی که او را دزد بریدن چه مصلحت
دارد ما را بر آن دست رحم می آید گفت شما را بر دست نازک او نباید گریست و دل بر خون صاحب کار باید نهاد تا این
ستم بر دل شما سهل گردد و یکدیگر را رعایت حق کسی ست که اندک آشنائی و اشنائی با شد یار و زی خدمت ریزه کرده
و اگرچه این وسیله بغایت اندک ست اما نظر کرم از بزرگ میسازد تا بدان بهانه فقیری را بنوازد آورده اند که شخصی
خانه شخصی بکرایه میداده بوده روزی چند آنجا بسر برده ناگاه از آن خانه بیرون رفت و از آن شهر سفر کرده
بولایت دیگر افتاده و آنجا بمنصب وزارت رسید آن فقیر که خانه بدو بکرایه داده بود در خانه شد و سجده
او نهاده چون بدان شهر رسید از گرد راه روی بارگاه وزیر آورد تا بر سیده خواست که ببارگاه در آید حاجبی
ایستاده بود گفت چه کسی و چه جرأت بدین بارگاه و می آئی گفت آشنائی دیرینه دارم ترا خاطر

وسلطان ابراهیم ادهم قدس سره در زمان سلطنت خود میفرمود که نیکو دوستانند این سائلان که بدر سرای خانه ما می آیند که هیچ دارید که بما دهید تا برای شما بدار یم و بسرای آخرت بریم و آنجا ده برابر آن تسلیم شما شود قطعه گرت شادی هر دو کون آرزوست ۰ باحسان دل سائلان شاد کن ۰ ور آزادیت باید از هر بلا ۰ تقیدی ز بند غم آزاد کن ۰ دیگر حق درخواست شفیعان رعایت باید کرد چه مقرر است که شفاعت سوالیست بزبان تضرع و البته شفیع یکی از اشراف و اعیان خواهد بود پس احترام کلام این نوع مردم فرمودن و سخن ایشان که در بارعفو تجاوز از گناه مجرمان گویند شنودن عادت اهل سعادت باشد آورده اند که یکی از اکابر درباب مجرمی نزد معتضد خلیفه شفاعت کرد معتضد گفت این کس را گناه عظیمست آن عزیز گفت من هم گناه عظیم را درخواست میکنم چه از سر گناهان خرد بی شفاعت میتوان گذشت خلیفه را خوش آمد و شفاعت او را قبول کرد و آن مجرم را بخشید و فرمود که اگر کسی شفاعت کند بدین نوع باید کرد بیت آنرا که چنین شفیع باشد ۰ قدرش همه جا رفیع باشد ۰ در نگارستان آورده اند که خداوندان قدرت را عفو کردن از خطاهای زیردستان نشان رفعت قدرست و علامت همت بلند و سخن شفیع بهانه ایست که سبب ظهور رحمت ایشان گردد آورده اند که یکی از بخیلان بموسوم گردند قصه او را در محکمه والی ولایت بعرض رسانیدند بحبس او اشارت فرمود و مدتی مدید در آن محبوس از صفحات ضمائر محو شد هیچ کس از و یاد نکرد و بزرگی دران روزگار که بمزید حق گزاری و فرط وفاداری مخصوص بود و با محبوس صحبتی داشت بوالی رقعه نوشت مضمون آنکه درگذشتن از زلات بندگان و مرتکبات قدر ایشان از وظیفه مراحم اهل اختیار و عواطف ارباب اقتدارست و آن فقیر محبوس مانده ایست بسخت گرفتار گشته و نزدیک بهلاکت رسیده و میدانم که کرم عمیم آن جناب در خلاص گرفتاران بهانه جوست اگر دامن عصمت آن ندانی از آلایش این جریمه پاکست بخلاص و نجات او اشارت عالی ارزانی باید داشت و اگر غبار گناهی چهره ظهارت او نشسته هست بآب عفو و کرم بباید شست و اگر غیر ازین دو معنی صورتی دیگر هست گناه او را بشفیعان باید بخشید قطعه بجود و شامل انعام عام بر همه کس ۰ ترا ست فضل چو خورشید فیض حق همه را ۰ ز مهر تابش او بر همه یکسان ۰ اندیشیگنیاهان را بآب عفو بشوی نامه گنهکاران ۰ گر چنین وصفت هست حاجتی دیگر ۰ بود برای چنین کس شفاعت یاران

و ولایت من انداز مروت نباشد که ایشان در منزل من نان خود خورند عضد الدوله گفت
کسے اگر چندین مروت باشد با وی حرب کردن از بے مروتی ست لشکر باز گردانید و تعرض وی باز نمانی نکرد
فرد مردی کن بجاے دشمن دوست * کز مروت زیبا نکرد کسے * و شرطے دیگر در مهمان داری آنست
که اگر از مهمان جریمه یا دشنامے یا قبیح از بن خطائے واقع گشته باشد چون از خوان احسان او نوالهٔ تناول نماید
از سر آن گناه در گذرد چنانچه منقول ست که سبکتگین امیر از دشمنان معین بن احمد نزدیک او آوردند و
خواست که بسیاست ایشان حکم فرماید کودکے از میان اسیران برخاست و گفت ای امیر بخدای سوگند بر تو
که مرا آب دهی و تشنه نگذاری من فرمود تا جام آب بدست آن کودک دادند دیگر گفت ای امیر قوم من تشنه اند اگر من
آب خورم و ایشان نخورند از مروت دور باشد و اگر آب نخورم تشنه مانم البته چون سیاست خواهی کرد همه را
آب ده بفرمود تا جمله آب دادند و چون همه آب آشامیدند کودک برخاست و گفت ای امیر ما همه مهمان تو شدیم
و اکرام ضیف واجب ست و مهمان کشتن رسم اهل کرم نیست من از فصاحت وی متعجب شدم و همه اسیران آزاد کردم
و هم درین نوع حکایتے آورده اند که یکے از اولاد ابو مسلم خراسانی مالے در ذمهٔ کسے داشت و آن کس در ادای آن
مماطلت می نمود و او را متحصل سپرد که آن مال از وے بستاند متحصل او را بخانهٔ خود برده تشدد و تعنت آن کس
بمرتبهٔ رسانید که او را نزد امیر برد امیر گفت مرا از دست تو خلاص نیست متحصل گفت تقریر کنم تا متحصل را
بر درم آمده او را بخانهٔ امیر آورد و قضا را خوان کشیده بودند متحصل هر سه خوان نشست و آن مرد را نیز با خود در
خوان نشانید چون طعام خورده شد امیر از چشم بران کس افتاد متحصل را گفت چون این مرد مهمان ما شد از خوان
ما نان تناول نموده را نشاید درین مروت نباشد من آن مال ابو مسلم را بوی بخشیدم بگذار تا برود قطعه اندر آئین
میهمان داری * حرمت میهمان بباید داشت * بر لب جوی بار مهمانی * جز نهال کرم نشاید کاشت
و دیگر رعایت حق سائلان از لوازم ست اگر بتعریض خواهند یا بتصریح و حرمان ایشان بقبول حق بجای
گردانند فلا تنهر منهی عنه ست و در حدیث آمده که للسائل حق و لو جاء علی فرس هر سائل را
حقے ست و اگر چه بر اسپے سوار باشد و این مبالغه بر آنست که تا حق سوال ضائع نشود و در کلمات عیسوی
علیه السلام مذکور شده که هر که سائلے را نا امید گرداند یک هفته فرشتگان رحمت در منزل وی نروند

ف لیکن سائل کو نجھڑکی
ف سائل کے واسطے اگرچہ تو اسے گھوڑے پر
ف سلام اللہ کا ثواب صادر کرنے والا ہے

بقوت کرم جبلی و عز حسب و نسب که داشت تحمل نمود و چون ازان قبیله رحلت کرد و مالک را معلوم شد که مهمان
چه کس بوده و بغایت شرمنده شد و ازروی امتذار بوی رقعه نوشت و از عقب فرستاد و مضمونش آنکه شما را
نشناختم و اسباب خدمتگاری بروجهی که لائق خدام باشد مهیا نساختم این زمان دانستم که این معاملات
خجالت دیروز فردا چگونه سر خجالت برآورم از پیش تو عذرتی بنیاد از نو نهم + توقع آن دارم که این تقصیر
واقع شده مرا معذور داری و چون شیوه کرم تو مقتضی قبول عذر خواهانست این خطا از من گذاری + بیت
اگر در خدمتت تقصیر دارم + بفضل شاملت امید وارم + طلحه جواب نوشت که آنچه من توقع کرده ام از قبول عذر و غفو
لکن مروت من اقتضای آن میکند که هزار چندین گناه را بیک عذر خواهی درگذرانم + بیت چون پرتو عذر از
افق روی نمود + ناپدید شد و چو سایه هر جرم که بود + اما آن سخن که ترا نشناختم سخنی نابایست بود از شیوه
کرم و در جهت آنکه در مهمانی سوم اعزاز و اکرام باشراف و اعاظم مخصوص داشتن تقضیه مروت نیست
شرط میزبانی آنست که چون آفتاب بر همه کس یکسان تابد و مانند باران بر همه جا بیکطریقه ببارد اگر مهمان وی
بزرگست حق بزرگی او بجای آورده باشد و اگر فرومایه بود احسان و اکرام خود ظاهر کرده چه تقصیر در خدمت
بزرگان موجب ندامت و واسطه خجالت و تفضیل در بارهٔ نامستحق سبب بدنامی و پشیمانی نیست و در همین
معنی گفته اند قطعه مهمان اعزیز باید داشت + از ره مردی و جوانمردی + گر بزرگست و لائق خدمت
خود حق او بجای آوردی + ور بود سفله کس نخواهد گفت + که چرا با وی این کرم کردی + جمعی
بزرگان بوده اند که در بارهٔ خصم خود رعایت مهمانداری نموده اند چنانچه در تواریخ مسطورست که در کرمان
ملکی بود بغایت سخی و مهماندار پیوسته در مهمان خانهٔ او کشاده بود و خوان احسان او برای خاص و عام نهاده
هر که بشهر او آمدی بسفرهٔ کرم او نان خوردی و تا در آن شهر بودی وظیفهٔ چاشت و رایتهٔ شام از ضیافت
خانهٔ وی بردی و وقتی عضدالدوله لشکر کشیده قصد تسخیر ولایت او کرد ملک طاقت حرب در خود ندانست بحصار
در آمد هر روز لشکر عضدالدوله بدر حصار آمدندی و جنگ سخت کردندی و هر شب ملک کرمان آن
مقدار طعام که لشکر عضد را کفایت بودی فرستادی عضد پیغام داد که روز در جنگ کردن و شب مهمان ما بودن چه معنی
دارد جواب فرستاد که جنگ کردن اظهار مردی ست و مهمان داری وظیفهٔ مروتی ایشان اگرچه دشمن اند اما غریب شهر

شما مرض را تقریر فرمائید تا بمعالجه مشغول شویم گفت هفت سال ست که پسند پادشاهی متمکن شده ام و مدام
اختیار رعایای مصر بدست تصرف من باز داده اند و درین مدت نفس من در آرزوی آسایش
که او را از زنان جوسیر گردانم فرو نگذاشته ام گفتند انبیه مشقت چرا میکشی گفت موافقت محتاجان و گرسنگان
میکنم و میترسم که یک کس شبی در ولایت مصر گرسنه باشد و من آن شب سیر باشم مرا بقیامت گرفتاری بود
شیخ العالم رقعه بنجارا فرموده اند در باعی ای کرده تکلم سیر از انواع طعام + یاد آر از ان گرسنه بی آرام
تو شب همه شب بخواب و ما نالان + خود گو که چنین بود ابود در اسلام + گویند ملک صالح از ملوک شام
شبها با یک غلام بیرون آمدی و در مساجد و مقابر و مزارات بگشتی و احوال هر کس تفحص نمودی شبی در
زمستان می گشت بمسجدی رسید درویشی را دید که از برهنگی می لرزید و میگفت الهی پادشاهان دنیا نعمت آسایش
خود بخط نفس و هوا ساخته اند و از احوال ضعیفان و محتاجان غافل شده اگر ایشان فردای قیامت بدوزخ روند
بعزت و جلال تو که قدم در بهشت نخواهم نهاد ملک صالح این سخن را استماع فرموده بمسجد در آمد و جامه با برادر که دوش پیش
درویش نهاده بگریست و گفت شنیده ام که درویشان پادشاهان بهشت خواهند بود امروز که ما پادشاهیم با ما
از در صلح در آئیم فردا که شما پادشاه باشید و خصومت بر ما مکشائید و نظر حمایت دریغ مدارید **مثنوی**
امروز کردم و صلح باز + تو فردا بر دیم مکن در فراز + من آنکس نیم کز غرور خشم + ز بیچارگان روی
در هم کشم + تو هم با من از سر بنده خوی زشت + که تا سازگاری رود در بهشت + دیگر رعایت
حقوق مهمانان لازمست چه مهمان هدیه باشد از نزدیک خدای و در حدیث آمده که هر که بخدای ایمان
دارد و روز قیامت نیز گو مهمان را اگر امی دار و اکرام مهمان آنست که او را عزیز دارند و با او نوعی سلوک
نمایند که سبب آبروی او شود و هر چه تو انند از تکلفات بنسبت وی بجای آرند **قطعه** چو مشرف شوی
بمهمانی + هر چه داری فدای مهمان کن + در ره مردمی و دلداری + هر چه دلخواه او بود آن کن + حکما
گفته اند مهمان ننگرد که کیست در کرم خود نگرد که مقتضی هیبت **حکایت** مشهورست که طلحة الطلحات را
واقعه افتاد که تنها بقبیله بنی قیس نزول کرد و سید قبیله مالک بن عوف بود او را نشناخت و بر بزرگی و شرف او
اطلاع نیافت در مهمانداری و اکرام او تقصیر واقع شد طلحه آن جام زر هر دانگ را بخرج کرد و آن بارگران را

طلحة الطلحات معتصد طاهرین
بود اسمش طلحة بن اسحق بن خلف خزاعی ۱۲

میخورند میباید داد و پدر در ماند و بدر خانهٔ همسایه آمد و او را بیرون طلبید گفت ای درویش چرا باید که از تو
بسیار رنجے رسد درویش گفت حاشا که از من رنجے بشما رسد تو اگر گفت رنجے ازین بدتر چه باشد که پسر من
بخانهٔ تو آید تو با کسان خود طعام خوری و او را ندهی تا گریه کنان باز گردد حالا هیچ چیز آرام نگیرد و طعام شما
می طلبد درویش زمانے سر در پیش افگند و گفت ای خواجه همین سه سه است از من میرس که پرده از من
دریده میشود قطعه ای که بر مرکب تازنده سواری هشیار که خرخار کش مسکین در آب و گل ست آتش رخسار
همسایه درویش مخواه + کانچه بر روزن او میگذرد دود دل ست خواجه مبالغه کرد که سر خود را باز گو
گفت بدانکه آن طعام که میخوردیم بر ما حلال بود و بر پسر شما حرام نخواستیم که طعام حرام بدو دهیم خواجه گفت
سبحان الله طعامے هست و شرع که بر یکے حلال باشد و بر دیگرے حرام درویش گفت که در قرآن
نخوانده که فمن اضطر فی مخمصة هر که در ماند به بیچارگی و تنگدستی مردار بر و حلال ست بر انکه در ماند
نباشد حرام بدانکه سه روز بود که عیال و اطفال من طعام نخورده بودند هیچ نوع چاره آن نمیتوانستم کرد امروز
در فلان ویرانه دراز گوشے مرده دیدم قدرے گوشت از وے ببریدم آوردم و طعامے بپختم میخوردیم
که کودک شما در آمد صورت حال این بود که بسمع شما رسید بیت تراشب بعیش و طرب میرود + چه دانی که بر ما چه شب
میرود خواجه که این سخن بشنید بسیار بگریست و گفت وا ویلاه اگر حضرت خداوند تعالی روز قیامت با من
عتاب کند که در همسایگی تو چنین صورتے بود و تو از حال همسایه بیخبر بودی چه جواب دهم پس دست درویش بگرفت
بخانهٔ خود آورد و از نقد و متاع که داشت یک نیمه بوے داد شبانه حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم در واقعه
دید که او را میگوید ای خواجه بدان شفقت که با همسایه کردی گناهانت آمرزیده شد و مال تو برکت یافت
و فردا در بهشت همنشین من خواهی بود شعر دستگیری گر کنی همسایه درویش را + تا ببینی در جنان همسایه بینی خویش را
و چون دار السلطنت مر پادشاه را منزلگاه نیست پس هر مهمانے که در آن شهر باشد السبیل حق جوار
ثابت است و سلطان را از حال ایشان باخبر بودن واجب و این خبر مشهور ست که حضرت یوسف علی نبینا و علیه
الصلوٰة و السلام در سالهاے قحط بوقت آنکه در مصر پادشاه بود هر روز ضعیف تر و نزار تر شدے سبب
این حال از وے پرسیدند جواب داد بعد از آنکه بسیار الحاح کردند گفت مرضے دارم نهانی حکما گفتند

یعنی گوشت گرد

۱ پس چو کوئی ناچار ہو جاوے درماندگی مین ۱۲
۲ ہمارے سنے پر اور اپنے درد دے سلام ۱۲

نتیجه بیند هر روز و در تاثیر میکند در حدیث آمده که بهشت در زیر قدمهای مادران است یعنی هر که ایشان را
خدمت کند و حق گزاری شفقتهای ایشان بجای آرد بهشت سد بیت جنت که رضای
مادران ست + اندر تربیای مادران ست + و دیگر حقوق ذوی القربی رعایت باید کرد و صلهٔ
رحم بجای باید آورد و آن از جملهٔ واجبات اسلام ست و صلهٔ رحم در عمر بیفزاید و روزی افزاخ گرداند و اجاد
قدیمیست که من رحمانم و اشتقاق رحم از اسم من ست هر که آنرا بپیوندد من او را برحمت خود بپیوندم
و هر که آنرا ببرد از رحمت خود منقطع سازم آورده اند که حق سبحانه وحی کرد بموسی علی نبینا و علیه السلام
که با قربای خود نکوئی کن موسی علیه السلام گفت الهی چه کنم که موافق رضای تو باشد خطاب رسید
که احسان نمای با ایشان اگر غائب اند بسلام و دعا و اگر حاضر اند با فقیر ان بصلهٔ رحم و عطا و با توانگران
بزیارت و ثنا بیت بر خویش گشاده کن و صلت خویش + تا از همه بیش باشی و از همه پیش +
و دیگر حق استاد معلم ست هر که حق استاد و معلم داند و حرمت ایشان بجای آرد در دنیا و عقبی
برخوردار گردد گفته اند حرمت استاد بسیرت او تا دست او تا دست او تا دست جمیع از اولیا باشند که قیام عالم
بحرکت وجود ایشان باز بسته ست فظم فرمش کمن حق استاد علم که حرمت اوست نیا علم اگر دولت هست استاد
بهست بهند تو حرز باد بیست + مر استاد را هر که محکوم شد + بسے بر نیامد که مخدوم شد + و دیگر حق آنهائی
قرب و جوار ثابت دارند یعنی منازل ایشان در حوالی قصر و باغ و درگاه بارگاه واقع شده و چنین
آمده که هر که بخدای روز قیامت سلیمان وار گوید همسایهٔ خود اگرامی دارد گرامی داشتن آنست که بدان
مقدار که مقدور باشد نفع بدو رسانند و ضرر خود و ضرر دیگران از دیوار او دور کنند و پرسش بنیابت پیوسته
از احوال وی استفسار نمایند آورده اند که درویشے در همسائگی توانگرے خانه داشت روزے که دیگ
از خانهٔ توانگر بخانهٔ درویش آمد که آن درویش با عیال و اطفال خود طعام میخورد و آن کودک زبان باستدعا
و میل طعام برداشت کسے او را مردمی نکرد و گریان گریان بازگشت و بخانهٔ خود باز آمد پدر او را گریان
شنید سبب پرسید گفت بخانهٔ همسایه رفتم و ایشان طعام میخوردند مرا از در نزدیک خویش فرمودند تا طعام
گوناگون حاضر کردند چنانچه طریقهٔ کودکان بد خو باشد می گریست و گفت که مرا از آن طعام که در خانهٔ همسایه

بدرجهٔ قبول رسید الحاج احمد بن محمد بلخی که اینهمه راه آمده و مشقت سفر اختیار کرده و او را از قبول
حج محروم ساخته اند مصرع بیچاره کسی که شود از کوی تو محروم ۰ مالک بیدار شد و ازان اندیشه
تا روز خواب نکرد و علی الصباح برفت و قافلهٔ خراسان را پیدا کرد و در میان قافله میگردید احمد بلخی را
می طلبید ناگاه بخیمهٔ بزرگ رسید دید که در پس خیمه بر انداخته اند و جوانی بیمار در وی پلاسی پوشیده و
و بند بر پای و غلی بر گردن نهاده چون چشمش بر مالک افتاد سلام کرد و گفت ای مالک آن جوانی
که در خواب دیدی که حج او قبول نکرده اند منم و این پلاس و غل و بند نشانهٔ محرومی منست مالک گوید
متحیر شدم و گفتم الله اکبر ترا چنین ضمیر روشن و دل صافی هست هیچ ندانسته که این محرومی تو چرا است گفت
ای جوانمرد آنکه بدر ازمن ناخشنود است گفتم پدر تو کجا است گفت درین قافله است گفتم کسی با من بفرست تا
نزد پدرت روم شاید که بشفاعت ترا از تو خشنود گردانم کسی با من فرستاد تا نزدیک وی رسیدم دیدم سالبانی
زرده فرشهای ملوکانه انداخته و پیری خوش محاوره بر کرسی نشسته و مردم بسیار در پیش وی صف کشیده فرا
پیش رفتم و سلام کردم جواب داد گفتم ای شیخ ترا هیچ پیری هست گفت آری ناخلف که من از وی راضی نیستم
گفتم ای برادر چه بیدادی کرده است که امروز وقت آنست که کسی آزار کسی در دل نگاه دارد امروز روز بخشیدن ظالم
و بجل کردن خصمان نشاید که تو فرزند خود را بعذاب مبتلا سازی من مالک دینارم و دوش چنین
بخواب دیدم و نزد تو آمده خدا رسول را بشفاعت آورده ام تا از سر گناه وی درگذری و او را در اجل کنی
پیر چون این سخن بشنید برخاست و گفت ای شیخ نیت نداشتم که هرگز از وی خوشنود شوم اکنون تو مرد عزیز
آمدی و شفیع بزرگ آوردی قبول کردم و از سر گناه او درگذشتم و دلم با او خوش شد مالک گوید پیر را دعا
ثنا گفتم و روی بخیمهٔ جوان آوردم تا او را بشارت دهم جوان را دیدم غل از گردن برداشته و بند از پای
برگرفته و پلاس از بر بیرون کرده و جامهٔ پاکیزه پوشیده از خیمه بیرون آمد چون چشمش بر من افتاد گفت ای مالک
جزاک الله خیرا خدا ترا جزای خیر دهاد که میان من و پدر صلح افگندی و ببرکت تو خشنودی حج ما را
نیز قبول کردند مثنوی آنکه تنت پاره کند از جان اوست ۰ قطره ٔ از چشمهٔ حیوان اوست ۰
خدمت او کن که بجایی رسی ۰ برگ دهش تا بتو او کی رسی ۰ دو دعا خشنودی مادر زیاده از پدر

کہ این نوع در نظر انور چہ نوع مینماید ناظر الدولہ گفت جان پدر این باغ عظیم نیاورد و ضد بغایت دلکشاست
اما ارکان دولت و ملازمان حضرت ما ہر کس خواہد مثل این باغ تواند ساخت پادشاہان را باید کہ
باغ چنان سازند کہ دیگرے را مثل آن ساختن میسر نشود و میوہ ہاے آن در ہیچ بوستان بدست نیاید
سلطان فرمود کہ آن کدام باغ تواند بود جواب داد کہ آن نہال تربیت و احسان در بوستان فضلا
و حکما و شعرا نشاندن ثمرہ حاصل کنی کہ سردی زمستان و گرمی تابستان دران تصرف نتواند کرد
نظامی عروضی گفتہ است نظم عمارتہاے عالی ساخت محمود ۔ کہ ہر یک ہمسر چرخ برین بود ۔ زمینی
ز ان ہمہ یک خشت بر پاے ۔ ثناے عنصری ماندست برجاے ۔ و ہم برین نمط قطعہ مشہور
قطعہ نوشیروان عمارت باغے خیال داشت ۔ بوزرجمہر گفت کہ ای شاہ کامران ۔ آب زمین مملکت
اکنون بدست تست ۔ باغے بساز بر طرف جوبار آن ۔ بیخے نشان کہ دولت باقیت برد بدل

کین باغ عمر گاہ بہارست آخزان

باب سبعی ہفتم در رعایت حقوق اداے حقوق بر ہمت ہمت کافہ بریت عموماً ارباب دولت
و اصحاب قدرت خصوصاً لازم ست چہ این معنی بر طہارت ذات و لطافت صفات و علو نسب و شرف حسب دلیلے
ظاہر حجتے باہر ست بعد از ادواے حق نعمت الٰہی ادواے حقوق شفقت والدین باید نمود کہ حق سبحانہ تعالیٰ
رضاے خود را در رضاے ایشان باز بستہ چنانچہ در حدیث قدسی ہست مَنْ رَضِیَ عَنْہُ وَالِدَاہُ فَاَنَا عَنْہُ رَاضٍ
یعنی ہر کہ پدر و مادر از و خشنود باشند من از و خشنود باشم و احسان کردن با ایشان بعبادت خود
قرین ساختہ ست کہ وَقَضٰی رَبُّکَ اَنْ لَّا تَعْبُدُوْٓا اِلَّآ اِیَّاہُ وَبِالْوَالِدَیْنِ اِحْسَانًا و حکم کرد پروردگار تو
کہ نپرستید مگر او را و نیکی کنید با پدر و مادر و مقرر ست کہ خشنودی پدر ہم در دنیا سبب دولت ست
و ہم در آخرت سبب نجات و سعادت مثنوی چو ہر مرز پرہ نیز خوشنود بود ۔ بسے دولت و خشنش فزود
چو شیرو بہ تعظیم خسرو نکرد ۔ از و باد نکبت بر او رو نکرد ۔ آورده اند کہ مالک دینار رحمۃ اللہ
سالے بحج رفتہ بود چون مردم از عرفات باز گشتند شبانہ مالک در خواب دید کہ دو فرشتہ
از آسمان فرود آمدند یکے از ان دیگرے را پرسید کہ امسال حج کہ پذیرفتہ شد جواب داد کہ حج ہمہ حاجیان

۱ جس کے راضی ہوں
اُس کے ماں باپ تو ہیں
اُس سے خوش شاید ہوں
۲ اور حکم کیا تیرے
رب نے کہ نہ پوجو مگر اسی
کو اور ماں باپ سے
ساتھ نیکی کرو ۔

و درین وقت آن گاو بر روی فرشهای ملون که در پیش ایوان ترکیب ترتیب یافته بود میگذشت
روزی یکی از ندما گفت ای پیر زن این حرکت کن که ناموس ملک را می شکنی و هیبت سلطنت
خراب میکنی پیرزن جواب داد که ناموس ملک بظلم می شکند نه بعدل فرزندان تو بنای سلطنت پادشاهی بر عدل خراب میشود
نه بعقل آنچه میکنم برای نیکنامی پادشاه میکنم و خوب فرجامی او طلسم و آئین سلطنت گفته زیرا که این عمارت
هزار سال گذشته و حکایت کلبه پیرزن و ایوان نوشیروان هنوز در دفترها ثبت است و بر زبانها جاری فرد جزای حسن عمل بد کرد روزگار + خراب می نکند کارگاه کسری ا + و در کلمات
منثور چهار آمده که دنیا اعتماد را نشاید عاقل آنست که بر اقبال عاریتی دل نه نهد و بداند که هر که را خدای
پادشاهی داد حق آن نعمت بر و فرض گشت و حق آن چنان است که میان مصالح معاش و معاد جمع کند تا در دنیا
نیکنام باشد و در عقبی خجسته فرجام بیت با فتوت همنشین شو با مروت یار باش + وانگه از تاج و تخت
خویش بر خود دار باش + آورده اند که کیقباد مملکت خود را بقوت رای ثاقب ضبط کرد و نفسهای
نیکو نهاد و از مآثر او یکی آن بود که شاعران مداحان را دوست داشتی و گفتی نام بد چیزها باقی میماند یکی بمدح
و دیگری بعبارات قطعه گر نبودی نظم فردوسی چه دانستی کسی + بزم کیکاؤس و رزم رستم و اسفندیار گشت
از نظم نظامی نام بهرامی بلند + شد ز شعر انوری اوصاف سنجر آشکار + آورده اند که سلطان محمود باغی
ساخت چون رضوان و رضوان را کشاد مانند فردوس برین بهجت افزا از نزهت و صفا چون بوستان بهشت
تازه و خرم و از غایت طراوت و نزهت رشک گلستان ارم نظم بسی گل شگفته بر اطراف باغ + بر افروخته
هر یکی چون چراغ + سرها حیران و دیده بر اطراف جوی + صبا عطر بیز و هوا مشکبوی + در خشش طوبی را پرتو
گیاهش سوسن زبان تیز تر + دیده نرگس بکنگین اضیاتر کرد که خوان سیما را از فلک برتر
بدان شه میائی ندیده بود و گوش نه بان سماطی بدان آرایش نشینده طعامهای لذیذ که از موائد خلد برین نشان
میداد حاضر کرد و شربتهای خوشگوار که از حلاوت ذوق شراب طهور حکایت میکرد نظر آورد و مثنوی با آنها
نوشین عنبر سرشت + خبز داد از خورد های بهشت + زمرغان فربه تو گوئی بساط + بر آورد پر مرغ و ران نشاط
ز لوزینها و ز حلوای تر + به تنگ آمده نگهای شکر + پس از فراغت طعام سپرا دند پیش

هیچ عیبے و خللے هست تا بتدارک آن امر کنم ایشان بعد از نظر در اطراف و جوانب آن بعرض رسانیدند
که ای ملک این عمارتے ست که در ارتفاع شش کمر بند جوزا می کشاید و شرفهٔ رفیعش پاے شرف بر سر ایوان کیوان
می نهد قطعه چنین بناے هایون فلک ندیده چشم چنین عمارت عالی جهان ندارد پاینخست بارگاه اقبال باد کرد
و رشح درے ز خامهٔ دوے جهانیان کم نباد هیچ خللے در ارکان این ایوان و هیچ زللے در اطراف آن نیست الا آنکه در
گوشهٔ ایوان خانه ایست مختصر و کلبه ایست محقر و دوے از روزن آن دریانه بر می آید و دیواران سیاه و تیره میسازد
اگر این صورت بر طرف شود و بغایت مناسب تست چنین چشم زخمے از این ایوان دفع کردن لازم و واجب نمود آن
گفت که این خانه ملک پیرزنے ست عمر گذرانیده و آفتاب زندگانیش بسر حد غروب رسیده من در وقتیکه
اساس این ایوان می نهادم و معماران طرح آن می کشیدند این خانه مانع بود از آنکه سطح پیش ایوان همواره باشد
کسے پیش پیرزن فرستادم که این کلبه را بهر بهائے که خواهی بفروش تا زر دهم یا منزلے خوش تر ازین بر اے تو
مهیا سازم پیرزن پیغام فرستاد که ای ملک من در این خانه متولد شده ام و در این کلبه بستانس گشته همه عالم ملک تو
میتوانم دید تو این آشیانهٔ محقر و ویرانهٔ مختصر بر من گدا ے بیوا نمیتوانی دید من از سخن متاثر شده دیگر هیچ
نگفتم تا وقتیکه ایوان تمام شد هر زمان دوے از روزنهٔ او بیرون می آمد دیوارها را تیره و دود عمارت را
تغیره میساخت پیغام دادم که این دود چرا میکند گفت برا ے خود چیزے می پزم هیچ نگفتم خوانے از اسباب طعام
بریان کرده برا ے او فرستادم و گفتم که ای مادر هر شب خوانے با نواع اطعمه برا ے تو بفرستم تو در این کلبهٔ تنگ
آتش مفروز که از دود آن ایوان ما سیاه شود جواب نوشت که دعا کن چندین گرسنه و فاقه زده ها چشم گریان
و دل بریان باشند من غمگین باشم کرد ابو دانا فرد یگانه خود می رسم که بعد از هفتاد سال که جو نه و پشمینه
حلال خورده باشم مرغ دلم نیز خواهد خورد این کلبه مرا برقرار بگذار که زینت ایوان عدالت تست امرا چون
بینند که تو از کمال عدالت روا میداری که کلبهٔ تاریک من از زمین بستانی دست تصرف بالملاک
رعایا دراز نکنند و دیگر آنکه ایوان تو در سال نخواهد ماند و قصهٔ خانهٔ من مدتها در صفحات اوراق
روزگار مرقوم و مسطور خواهد بود من این سخن را از و پسندیدم و بهمسایگی راضی شدم آورده اند
که پیرزن گاهے لاغ داشت هر صباح از خانه بیرون کردے و بصحرا بردے و شبانگاه از صحرا باز آوردے

واصحاب خبرت ظاہر واضح ست کہ عمر عزیز چون برق در گذار ست و اوقات زندگانی چون موج بحار ناپائدار ہر ساعتے کہ میگذرد جوہریست بیمثل ست تیمت آن نمیداند و ہر فرصتے کہ مراد میکند غنیمتیست بے عوض آنرا ضائع نتواں ساخت فرد دمیکہ میگذرد ازان نشان مجوے دگر ۔ چرا کہ ایامی عمر بے نشان گذرد از زندگانی آنچہ فرصت بازآوردن آن از حیز امکان دور ست و آنچہ باقی ماندہ آن نیز در پردۂ غیب مخفی و مستور میان ماضی و مستقبل واسطہ ست کہ از احوال آن کسے را اطلاع نیست شاید عمر خویش آن وقت را میباید دانست و کار خود را ازان حال میباید کرد قطعہ فرصت غنیمت ست غنیمت شمار وقت ۔ زان پیش کو بروز و دو از دست ناگہان ۔ دل بر زمانہ کے نہد آن کس کہ عاقل ست ۔ دنیا بہمر خود نکند تکیہ بر جہان ۔ ہیہات ازین چنین و نگارے گذر نمود ۔ اوقاتے نایابندہ صاحب دولت کسے ست کہ باظہار آثار کرامت و اجرائے انہار رحمت نام نیک و ذکر جمیل یادگار گذارد و کہ حیات ثابتہ عبارت ست از نیکنامی قطعہ ای طالب علمود و بقا دو روزہ عمر باقی بذکر خیر بود نام آدمی ہیچ مستقدر و حشمت مال و منال و جاہ ۔ چون عاقبت فنا ست سہل ست آدمی ۔ ہر چند فکر میکنم از ہر چہ در جہان نام نکوست حاصل ایام آدمی آورد اند کہ بزرگے را در مجلس بادشاہے تعریف بسیار کردند و از فصاحت و بلاغت و فضائل و معالی و بسے شرح دادند بمرتبہ کہ شوق بادشاہ بلقاے او از سر حد بیان متجاوز گردید بہ احضار او مثالے عالی رزانی فرمود آن عزیز کہ بمجلس عالی در آمد بعد از ادائے سلام گفت کہ بادشاہ ہزار سال بقا بباد شما گفت او کی رسد سخنے محال گفتی و این ز فضل تو عجیب بود و از مثل تو غریب نمود جواب داد کہ حیات مردم نہ ہمین بقاے بدنست ہمہ کس داند کہ نہایت بقاے آدمی بہزار سال نرسد اما چون نام نکو بعد از وفات حیاتے دیگر ست غرض من آن بود کہ رقم نیکنامی آن حضرت ہزار سال صحیفۂ روزگار باقی ماند قطعہ کسے کو شد بنام نیک مشہور ۔ ز پس مرگش بزرگان یاد آرند ۔ وے آنرا کہ بد نام شد بدنام ۔ اگرچہ زندہ باشد مردہ خوانند ۔ از ہمین مقولہ ست این بیت بیت سعدیا مرد نکو نام نمیرد ہرگز ۔ مرد آنست کہ نامش بنکوئی نبرند ۔ یکے از بزرگان در رسالۂ خود آوردہ کہ ایوان نوشیروان طاق کسری اگرچہ صفتے دارد و در اطراف عالم بلند آوازہ ست اما استعجاب و علت کنگرہ ست و در حسن عمارت و بنچہ چہ خشتے چند بر ہم نہادن و دے چند درہم کشادن چندان کارے نیست نظارہ گاہ عقل آنست کہ در زاویۂ تنگ آن ہر زن تامل کنند کہ دگر نشنہ ایوان شاہی واقع شدہ بود و خبر آن چنانست کہ وقتیکہ ایوان کسری تمام شد و عمارت کاخ و منظرہ اش بہ اتمام یافت نوشیروان جمعے از حکماء و ندماء را گفت نظر کنید کہ در عمارت

خبر نباید کرد که دشمنان در کار زند دوم دین و معتقد خود را با کس در میان نباید آورد که غماز ان حسود ان
بسیار زند سوم مال خود در ستور باید داشت که اهل طمع بشمارند بلکه هر سرے که داری مخفی بهتر ست
زیرا که محرم اسرار در عالم کمتر ست **مثنوی** منه سر خود با کسے در میان * که محرم نه بینی ز اهل جهان
نگاشتم در اطراف عالم نسے * ندیدم ز یاران محرم کسے * حکما فرموده اند که ما فی الضمیر آدمی
از دو بیرون نیست یا نشان نعمت ست یا بیان محنت و این هر دو پنهان داشتنی ست اگر نعمت ست
نعمت ست نهان باید تا حشیم حسودان بر ان کار نکنند و از آفت اهل طمع امین ماند و اگر نوائب و محنت ست هم مخفی باید داشت تا دوستان بسبب ملال نشوند و دشمنان موجب شماتت نگردند
و در تمثیل گفته اند قطعه تا توانی سر خود با کس مگو * زانکه آن سر شاد یی آرد یا ملال * گر غمے باشد
شود دو لها ملول و ور بود شادی رسد عین الکمال * پیش ازین خلوت اسرار خویش * هیچکس را محرم
یکے از حکیمے پرسید که اگر مرا سرے در خاطر خلجان کند با که گویم که آنرا نیک نگاه دارد و فاش نکند جواب داد
که هرگاه سرے که ترا با آن کار ست خود نگاه نتوانی داشت و ظاهر کنی کسے را که آن در کار نیست
چرا نگاه دارد و نگوید **بیت** چون تو نتوانی کشیدن بار خود * یار را گر نکشد مرنج از یار خود
آورده اند که سکندر سرے از اسرار خود با یکے در میان آورده بود و در محافظت آن سعی بلیغ کردے
ناگاه آن سر از وے سر بزد و بگوش اسکندر رسید اسکندر را حکیم بلیناس گفت عقوبت کسے که سرے
فاش کند چیست حکیم گفت روشن تر ازین بفرمائے اسکندر فرمود که من با فلان کس سرے در میان نهادم
و او افشا کرد و من از و رنجیده ام میخواهم که او را بسزا و جزائے دهم حکیم گفت ای ملک از و رنج دار و او را
عقوبت مکن که سر خود را خود افشا کرد و با آنکه سر تو را مهم بود بار آن نتوانست کشید اگر دیگرے تحمل آن
بار نکند بعید نباشد **قطعه** خود را هم تو محرم شو که محرم یافت نیست * همدم خود باش خود زیرا که
همدم یافت نیست * دوستی یکدل و یکدل جستم از پیر خرد * گفت بگذر کانچه
میخواهی بعالم یافت نیست

باب سی و ششم در اغتنام فرصت و طلب نیکنامی بر مرایای ضمائر خورشید آثار اهل

نگذشته بر تربیت انسانیت نرسیده و اگر کسے اخلاق و اوصاف خود را بسبب ریاضت بتلقین مشائخ با تربیت و تقویت علما و اطلاع بر اخبار و آثار رقم اصلاح آورده باشد باوجود دلائل غیر حکم بر تبدل رتا و نتوان کرد چنانچه در اخبار یونانیان آمده است که حکیم الٰہی افلاطون بر بالاے کوہے مسکن داشت و آن کوہ یک راہ بیش نبود و بر سر آن راہ نقاشے نشانده بود و مقرر فرموده که ہرگاه کسے خواہد که بصحبت من آید اول صورت او را بکشد و نزد من آرتا از دلائل ہیئت او بر احوال او تفرس کنم اگر دانم که لائق مجالست من ہست بطلبم والا ملتفت وی نشوم پس ہر کرا آرزوے ملازمت حکیم بود بوے آن مصور صورت او را کشیده نزد حکیم میبرد او در آن صورت تامل کرده او را مطلبیده یا نادیده باز میگرداند روزے یکے از اکابر بیامد صورت او را بحکیم عرضه داشت فرمود که این کس لائق صحبت من نیست همین که این خبر بوے رسید پیغام نزد حکیم فرستاد که آنچه از اخلاق من بحسب فراست فهم کرده اید چنان بوده اما من بریاضت همه را علاج کرده ام و تبدیل داده حکیم او را طلبیده بصحبت خود معزز گردانید پس بکلی بناے کار بر دلائل فراست نباید نهاد و نه بهمین دکانے خود نیز تصرفات باید فرمود بفیض الهام الٰہی که ارباب الدول ملهمون مستظهر باید بود قطعه بر دل پاک (دل من و دانا) (دوستمند) (الهام میکند بمن) اہل دولت و دین + فیض الهام میرسد ز خدائے + در رہ حق غلط نخواهد کرد + ہر کرا نور

اوست راہ نماے

باب سی و نهم در کتمان اسرار یکے از آداب ملکداری پوشیدن اسرار است و در افشاے امور ملکی خطرهاے بسیار است

در اخبار آمده است که حضرت رسالت پناہی صلی الله علیه وآله وسلم در بعضے سفرهاے خود دور فرمودے یعنی پوشیده داشتے بر آن وجه که لفظے بر زبان گوہر فشان او نرفتے که هر مستمع بطرفے از اطراف رفتے و آن حضرت بجانبے توجه نمودے که مخالف سخن وی بودے و اکابر سلف بر این وجه سلوک مینموده اند خصوصاً در محاربات مثنوی چنین باید ائمین کردار تو + که کس نه یابد بر اسرار تو + سکندر که با شرقیان حرب داشت + در خیمه گویند در غرب داشت + درین کار کس با تو انباز نیست + بجز تو ترا محرم راز نیست + اگر جز تو داند که رائے تو چیست + بر ان رائے و دانش بباید گریست + و سخنے مشهور ست احترز عن ثلثة ذهبک و ذهابک و مذهبک یعنی سه چیز خود را پوشیده باید داشت اول سفر را یعنی از مقصد راه خود کسے

یعنی جہان کا قصد

ملا حسین واعظ کاشفی نے اخلاق محسنی کا نام اخلاق حسنی رکھا ہے

وخمودت چشم وقلت حرکت آن نشان نادانی وکند فهمی بود وسرعت حرکت چشم وتیزی نظر نشان حیله و
مکر ودردی باشد سرخی چشم نشان شجاعت ودلیری بود ونقطهای زرد برگرد حدقه نشان فتنه وشر
آمیختن باشد وچون چشم متوسط بود میان بزرگی وخردی سیاهی وسرخی نشان فهم وهوشیاری وراستی ودیانت
باشد ودلائل بینی باریک بینی نشان مدبر وملایمت ولینت باشد بینی کج نشان شجاعت بود بینی پهن
نشان شهوت ودوستی بود فراخی سوراخ بینی نشان غضب باشد سطبری میان بینی باینی سرزنی
نشان بسیار سخنی ودروغگوئی بود بینی متوسط درسطبری وباریکی ودرازی وکوتاهی نشان فهم وعقل بود
ودلائل لب ودهن دهن فراخ نشان اسخا وشجاعت ست وسطبری لب نشان حماقت وعدم اعتدال
لب باسرخی نشان اسخا بود ودلائل دندان ودندانهای کج وناهموار نشان مکر وحیله وخیانت بود
ودندانهای کشاده وهموار نشان عدالت وامانت وتدبیر بود ودلائل رخساره پرگوشت ومتفخ نشان جهل و
درشت خوئی بود وتزاری وزردی رخساره بی علت نشان خبث باطن وقبح سریرت بود وتوسط این
معانی نشان اعتدال بود ودلائل آواز آواز بلند وسطبر نشان شجاعت بود وآواز باریک نشان گمانی
وتوهم آواز معتدل نشان حسن کفایت وتدبیر وآواز نشان حماقت وکبر وکم فهمی باشد ودلائل سخن
وقار در سخن نشان خوبیست وحرکت دست بوقت سخن گفتن نشان زیرکی وتدبیر بود ودلائل گردن
گردن کوتاه نشان مکر وخبث بود گردن دراز وباریک نشان بی دلی وحماقت بود گردن سطبر نشان
جهل وبرخودن بود گردن متوسط نشان صدق وعدل وتدبیر بود ودلائل سینه وشکم شکم بزرگ نشان جهل و
خساست وحمق وبدین فتنه بود ولطافت شکم وسینه دلیل اعتدال نشان حسن رای وصفای عقل بود ودلائل کتف
وپشت عرض کتفین وپشت نشان شجاعت وخفت عقل بود ونزاری کتفین نشان قبح سیرت بود وسوء مذهب ودلائل
کف ودانگشتان کف ودانگشتان دراز نشان زیرکی باشد صفت وعلامت مدبر کار باد دلائل ساق غلظ ساق
نشان نادانی سخت روئی باشد واعتدال آن نشان اعتدال حال بود ازین مقدار علامات فراست حکیم
عاقل را در تفرس احوال خلق کفایت بود تا اینجا سخن صاحب ذخیره ست ودرین باب نکته دانستنی ست وآن
چنان باشد که اوصافی که حکما مدبری دلائل ذکر کرده اند برای عوام الناس کسانی ست که تبدیل اخلاق نکوشیده اند وصفات

دیدهٔ دل برکشاید ✦ هر آن حلے که باشد و انماید ✦ در تواریخ مذکورست که نوبت دیگر هم مردے
کوتاه قامت در پیش نوشیروان دادخواهی کرد و گفت کسے بر من ستم کرده است نوشیروان فرمود که
بر مردم کوتاه بالا ستم نتواند کرد بلکه او ستم کند و تو کوتاه قدی گفت ای شاه آن کس که بر من ستم کرده است از
من کوتاه تر ست نوشیروان تبسم فرمود و داد او بداد حضرت مرشد صمدانی میر سید علی همدانی قدس سره در کتاب
ذخیرة الملوک فصلے از اقوال اهل حکمت در باب دلائل فراست آورده بخاطر فاتر رسیده که تمام آن با عبارت درین
اوراق ثبت گردد تا حضرات سلاطین دستور العمل باشد و این کتاب نیز از برکت انفاس حقانی و علی ثانی
زیبے و زینتے یابد فرد دسته گل چو پرگیا نبندند ✦ زیور دیگرش بیفزایند ✦ بدانکه حکما در مقالات خود گفته اند
که لون بیاض مفرط با کبودی سبزی چشم دلیل ست بر بخت روئی و بسیرمی خیانت و فسق و ضعف عقل
و رکاکت رأے و اگر با این علامات باریک رنج باشد و کوسج و تیز نظر و بهین پیشانی و بر سر موے بسیار
دارد حکما میگویند که حذر کردن از چنین کس لازم ترست که از مار و افعی بد ترست و دلائل موے
حکما گفته اند که موے درشت میگون معتدل نشان شجاعت و صحت دماغ ست و موے نرم نشان
بد دلی و ترسندگی باشد و بر رودت دماغ و علت کم فهمی ست و بسیارے موے بر کتفها و اون نشان حرارت
و حماقت و بسیارے موے بر سینه و شکم نشان وحشت طبع و کند فهمی و سیل بجورست زردی موے نشان حماقت
و تسلط و زودخشم گرفتن موے سیاه نشان عقل و ادراک بود و دوست داشتن عقل موے متوسط میان سرخی
و سیاهی نشان اعتدال صفات بود و دلائل پیشانی حکما گفته اند که پیشانی فراخ که بر وے خطوط یعنی چین و شکنج
نباشد نشان خصومت و بلاهت و شغف و لاف و گزاف بود و پیشانی باریک و نحیف نشان فرومایگی و خساست
و عاجزی بود و پیشانی متوسط که بر وے غضون باشد نشان صدق محبت و فهم و علم و هشیاری و تدبیر بود و دلائل
گوش گوش بزرگ نشان جهل ست لیکن صاحب آن قوت حفظ باشد و تند خوے بود در بعضے اوقات و گوش خورد
نشان احمقی و زودی بود و گوش معتدل نشان اعتدال احوال و دلائل ابرو ابروے بزرگ بسیار موے نشان دزدی
و سخن ابروے کشیده تا نزدیک صدغ نشان لاف و تکبر و ابروے سیاه متوسط در کوتاهی از نشان
فهم و دیانت باشد و دلائل چشم بدترین چشمها ازرق ست چشم کلان تیز نظر نشان حمق و خامنی و بیحیائی و وقاحت بود

بنور یقین منیا گردد و در هر که نگردد بفراست حقیقی بر احوال او اطلاع یابد بیت بلکه گر از دور نامت بشنوند
بر همه حالات تو واقف شوند ۔ در اخبار آمده که امام شافعی و امام محمد رحمهما الله در پیش حرم کعبه
نشسته بودند مردے از در مسجد در آمد امام شافعی فرمود که این مرد دزد است گرمی نماید امام محمد گفت آهنگر
بنظر من در می آید پس او را طلبیدند و از حرفه او پرسیدند گفت من قبل ازین آهنگری میکردم حالا دزدی
میکنم و ازینجا صحت فراست این دو بزرگ معلوم میشود **قطعه** هر دل که منظر نظر کبریا بود
پیوسته جلوه گاه کمال فراست ست ۔ گو آئینه بصیقل تجرید پاک ساز ۔ آنرا که آرزوے جمال فراست ست ۔ آورده اند که خواجه بزرگوار قطب الاخیار خواجه عبد الخالق غجدوانی قدس سره روزے
در معرفت سخن میگفتند که ناگاه جوانے بمجلس شریف ایشان در آمد بصورت زاهدان خشته در بر و سجاده
بر دوش در گوشه نشست و بعد از زمانے سر بر آورد و برخاست و گفت حضرت سالت پناه صلی الله علیه وسلم
فرموده که اتقوا فراسة المؤمنین فانه ینظر بنور الله سر این حدیث چیست حضرت خواجه فرمود که سر این حدیث
آنست که زنار بری و ایمان آری جوان گفت نعوذ بالله که مرا زنار باشد خواجه بنجابم اشارت فرمود تا خرقه
از سر آن جوان بر کشید و زنارے در زیر آن پدید آمد بیت ضمیرے که آن وشن ست از خیانت ۔ شود نقش غیبی
در آشکارت جوان فی الحال زنار ببرید و ایمان آورد حضرت خواجه فرمود که ای یاران بیائید تا بر موافقت این
نو عهد که زنار ظاهر ببرید زنارهاے باطن را قطع کنیم خروش از مجلسیان بر آمد و در قدم خواجه افتاده تجدید توبه کردند
مثنوی توبه باشد چون پشیمان آمدن ۔ بر در حق مسلمان آمدن ۔ عام توبه زکار بد بود ۔ خاص توبه
زدید خود بود ۔ گفت پیرے کاندرین ره پیشوا ست ۔ توبه کن از هر چه آن غیر خدا ست ۔ قسم دوم که فراست
حکمیت چنان باشد که حکما به تجربه آنرا دریافته اند و دلیلهاے آنرا از شکل هیئت مشاهده کرده اند غلب
آن راست آید و حکماے زمان نوشیروان جهت وے در فراست رساله ساخته بودند پیوسته آنرا مطالعه
واز روے فراست حکم فرمودے آورده اند که روزے مردے کوتاه بالا مجلس مظالم نوشیروان آمد و تظلم
نمود که مردے ستم رسیده ام نوشیروان گفت دروغ میگوئی جهت آنکه در علم فراست گفته اند که هر که کوتاه قامت بود
خیره و پر حیله و ستمگر باشد پس این مرد بیداد گر ست نه ستم یافته پس تفحص کردند آنچنان بود بیت فراست

۱۲ دزد دیوں کی فراست سے کہ البتہ وہ دیکھتا ہے نور خدا سے ۱۲ پھر چاہا ہے تین ہم خدا سے ۱۲

ومانند آلاله سیراب ساغر شراب بر سنگ زده وچون سوسن آزاد بده زبان کلمهٔ استغفر الله خواندن
آغاز کرد وچهرهٔ مبارکش کم از وخته جام مدام بود سیمای متعبدان گرفته وبرعدهٔ وعظم برهم شرابا ظهور آن
از ارتکاب شراب فجور که فی الحقیقه سیراب غرور نست درگذشته این عبادت نمی زنان در مجلس همایون بجای گلبانگ
می خواران صدای دعای دینداران ست وعوض های هوی مستان نغمهٔ تکبیر تهلیل خداپرستان فرد
بجای نغمهٔ فی صوت لاکش حفاظ بجای جرعهٔ می بادهٔ محبت دوست حق سبحانه برکت توجه وانابت آن
حضرت را بروزگار کافهٔ انام واصل وارادهٔ همیشه این حالت بایام دولت خجسته فرجام ایشان متواصل باد

بالنبی وآله الامجاد

باب سی وچهارم در فراست

وآن شرط کلی باشد در حکومت وبر اهل اختیار واجب ست که بعین بصیرت در سوابق ولواحق هر حادثه که واقع شود نظر کنند اگر آن واقعه بغایت روشن ومبرهن باشد بدانچه مقتضای شرع وعدل ست بدان حکم فرمایند واگر سر آن نیک ظاهر نیست بنور فراست درک آن باید کرد واعتماد بر قول ناقلان نباید نمود وبزرگان گفته اند زیب حکومت بزیور فراست ست در خبر آمده که ضعیفه بحکمهٔ حضرت سلیمان علی نبینا وعلیه السلام رفتند وبر کودک دعوی میکردند هر یک میگفت این از آن من ست وهر دو از اثبات عاجز بودند سلیمان فرمود تا طفل را بشمشیر دو نیمه کنند وضعیفه را نیمی بدهند چون شمشیر برکشیدند یکی از ان ضعیفه بیقرار شده وبگریست وگفت من از حق خود گذشتم او را مکشید ودر ان ضعیفه دیگر هیچ اثر ندید دانست که او مادر ست سلیمان فرمود تا طفل را بدان زن دادند که بکشتن او راضی نشد چه فراست اقتضای آن میکند که آن زن مادر وی بوده بجهت شفقتی که از وظاهر شد وفراست نوریست که حق سبحانه وتعالی به بندهٔ مومن عطا فرموده چنانچه مضمون این حدیث که اتقوا فراسة المؤمن فانه ینظر بنور الله بر این معنی دلالت میکند ومعنی حدیث آنست که بپرهیزید از فراست مومن که او بنور خدای در هر چیزی می نگرد پس هیچ بر او پوشیده نماند ومفسران در زیر آیت که ان فی ذالک لآیات للمتوسمین توسم را بر تفرس فرو آورده اند وفراست دو نوع ست فراست شرعی وفراست حکمی فراست شرعی عبارتست از انکه بواسطهٔ تزکیهٔ نفس وتصفیهٔ قلب حجاب قلب از عین بصیرت مرتفع شود تا مومن

هر که از سودای شهوت مست شد ✦ کار او بیکبارگی از دست شد ✦ مشهور است که شخصی اسکندر را گفت
تو پادشاهی بغایت بزرگی زمان بسیار در محفد خود در آور تا فرزندان بسیار شوند و از تو یادگار بانند گفت
یادگار من عدل است و نیکنامی نوشت باشد که کسے بر مردان غالب آمده باشد و یا خزینه پر از زر بود و
برائے یکدیگر شهوت که خاک بر سر آن ✦ زبون زن شدن آئین شیر مرد ان نیست ✦ دوم از اسباب بغفلت حرص باشد
(آیت دوم کی گنج) بر جمع مال نهادن گنج و هیچ صفتے مرملوک را ناپسندیده تر از حرص مال جمع کردن نیست زیرا که حریص در
جمع مال هیچ وجه حرام و حلال نکند و غم ملک و رعیت نخورد بلکه نخواهد که خیر او را مال و منالے بود همه خود را خواهد
و با اینهمه هنوز سیر نشود بیت کاسهٔ چشم حریصان پر نشد ✦ تا صدف قانع نشد پر در نشد
آورده اند که زاهدے سلطانے را وصیت میکرد و گفت ای ملک حال رعیت تو تونگر ند تو پادشاه تونگرانی
پس اگر مال از رعیت بسیار بستانی محتاج شوند و آن زمان تو پادشاه محتاجان باشی حکیم فردوسی فرموده
مثنوی اگر پادشه را گنج آورد ✦ دل زیردستان برنج آورد ✦ چو ناکام باید بدشمن سپرد
پس آن رنج را باد باید شمرد ✦ پادشاهے را گفتند مال از رعیت بستان و در خزانه نه گفت خزانه
باز رعیت نیست هرگاه میخواهم مال خود را از ان خزانه برسیدارم سوم از انها که غفلت آرد شراب خوردن است
و بلاهی و ملاعب میل کردن و پادشاه باید که از مستی بپرهیزد زیرا که چون مست شود از ملک و مال بخبر گردد
و ملازمان بحیلت آنکه او را غافل یافته اند هر چه خواهند با هر که خواهند بکنند بیت بیخرد آن مرد که چیزے چشید
کش قلم بیخردی در کشید ✦ و بسیار باشد که در مستی صورتے چند وجود گیرد و خللے چند وقوع یابد
که در هشیاری تدارک و تلافی آن نتوانکرد ✦ قطعه ست بودن نیست دایم پیشهٔ ارباب ملک ✦ شاه را در سلطنت آئین هشیاری خوش است
شاه باشد پاسبان ملک و مستی خوی خوش ✦ پاسبان را خواب الا بوقت نیست بیدار خوش است ✦ و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین
شاهزاده کامیاب دارائے ممالک آرائے فریدون بخت سکندر تخت خورشید طلعت جمشید صولت
قطعه ابو الحسن آن خسرو نامدار ✦ که نازد بدو مسند سروری ✦ چو در عدالت ثانی نوشیروان ست
بدو داد حق ملکت سنجری ✦ بر مقتضائے فرمان لازم الاذعان توبوا الی الله توبة نصوحا قدم در
عالم توبه نهاده و باب استغفار بمفتاح و استغفروا ربکم ثم توبوا الیه گشاده منصور ان و انیبوا الی ربکم بالقبول تلقی نموده

طلب آمرزش ۱۲ منهی

۱۲ شکر خدا که توبه قبول کرد و ما را
۱۲ توبه کردیم
۱۲ طرف توبه خالص
۱۲ بخشایش نامه
۱۲ گفت که
۱۲ رجوع کردیم
۱۲ رب کی طرف

پیش ملک درآیم و صورت حال باز نمایم تعجیل منمای که این شخص بگناه افتخان بگناه سخت عمل تا چه جلاد
توقف کرد و او را پیش ملک بردند گفت ایها الملک خونی که در آن ویرانه واقع شده من کرده ام آن کس
دشمن من بود فرصتی یافتم او را بکشتم و این جوان که او را سیاست فرموده از این حال هیچ خبر نیست ملک
تامل بسیار فرمود و نذر کرد که دیگر بمجرد گمان حکم نکند پس آن جوان را محبوس ساخته صورت حال پادشاه قبادی
عرض کردند وی از علمای زمان پرسید گفتند او را نباید کشت زیرا که اگر یکی را کشته سبب حیات دیگری شده
پس قباد آزاد را طلبید و صورت حال از وی پرسید خلعت داده آزاد کرد و فرمود تا در وصایای وی نوشتند
که بر پادشاهان لازم است که خون مردمان بمجرد وهم و گمان نریزند قطعه سیاستی بگمان رسم معدلت نبود
که تا یقین نشود خون کسی نشاید ریخت ✦ بهر دیار که حکم از ره گمان باشد ✦ بزود زود دیار از یار گریخت
آورده اند که یکی از ملوک بارعام داده بود و در بر وی وضیع و شریف گشاده کابر اضاغر بدار حاجو
بزرگ برتر می جستند و دیده بگوهر تاج و فروغ افسرش منور میساختند مصرعه دیدن روی سلاطین بده روشن میکند
پیری از میان قوم سخن آغاز کرد و گفت ای که بلقای ملوک مستسعد گردد دیده نفیس و تحفه عزیز باید گذرانید
ودست امکان من بذخیره که از جنس زر و نقره باشد نمیرسد اما از جواهر حکمت درج شاهوار دارم میخواهم که در این
مجلس شما را تحفه کنم پادشاه فرمود که بضاعت سخن در روزبازار لطف و کرم از جمله بضاعتها رایج تر است بیار تا چه داری
پیر فرمود که ای ملک میان تمک و یقین چهار انگشت بیش نیست هر چه بچشم بینند بیقین حق بود و آنچه بگوش شنوند شود
و حقیقت و بطلان او شک و گمان مدخل دارد و شاید که باطل بود باشد ع شنیده کی بود مانند دیده
و چون فرمان شاه بهر چه فرماید نافذ است پس آنچه حکم شود باید که از روی یقین وجود گیرد نه از ره گمان که اگر
ناگاه آن گمان مرتفع شود و یقین نوعی دیگر روی نماید سبب بدنامی دنیا و وبال آخرت ملک گردد این فرمود
و این سخن بقبول تلقی نمود نظم هر حکم که از سر یقین ست ✦ آرایش ملک و زیب دین ست
حکمی که بناش بر گمان ست ✦ آشوب دل و زیان جان ست ✦ از حکیمی پرسیدند که سبب غفلت بعضی
از ملوک چیست گفت سه چیز ست که پادشاه را از مملکت و رعیت بیخبر میگرداند اول شهوت و متابعت هوای
نفس که هر که اسیر هوای نفس و آرزوی خود و رهاند پروای هیچ کس و فراغت هیچ چیز ندارد دوم محبت

هم بہ بگر ستگران نیش زنند + ہم مرہم زخم دادخواہان باشند + واگر بے اعلام صاحب خبر مہمے
بموقف عرض رسد شرط آگاہی نیست کہ زود زود حکم فرمایند چہ بزرگان گفتہ اند کہ حکم پادشاہ بمنزلہ قضا
و تقدیر میماند کہ چون از عالم مشیت عزم عالم شریعت کند زود منع آن بہیچ وجہ میسر نشود و اختیار و اجتناب
ازان در حیز امکان نگنجد بیت چو از کمان قضا و قدر رسد تیرے + یقین کہ باز نگردد بہیچ تدبیرے
پس شرط والیان خطہ سلطنت و حاسبان حوزہ مملکت آنست کہ در امور مصالح جمہور بے حجتے قاطع و
دلیلے ساطع دست بہ پیش و برہانے واضح تیغ حکم بامضا نرسانند و بے تامل و امعان و تدبر ایقان نپیوندند
ندہند کہ خردمندان فرمودہ اند قطعہ نباشد پسندیدہ شرع و عقل + کہ بے بینہ گیرند شاہ فرمان و ہ
کہ ہم چون بمضاے قضا حکم او + گہے جان ستانند گہے جان دہ + و شرط دیگر آنست کہ از روے
گمان بیگناہان او مضیق ضرر و معرض خطر نیفگنند کہ بیشتر گمانہا بہ بال و پرہ باز گردد چنانچہ حق سبحانہ فرمودہ
کہ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ اگر کسے بمجرد گمان بے تحقیق و ایقان در مہمے حکم فرماید آن گمان خطا بر آن بدخو را
محل سخط و مظہر غضب آفریدگار ساختہ باشد نعوذ باللہ من ذلک قطعہ مکن کس را بناحق ظن باطل +
عقوبت تا پشیمانی نیارد + کہ چون شک از یقین گردد مہیا + پشیمان گردی سودے ندارد
آوردہ اند کہ در روزگار قباد شہریار شخصے بویرانہ در آمد شخصے دید افتادہ نیک دلگریست سرش
بریدہ بودند و کارد بر سینہ اش نہادہ آن کس از غایت تحیر مبہوت و بیہوش بماند ع نے قوت استادن نے قوت رفتن
در ہمین حال یکے از ملازمان حاکم آن ولایت برسید آن صورت مشاہدہ کرد فی الحال او را دست گرد ن بستہ
و کارد خون آلود بدست گرفتہ بدرخانہ حاکم آورد و واقعہ تقریر کرد حاکم بانگ بر زد کہ این کس را چرا کشتی
گفت ایہا الملک من بدین ویرانہ رسیدم او را کشتہ دیدہ متحیر و متعجب گشتم در اثناے آن حال این کس مرا
گرفتہ نزد شما آورد و من از مقتول خبر دارم و نہ از قاتل حاکم گفت گمان من آنست کہ تو او را کشتہ و بدین
سخنان میخواہی کہ از دست ندہی بیچارہ گفت اے ملک با من بگمان خود کار مکن کہ حق سبحانہ فرمودہ اِنَّ الظَّنَّ
لَا یُغْنِیْ مِنَ الْحَقِّ شَیْئًا گمان بجاے یقین نمی نشیند حاکم گوش بسخن او نکرد فرمود تا او را بزدند تو او را بگیر
کردند و غلام ویرانہ کسے آمد گشتہ ہست جوانے از نظارگیان پیش آمد گفت اے ملک دیدن صبر کن کہ من

لہ البتہ بیفگنند
لہ و ہمین
لہ پادشاہ
لہ ہمین ہم
لہ بیفگنند

فرمود که تو از شهر چنین خبرداری که چهار مرغ بدین شکل و هیات در یک خانه ست و پیدا نمیتوانی کرد برو
و سر چهار سوے شهر و بازار شرقی گذر کن چون بدر فلان مسجد رسی محله ایست بر دست راست در آن محله
کوچه ایست بدین نشان در پیش آن کوچه خانه ایست در ش جانب غرب بدان خانه در آئی و بصفه
که در طرف جنوب ست توجه کن بر دست چپ آن خانه ایست و در درون آن خانه خانه خرد ست در آن
خانه بگشاے در انجا قفصے ست سبز زر بر ان پوشیده و در ان قفص چهار مرغ ست بدان نوع که من گفته ام
بیار امیر حیران شده از نزد سلطان بیرون آمد و بدستوری که ملک نشان داده بود رفت قفس را با مرغان
حاضر گردانید ملک فرمود که اهل حکومت باید که از شهر و ولایت خود چنین باخبر باشند که من هستم امیر این سخن بشنید
با خود اندیشه کرد که پادشاهے که از بازار و کوچه و از خانهٔ شهر چنین باخبر ست امکان میدارد که بر
اعمال پنهانی من هم وقوف داشته باشد من بعد معاش خود را تغییر میباید داد پس از معاصی توبه کرد و براه راست
باز آمد از ین حکایت معلوم میشود که اطلاع سلاطین بر احوال مردم فوائد بسیار دارد **مثنوی**
چنین گفت مرد سخن آفرین ✦ ز اخبار شاهان ایران زمین ✦ که هر مز بهنگام نزع روان
بخسرو چنین گفت کاے نوجوان ✦ جهانے بذات تو وابسته اند ✦ بفرمان حکم تو پابسته اند
بغفلت مکن خواب بیدار باش ✦ ز احوال گیتی خبردار باش ✦ چو در عهدهٔ تست عالم تمام
مشو غافل از کار خود والسلام ✦ و دفع غفلت بتعیین صاحب خبر است تا بر احوال هر ولایت
اطلاع یابند منصور خلیفه گفتے من بسه کس محتاجم اول عالمے که بمال رعیت بمن بند و مال من بر
گذارد دوم شجاعے که دادِ مظلوم از ظالم بستاند و حکم بطمع و غرض نکند یعنی تحقیق کند پس آنچه حق باشد حکم کند
از سوم پرسیدند که آن کیست گفت آن شخصے که صورت احوال ایشان چنانچه هست بمن بازنماید و الحق اگر پادشاهان
چنین کسان بدست افتند پس صلاح درمیان خلق پدید آید آورده اند که اردشیر بابک از بسکه تفحص حال
گماشتگان و دهقانان کردے کار بدانجا رسید بود که هر روز با هر او وزرا و عمال مسائل ازین گفتے که دوش حال فلان
که چه خوردی کجا خفتی با که سخن کردی چه گفتی مردم ازین سخن تعجب مینمودند و میگفتند دوے از گماشتگان خبر میدهد
آن نبود الا با علام صاحب خبران ربا عی صاحب خبران امین شاهان باشند مقبول دل جهان پنهان

این معتمد و بتخواه بے غرض پاک اعتقاد بلند همت تعیین نماید بروجے کہ کس از ان وقوف نیابد و مرسوم
بدخواه و مقرر سازد تا اگر کسے بر احوال او واقف شود و انتواند کہ بزر فریب و هر دو چنان باید کہ بهر وقت کہ
پیش تواند رفت شاید خبرے باشد کہ توقف بر نتابد و چون حال برین منوال بود هر آینہ سلطان بر جزئی و کلی
صاحب وقوف گردد و بعد ازان ارکان دولت و اعیان ولایت برین صورت کہ پادشاه بر احوال هر یکے مطلع
اطلاع یابند بے شبهه معاش ایشان بروجے باشد کہ باید و عملهاے ناشایسته از ایشان در وجود نیاید لنظم
چو نیکو متابعیت کار آگهی ۔ کزین نقد عالم مباد اتهی ۔ ز عالم کسے سر برآرد بلند
کہ در کار عالم بود هوشمند ۔ آورده اند کہ در خوارزم پادشاهے عادل بود نقش الشفقة علی الرعیة علی الامر
الله بر صفحه خاطر نگاشته و رایت الشفقة علی خلق الله در میدان همت افراشته قطره عدل او شعله باد حیرت کلک
زدامن داشته شیر سیه رفیق شغال ۔ نه آن فراز پرد و نه هوا بدان چنگل ۔ نه این در راز کند و نه زمین بدین جنگال
و در زمان او کسے را یارا نبود کہ بهر آشکارا عملے ناپسندیده از فسق و فجور توانستے کرد دیگر یکے بود از امرا و اعیان ولایت
کہ حقوق خدمت قدیمی داشت و بر درگاه باختیار او کسے نبود خود در الصورت صلاح پادشاه نبود و در خفیه
بخمر و زمر و انواع فسق مشغول بودے و کسے را زهره آن نداشت کہ ازو شکایت کند سلطان بدین حال
وقوف یافته بخواست کہ مجاهره در میان سخن گوید چه اظهار این نوع کلمات از اکابر رفع حجاب و احتشام کند و ازین
مهابت سلطنت را منصرف پس روزے از روزها آن امیر را طلبید فرمود کہ مرا مرغے میباید کہ منقار او مرصع
و سرهاے بال او سیاه و باقی سفید و جز تو کسے این نوع مرغ را پیدا نتواند کرد امیر گفت کہ بطلب آن اشتغال نمایم
و بهر وجه کہ تواند ساخت ساز م امر امسه روز مهلت باید داد سلطان مهلت داد امیر بحیلت در پے مرغ مشغول گشت
در شهر و نواحی همین مرغے بدست نیامد امیر بعد از سه روز بیاید سر بر یا زآمده مراسم اعتذار را بتمهید آورد کہ ای
ملک بدان مقدار کہ مقدور داشتم جد و جهد نمودم و در تفحص همین مرغے سعی کردم پیدا نشد اشارت
حضرت اعلی بهر چه صادر شود در عهده آن تا مقدور مهیا گردانیم سلطان فرمود کہ مطلوب من مثل این مرغ
و من اختیار شهر و ولایت بدست تو داده ام و تو از تحصیل این مقدار چیز عاجز همچو نه بدست بر و سه روز
دیگر مهلت دادم و این نوبت بے چنین مرغے باز نیائی دیگر باره امیر رفت بعد از سه روز بدست تهی باز آمد سلطان

تا ترک بدی کنند پنجم فرقه که هم بد باشند و هم بدی ایشان بمردم رساند ایشان را سیاست باید کرد بوعده
و وعید و تهدید تا آنگاه منزجر باشند پس حبس و آخر کار قتل فرمود و آنستی را که خلق از وی سوز ند
جز بکشتن علاج نتوان کرد و یکی دیگر از فوائد سیاست تسکین فتنه است چه مردم فتنان شور انگیز چون
ببینند که آتش سیاست تیز است در گوشه گریزند و اگر اندک وهنی در کار سیاست مشاهده رود هزار فتنه برپا
کنند و از هر چیزی شورشی بظهور رسانند نظم اگر سلطان نفرماید سیاست ۔ زند هر ناکسی لاف ریاست
بلا بر هم زند روی زمین را ۔ ندولت را بقا باشد نه دین را ۔ چو مردم ضبط در کشور نه بینند
بجز فتنه ره دیگر نه بینند ۔ و هم درین باب گفته اند قطعه اگر نه هیبت شمشیر پادشاه بود
چه شورها که بکیدم ز شهر برخیزد ۔ کسی که دست چپ از دست راست نشناسد ۔ هزار فتنه چو دستش دهد برانگیزد

باب سی و سوم در تیقظ و خبرت تیقظ بیداری باشد در کار ۔ مملکت و
خبرت آگاهی از حال رعیت و از ملوک عادل معهود و متعارف است که مستخبران معتمد
نصب فرمایند و بتفحص ایشان امین ابرگمارند به پنهانی تا تجسس و تفحص حالات مملکت و مهمات رعیت
نموده بوقت اخبار و اعلام رسانند و بعد از اطلاع بران سعی نمایند تا هر خللی و زللی که در بنیاد معدلت ظاهر
شده باشد مرمت یابد و صلاح پذیرد پیش ازان که دست تدارک بدامن تلافی آن نرسد بیت
با دل توان کرد اصلاح کار ۔ ازان پیش کز کف بود اختیار ۔ و بسیار بوده که سلاطین در شب
بلباس مجهول می گشته اند و تفحص احوال رعیت و مملکت میکرده چه بسیار باشد که مقربان بارگاه سلطنت
تشفی نمودند و اگر بسمع ایشان رسد بمصلحت خود دیدند و لحظه وقت و زمان بپادشاه نگویند یا نتوانند گفت
و از حضرت داؤد علی نبینا و علیه السلام منقول است که شبها جامه بدل کردی و در شهر بازار گشتی بصورت
مردم غریب آمده و از هر کس چیزی پرسیدی و گفتی که داؤد با شما چه نوع معامله میکند و نوکران او کار کنان او
بر چه وجه سلوک مینمایند پس اگر جائی دیدی که خللی پدید آمده تلافی آن مشغول گشتی و از سلطان محمود
مثل این صورتها منقول است که شبها بیرون آمده تجسس احوال مردم مشغول گشتی و چون این صورت کم پادشاه
خود بیرون آید و تفحص کند و اسکان خطرست بزرگان و زیرکان دستوری نهاده اند که سلطان باید که منهی

و سیاست بنشر لہ آب پس لازم ست بیخ درخت سلطنت را آب سیاست تازہ دائم تا ثمرہ امن و امان حاصل آید
نظم خوش آن شہریار یکہ از روی دانش تامل کند در کتاب سیاست ۔ ترنج او گلشن سلطنت را
تر و تازہ دارد آب سیاست ۔ و بباید دانست کہ سیاست بموقع آنست کہ دوبارہ جمعے واقع شود
کہ استحقاق آن داشتہ باشند و آن گروہے اند از اربیشہ و بداند پیشہ کہ چون مار و کژدم ضرر ایشان بخاص و
عام و خرد و بزرگ رسد یکے از سلاطین حکیمے را پرسید کہ از آدمیان مستحق سیاست کیانند گفت ہیچ آدمی
استحقاق سیاست ندارد و لے سیاست بر سباع و ہوام باید کرد یعنی درندگان و گزندگان پادشاہ گفت
معنی این سخن را روشن گردان گفت ای ملک از مخلوقات جمعے اند کہ خیر محض اند و محض خیر و از ایشان ہمہ
نفع رسد و ضرر نے و ایشان مانند ملائکہ اند و بعضے دیگر ند کہ ایشان محض شر ند و شر محض چون گرگ و پلنگ
و مار و کژدم و از ایشان ہمہ ضرر رسد و نفع نے پس از آدمیان ہر کہ بر خوے خصلت دشمنان ست افضل نوع
انسان ست و ہر کہ بر طبع و سیرت سباع و ہوام باشد بدترین دندگان و گزندگان ست و مستحق سیاست
ایشانند نہ آدمیان مثنوی سیاست پسندیدہ باشد بسے ۔ ولیکن نگویم کہ با ہر کسے
بخورد مردم آزار را خون و مال ۔ کہ از مرغ بد کندہ بہ پر و بال ۔ آوردہ اند کہ در عہد نوشیروان
ظالمے ضعیفے را طپانچہ زد و او پیش نوشیروان آمدہ تظلم نمود نوشیروان فرمود تا ظالم را بسیاستگاہ
برند و گردن بزنند یکے از خواص گفت عجب داشتم از ملک کہ آدمی را بدین قدر جنایت بیجان بیاخت
نوشیروان گفت غلط کردی من آدمی نکشتم بلکہ سگ و گرگ را بجان کردم مار و کژدم را ہلاک کردم آدمیت
کسے کو پیشہ کرد آزار مردم ۔ بمعنی بدتر ست از مار و کژدم ۔ آوردہ اند کہ خسرو پرویز از بزرگی
پرسید کہ از طبقات خلق لائق سیاست کیست گفت ای ملک خلائق پنج طبقہ اند اول آنہا کہ در ذات خود
نیکند و از ایشان ہمہ نیکی بخلق میرسد ایشان را تقویت باید کرد و با ایشان صحبت باید داشت دوم جمعے کہ
بخود نیک اند اما از نیکی ایشان بکس نمیرسد ایشان را عزیز باید داشت و بر خیر تحریص باید کرد سوم گروہے کہ
میانہ حال باشند یعنی از ایشان نہ خیر بمردم رسد و نہ شر یعنی در ذات خود نہ خیر باشند و نہ شر ایشان را راہ خیر
باید نمود و از شر تحذیر باید فرمود و چہارم طائفہ کہ ایشان بد باشند اما بکسے بد نرسانند ایشان را خوار باید داشت

بے چشمہ سار شرع مطہر طمع مدار * لیکن زلال چشمۂ دین کی شود روان * بے سایۂ سیاست شاہان کامگار
وفی نفس الامر مدار ملت بر دست و قرار مملکت از دست بیت گر تیغ سیاست سلاطین نبود
در عالم خاک آب خوش کس نخورد * و در حدیث آمدہ کہ اگر پادشاہ نبودے آدمیان بعضے بعضے را بخوردندے
یعنی ہلاک و نابود ساختندے مملکت را جز بسیاست ضبط نتوان کرد و فتنہ را جز بسکون سیاست باز نتوان داد
آوردہ اند کہ یکے از خلفا بمنبر برآمد تیغے کشیدہ و مصحف بر دست گرفتہ پس در اثنائے خطبہ گفت اے مردمان شما را ازین دو چیز بس ست یعنی مصحف و بدان شما را جز بدین راست نشوند یعنی شمشیر قطعہ سیاست آتشے باشد کہ آزار
زہر بد سگالان بر فروزند * چو ایشان بسیر فروزند آتش ظلم * ہمان بہتر کہ ایشان را بسوزند
طمغاج خان پادشاہے بود دست بزرگ معمار سیاستش عرصۂ مملکت را معمور ساختہ و شمشیر ہیبتش بنیاد بیداد و ستمگاری از شہر و ولایت بر انداختہ قطعہ تاخت از بیم قہر او فتنہ * زان سوئے آباد دیو نیستی بصد فرسنگ *
رفت از صیقل سیاست او * زنگ ظلم از رخ جہان دو رنگ * روزے یکے از زنود او با بائس گلیم پوشے بخدمت او آمد و سلطان بستد و گفت از کجا آوردہ گفت از گلزار ہا بچیدہ ام گفت گلزار ہا ملک تو بود گفت نہ گفت از ما بمکس خریدہ گفت نے درین شہر گل نخرند و بسیار بے قیمت باشد سلطان تامل فرمود و گفت ہر کہ بے دستوری کسے در باغ او رود و گل بچیند میتواند نیز کہ بے اذن او میوہ باز کند و ازین عملہا صورتہاے دیگر نیز متصور ست حکم کرد تا دستش ببرند اکابر بشفاعت کردند تا یک انگشتش ببریدند و طمغاج خان پیوستہ زندان و بیباکان را می کشتے روزے این جماعت بدروازۂ شہر نوشتند کہ ما آن گیاہیم کہ ہر چند سرزنند بیشتر شویم این خبر بسلطان رسید فرمود تا در پہلوے آن خط نوشتند کہ ما نیز باغبانیم منتظر ایستادہ کہ ہر چند سر برآرند بدروئیم فرد ہر خار کہ سر بزند از گلشن ملک
فی الحال سرش بہ تیغ بریدند * گویند کہ ہرمز بن نوشیروان عدل خود را با سیاست اقران داد و بود و لطف خود را با قہر انضمام فرمودہ نیکان را بنوازشے و بدان را بسواسانے بیت زدہ بہ سیاست و اکرام روان سیم
کشیدہ مرحمتش خوان عدل در عالم * و قتے رکابدار او در باغے رفت و یک خوشۂ انگور بے اجازت باغبان
باز کرد و باغبان عنان اسپ او بگرفت و گفت مرا خشنود کن و الا نزنم شاہ ہرمز از دست تو تظلم کنم غلام حیرے بود
سیدہ او را رضی شد القصہ ہزار دینار بدو داد از ہیبت سیاست ہرمز حکما گفتہ اند سلطنت بسیاست بہ نہال

ز صد صدف سازد ش تکیه گاه ✦ بصد تربیت نامدارش کند ✦ یکے گوهر شاهوارش کند

باب سی و دوم در سیاست و آن ضبط کردن ست و بر نسق داشتن و سیاست دو نوع ست یکے سیاست نفس خود و یکے سیاست غیر خود و اما سیاست نفس بر رفع اخلاق ذمیمه و کسب اوصاف حمیده و سیاست غیر دو قسم ست یکے سیاست خواص مقربان درگاه و ضبط و نسق ایشان دوم سیاست عوام و رعایا و قسم اول در باب چهلم مذکور خواهد شد اما قسم دوم بران متوجه است که بدان و بدفعلان را باید که پیوسته ترسان و هراسان دارد و نیکان و نیکوکاران را امیدوار سازد و از ابوزر چمهر پرسیدند که کدام پادشاه بزرگوارتر ست گفت آنکه بیگناهان ازو ایمن باشند و گناهکاران ترسان و شنده تیغ برق نشانش باگریه ستمگاران مدبر مقترن باشد و بارقه تسنیم فیض رسانش بابارانِ انعام بر درویشان مستحق مقارن بود **نقل ست** که هرمز نوشیروان را گفت رحمتے ام از خدای بر نیکان و مصلحان و خشم خدایم بر بدان و مفسدان پیش قهرم بانوش لطف در آمیخته ست و زهر هیبتم با شکر مرحمت تالیف شده **فرد** تریاق زهر هرمز و مرا در حرا نهاد آنرا بدوستان دهم این را بدشمنان ✦ حکما گفته اند مدار ارکان دولت عالم بر سیاست ست و اور اشجنگی جهان گون و فساد نامزد کرده اند اگر ضبط سیاست نباشد مهمات جهان بر نسق نماند و اگر قانون تادیب و تعذیب بر بهم نبود کار هاروے بتباهی نهد قطعه از سیاست نظام یابد ملک ✦ بے سیاست خلل پذیرد ملک نسق کار های عالم را ✦ از سیاسات ناگزیر بود ✦ اگرچه عروس لاتملک الا بالتغافل دلپذیر ست اما او را از پیرایه لاتعذل الا بالسیاسة چاره نیست هر پادشاه که از مقتضاے ضعف السیاسة بیخبر بود و بدو دی ارکان مملکتش تزلزل پذیرد و اساس سلطنتش خلل پذیرد نیست ملک و ملت و مصلحت دین و دولت در سیاست ست **قطعه** تیغ سیاست ست که زنگار ملک را سازد جهان فروز و درخشان چو آفتاب ✦ معماری سیاست اگر نے مدد کند ✦ گردد جهان سویدا چون جفا و ستم خراب بے قاعدهٔ شریعت هیچ حق در مرکز خود قرار نگیرد و بے ضابطهٔ سیاست کار شرع و دین نظام نپذیرد پس سیاست باید که بقوی شرع باشد و احکام شرع مروج ملک **قطعه**

و در روایتیست که گناهان او را در دنیا و آخرت پوشیده دارد فرو دشلیست که استر سترہ اللہ علیک
پرده کس مدری کس نه دریده گو تو + و حمیت همان غیرت ست در حمایت حال خود و کمال غیرت آنست که
چون کسی پناه بوی آرد او را زینهار داده بحسب حمایت خود در آورد و تا ممکن باشد زینهار داده خود را ضایع
نگذارد و در عرب دستور بوده و حالا هم در ولایت حجاز هست که چون کسی سایه دیوار یا ظلال خیام ایشان
درآید او را زینهار دهند بی آنکه بزبان زینهار خواهد و زینهاری خود را بهست کسی باز نستانند
و بسیار مال در این کار صرف کردند بلکه خونها ریخته شد و از سر این کار در نگذشتند و بعضی جانوران نیز
که بخیمه ایشان پناه آوردند یا بجراگاه ایشان در آمدند حمایت کردند آورده اند که بهرام گور وقتی در بیابان عرب
با نعمان منذری بود و نعمان او را با مربیش یزدجرد تربیت می فرمود روزی در شکار قصد آهوئی
کرد و آهو از پیش او در رسیده هر طرف می گریخت و بهرام از عقب او میتاخت هوا گرم شد و آهو از تشنگی
بیطاقت گشته بکنار قبیله رسید و بخیمه اعرابی قبیصه نام در آمد اعرابی او را گرفت و بر سنت بست متعاقب
او بهرام بدر خیمه رسید تیر بر کمان نهاده نعره زد که ای صاحب خانه شکار من اینجا آمد بیرون آر
قبیصه ندانست که کیست گفت ای سوار زیبا روی مروت نباشد که جانوری که پناه بدین خیمه
آورده باشد بدست کسی باز دهیم تا بکشد بهرام درشتی آغاز کرد قبیصه گفت سخن در داد مکن تا این
تیر که در کمان داری بر سینه من زنی و مرا بکشی دست تصرف تو بگردن این آهو نرسد و آن دم که مرا بکشی
مردم قبیله من ترا بجست و جوی آهو نخواهند گذاشت بجان خود رحم کن و از سر این آهو در گذر و اگر
توقعی داری ای سپ تازی نژاد را که بر در این خیمه بسته ست بازین و لجام مطلا تبو دادم سوار شود و اسپ خود را
جنیبت کن ساز و بمقام خود باز گرد بهرام این حمایت خوش آمد و با سپ و التفات نموده عنان بگردانید و
بمرکب خود پیوست و آن روز تاج سلطنت بر فرق همت او نهادند و حکم طوق فرمان او در گردن اطاعت
افگندند بهرام قبیصه را طلبیده تربیت کرد و او را در عرب منجیر الغفر لان لقب کردند یعنی زنهار دهنده
آهوان حمایت کننده ایشان نظم کسی را که آری بزنهار خویش + نگه دار اندازه کار خویش
بمردی حمایت از و دریغ مدار + بمردانگی کار او در پذیر + یکی قطره آرد بدریا پناه

۱۲ پناه
۱۲ که در دیه وظائف
۱۲ اصل

نظم آن یکے با پیر خود گفتا کہ من ✦ نہی منکر مے کنم اندر زمن ✦ لیک می ترسم کہ از اہل حسد
آفتے در روزگار من رسد ✦ گفت اگر این کار بہر حق کنی ✦ از بلاہاے دو عالم ایمنی
اما غیرت دنیا سہ نوع ست اول نسبت با اشیاء دوم اقران سوم نسبت با خاصۂ خود و سوم نسبت
با عموم خلق اما آنچہ نسبت با امثال خود ست چنان باشد کہ تفوق خواہد بر ایشان بمرتبہ کہ ہیچکدام را
بر و سر افرازی نرسد و بسبب جاہ و صولت و قدر و شوکت و حشمت و عظمت و اقتدار و ہیبت از ہمہ بیش
باشد و ہر آئینہ از ظہور این غیرت وفور این حمیت کارہاے کلی کشاید مہمات حسب المراد بر آید و این خصائص
اہل ہمت ست و ہر چند ہمت بلند تر باشد غلبۂ این غیرت بیشتر بود آورده اند کہ یکے از اولاد سلاطین سلجوقی را
پرسید کہ من میخواہم کہ از اخوان و اقران خود بر آیم گوے دولت از میدان اختیار ہمچگان اقتدار ربایم مرا از
اسباب این کار چہ چیز بہ باید آورد حکیم گفت اے ملکزاده ہیچ شے مر اکتساب دولت را بہ از ہمت و غیرت نیست
نظم کسے کو ز غیرت بر افراخت تیغ ✦ سر تیغ را بگذراند ز میغ ✦ ز غیرت بدست آیدش نام و ننگ
ز غیرت مراد خود آرد بچنگ ✦ چنین گفت آن مرد بیدار بخت ✦ کہ از غیرت آید بکف تاج و تخت
اما غیرتے کہ نسبت بخاصۂ خود ست آن چنان باشد کہ خواص حرم خود را از چشم نامحرم پوشیده دارد و ایشان را
در محافظت حدود عصمت و عفت مبالغہ نماید و ہر چہ در رعایت آن شرعاً و عرفاً لازم باشد ایشان را
بران معتاد سازد تا بر کبت آن امالی عزت نیز بصلاح موصوف و از فساد و دناءت و بزرگی در وصیت یکے
از بزرگان حرم خود فرمود کہ ایشان را بتنومی عصمتیان المقام جلال ✦ جلوه حرام ست مگر با جلال
دیده بہر روے نباید کشاد ✦ پاے بہر کوے نباید نہاد ✦ این ہمہ آفت کہ بہ تن میرسد
از نظر تو بہ شکن میرسد ✦ دیده فرو پوش چو درد ہدف ✦ تا نشوی تیر بلا را ہدف
ہر کہ بجز جفت حلالت بود ✦ رخ منما ور ہمہ خالت بود ✦ اما غیرت نسبت بعموم خلق چنان
کہ غیرتے کہ بر مخدرات حرم سلطنت دارد نسبت با حرم ہمہ مسلمانان بجاے آرد و نگذارد کہ از دلدادگان عالم
بنامی نجاندان محرم با ناموس سد و در استکشاف گناہ مسلمانان سعی نہ نماید و عیوب عایاے مملکت خود را بقدر
امکان پوشیده دارد کہ در حدیث آمده کہ ہر کہ عیب مسلمانی بپوشد خداے عز و جل عیوب او را بپوشد

در مبایعات و تجارات چیزے که لطیف نام داشته باشد نشنیده بود از ملاح سوال کرد که درین خمها چیست
ملاح گفت تو مرد درویشی با اینها چکار داری برو در پے مهم خود باش شیخ بدانستن آن زیادت شد
ملاح را گفت البته بیخواهم که بدانم که درین خمها چیست و چه جنس ست ملاح گفت ای درویش فضول
ترین خمها خمر ست و برائے معتضد خلیفه آورده اند شیخ نگاه کرد چوبے گران در آن ورق افتاده بود ملاح را
گفت آن چوب از بهست من ده ملاح درخشم شد شاگرد خود را گفت آن چوب از بهست او ده تا ببینیم که چه
خواهد کرد شاگرد چوب از بهست شیخ داد شیخ آن چوب از بهست مبارک گرفته یک یک خم را می بخست ملاح از
ترس میگریه زید و فریاد میکرد تا بونس افلح که شحنهٔ بغداد بود با کسان خود برسید و شیخ را گرفته نزد
خلیفه برد و صورت حال تقریر کرد و معتضد بغایت ازین پیش بجباری غیور بود و ستمگار که بیشتر سیاست بشمشیر کردے
اهل بغداد دیدند که شیخ را پیش معتضد میبرند بغایت اندوهناک شدند و شک نکردند در آن که فی الحال شیخ را
شهید خواهد کرد اما چون شیخ را در آوردند معتضد بر کرسی آهنین نشسته بود و گرزے هم از آهن بدست گرفته
و جامهٔ سرخ پوشیده و این علامت قهر و سیاست او بود بانگ بر شیخ زد که کیستی که چنین گستاخی میکنی فرمود
که من محتسبم گفت بامر که احتساب میکنی گفت بامر خدا و رسول گفت ترا که محتسب ساخته گفت آنکه ترا
پادشاهی داده معتضد ساعتے سر پیش افگند پس سر برآورد و گفت ترا چه بر آن داشت که این خمها را بشکنی
جواب داد که شفقت در حق تو و حق رعیت تو گفت در حق من چگونه گفت منکرے آنکه تو در ازالهٔ آن
تقصیر و اداشتی آنرا از تو منع کردم و ترا از گرفتاری قیامت خلاص دادم گفت در حق رعیت من چگونه
چنانچه با ارتکاب تو محرمات را مردم بمعاصی دلیر میگردند چون تو از حرام باز ایستی دیگران دلیری نتوانند کرد چه
عامهٔ خلق در صلاح و سداد تابع پادشاهند اگر او را بنهج صلاح ببینند همه طریق صلاح پیش گیرند و ثواب آن
همه بدیوان او رے راجع گردد و اگر از و فساد مشاهده نمایند ایشان نیز در فسق و فجور کوشند و وبال آن همه
بدو باز گردد پس در حق تو مهربانی کردم و هم در حق رعیت تو و غرضے نداشتم درین عمل مگر خوشنودی حق
عز و جل معتضد بگریه در آمد و گفت این کار تراز بنده بهست بعد ازین هر منکرے که بینی تغییر کن و حکم کردم
که هیچ کس ترا منع نکند و از فحوائے این حدیث معلوم میشود که چون محتسب حقانی باشد هیچ آفتے بوے نرسد

حق سبحانہ ظل ظلیل عاطفت آنحضرت را بر مفارق ملازمان مخلد بستدام دارد و بحرمت سید المرسلین خلص عبادہ الامجاد

باب سی و یکم در غیرت غیرت نگاہ داشتن چیزیست کہ انسان اصیانت آن لازم باشد و در تدبیر مہمات و تاکید سیاسات سلاطین را ازین صفت چارہ نیست ہم در امور ملت و ہم در مہام مملکت زیرا کہ غیرت دو نوع است غیرت دین و غیرت دنیا و رعایت ہر دو ضروری ست اما غیرت دین آنست کہ در مشیت امر معروف و نہی منکر سعی نماید و ملازمان حضرت و رعایای مملکت خود را باطاعت فرماید و از معاصی مناہی منع کند و در حدیث آمدہ کہ ہر کہ از شما منکری بیند یعنی آنچہ مخالف شریعت باشد باید کہ آنرا تغییر دہد بدست یعنی بدرہ یا شمشیر چنانچہ مقتضای شرع باشد و این مرتبہ اہل اختیار و اقتدار ست پس اگر بدست نتواند کہ دفع کند بزبان منع فرماید اول نصیحت اگر پذیرفتہ نشود و بعنف و سختی سخن گوید و این مرتبہ اہل علم و ارباب زہد و ورع ست و اگر بزبان منع میسر نشود و بدل آنرا دشمن دارد و این مرتبہ ضعیفانست از عوام الناس و بعضے از علما تمامہ این حدیث برین وجہ آوردہ اند کہ لیس وراء ذلک الاسلام یعنی ہر کہ در منع کردن بدست و زبان عاجز گردد و بدل آنرا دشمن ندارد آن کس را از مسلمانی نصیبے نیست قطعہ نہی منکر بدست باید کرد + در میسر نباشدت این کار + بزبان منع کن و گر نتوان + در دل خویش می کنش انکار

و ہر سلطانے کہ در اقامت حدود شرع و اجرای احکام دین کوشد نائب حق و ظل اللہ باشد و چون پادشاہ را بواسطہ کثرت مہمات ملکی بجزئیات این امر رسیدن متعذر ست ہر آئینہ محتسبان در مملکت خود نصب باید کرد و محتسب باید کہ در اسلام صلب بود و در حمیت دین پر ورع غالب باشد و بصفت محتشمی و پرہیزگاری و امانت و راستی و کم طمعی آراستہ بود و ہر چہ کند برای تقویت دین کند و از غرض ریا دور و از دواعی نفس و ہوا بر طرف باشد تا قول او در دلہا تاثیر کند فرد سخن کہ آن نہ غرض پاک کند از طمع خام

اگر بسنگ بگوئی دران اثر دارد + آوردہ اند کہ شیخ ابو الحسن نوری قدس سرہ عادتے داشت کہ ہر گاہ منکرے دیدے ازان منع کردے و اگرچہ دران خوف قتل بودے روزے بکنار جادہ بطہارت نشستہ بود قحبہ می دید خم سر بمہر در روے نہادہ بود و بر ہر یک نوشتہ کہ لطیف شیخ ازان عجب داشت

بازگشته آن فرسادگان باز آمده اند و قوت بازیافته معاودت نموده اند و لشکر غالب را مغلوب ساخته و اگر کسی
بحرب تو می آید تو در صدد دفع او نمی باش از دو بیرون نیست یا ترا طاقت مقاومت او هست یا نه اگر هست او را
که بهر نوع از انواع تدبیر که ممکن باشد او را از مقام دشمنی باید گذرانید و اگر این صورت دست ندهد
مشغول بحرب آنچه مذکور شد رعایت باید فرمود و اگر طاقت مقاومت نیست جاسوسان دیده بانان کار
باید کرد و در محافظت راهها و در بندها استحکام قلعها و ذخیره نهادن تقصیر نباید نمود و در طلب صلح بذل
اموال بسیار استعمال حیل و مکاید ضرورت است و اگر دشمن طلب صلح کند از صلح ابا نباید نمود و اصلا استنکاف
نباید گرفت چه جواز مذموم است و طالب صلح باخر مظفر و منصور نظم ستیزه مکن زانکه با دستیز
کند باغ اقصا ترا برگ ریز + ستیزه بجای رساند سخن + که ویران کند خان و مان کهن
کند عاقل اندر ره صلح سیر + تو این راه میرو که الصلح خیر + سکندر ازین سخنان استشعار
ساخته بنای جنگ و صلح برین نهاد و چون صفت شجاعت مر اهل دولت را بهترین صفتیست سخن
درین باب بسر حد اطناب رسید بحمد الله که شاهزاده جوان بخت پر تدبیر نظم ابو المحسن آن شاه دشمن گداز
کز و نوجوان گشت دوران پیر + جهاندار شاهی که روز مصاف + فروریزد از صولتش کوه قاف
چو در معرکه برکشد تیغ تیز + بگوید که کند کوه را سنگ ریز + بعاطفت بازوی کامگار
و مساعدت بخت بیدار بهر طرف که روی رایت ظفر پیکرش متوجه گردد و فتح و نصرت در رکاب استقبال
موکب همایون نمایند بهر جانب که قصد همت بلند و مطمح نظر نهمت ارجمندش باشد اقبال و سعادت یعنی خلدی
بطریق استعجال عزم مرافقت و موافقت حشم عالی فرمایند قطعه هر کجا عزم جهانگیرش گران سازد رکاب
فتح و نصرت را بدان جانب بگیرد عنان + رمح دولت پرورش املاک و ملت پناه + تیغ نصرت گسترش آئین دین و دولت
و عصای نصرت مانندش ابر و نگار زار چون آتش حمله گذارند و در میدان جنگ از روی ثبات و درنگ
چون کوه البرز پایدار مثنوی یکایک تیغ زن چون ژرف دریا + سراسر صف شکن چون بیژن گیو
دلیران گیر چون حسن حبیبان + غبار انگیز چون جور رقیبان + همچون شعلهای عشق جانسوز
همه چون غمزهٔ دلبر جگر دوز + همه چون چشم خوبان فتنه انگیز + همه چون هجر مردان اندازه و خونریز

تا بتاز مانه برآید شمشیر از نیام زنهاری اسکندر فرمود که شاید کار من باخصم بمجادلت انجامد دران کیفیت
مدخل تواند کرد و بکدام نوع اقدام تواند نمود حکیم گفت که حال حرب از دو بیرون نیست یا تو بحرب کسی
میروی یکسی بحرب تو می آید اگر تو بحرب کسی قصد کرده ده شرط رعایت باید کرد اول باید که غرض از ین
جنگ جز خیر محض نباشد و طلب دین حق و دفع ظلم و فساد بود دوم توجه باید نمود بحضرت عزت تعالی شانه
واز و یاری طلبیدن و در دعای خیر و صدقات کوشیدن و از اهل قلوب و قبور استمداد همت فرمودن سوم
شرائط حزم و سوء الظن بتقدیم رسانیدن و نهیان و جاسوسان بر کار باید کردن و تفحص کردن خصم و کیفیت
احوال و کمیت رجال ایشان بوجهی نمودن چهارم با لشکر بی خبر بتو جه باید کرد که همه یکدل و یک زبان باشند که اتفاق
سپاه با پادشاه موجب فتح و نصرت و سبب ظفر و قوت است چنانچه گفته اند نظم کسی را ظفر بر ظفر حاصل است
که در پیروی لشکرش یکدل است ✦ سپه را که فیروزمندی رسد ✦ ز یاران یکدل بلندی رسد
و موافقت اکابر و اتفاق بزرگان خصوصاً اقربا درین باب ضرورت است پنجم لشکر را وعده های نیکو دادن
و نوید های بزرگ مستظهر گردانیدن و نیت باید کرد که آن هم وعید بوفا رسد ششم تا توان نفس خود مباشر
حرب نباید شد که اگر شکستی رود بنیاد نماند از ادراک توان نمود هفتم در تدبیر کار لشکر کشی و سپاه سالاری
کسی را اختیار باید نمود که بسه صفت آراسته باشد اول شجاع قوی دل بود و بدان شهرت یافته باشد و نام و
آوازه پیدا کرده تا از ان ترس در دل دشمن افتد دیگر رای صائب و تدبیر تمام داشته باشد و مداخل
و مخارج جنگ را دانسته که جای باشد که را بشجاعت بکار آید و انواع حیل و خدع بکار باید برد که خدع
در حرب مکروه نیست بلکه مستحسن است چنانچه در خبر واقع شده الحرب خدعة دیگر ممارست تجارب حروب کرده باشد و
صاحب تجارب شده که فوائد تجربه بسیارست شرط هشتم آنست که چون کسی را در اثنای حرب ببازارت
و شجاعت از اقران اکفا ممتاز شود در عطا و صلت و ثنا و محمدت او باید افزود بلکه دران باب مبالغه باید نمود
تا دیگران را نیز بمثل هوا داری و جان سپاری شود نهم در روز حرب از غفلت دور باید بود که بسیاری بوده
که ظفر نزدیک رسیده و یک نفس از جنگ غافل شده اند و بدان غفلت کار دگرگون شده دهم اگر لشکر خصم
شکسته گردد در پی ایشان نباید رفت و بزودی کسی در عقب نباید فرستاد که چندین کرت اتفاق شده که لشکر

آورده اند که دران حرب شمشیر میزد و بر لشکر خصم حمله میبرد تا وقتیکه آفتاب بنصف النهار رسید و
حرارت بدل بسیار زان غلبه کرد و لبها از تشنگی خشک شد و غبار کارزار بر رخسارها نشست یکے از خواص غلامان
سلطان عرب را بطرف آب بر عقب ملک میتاخت تا نزدیک وے رسید گفت یا ایها الملک تشنه شده باشی
زمانے توقف فرما تا قدرے آب بیاشامی ملک گفت تیغ آبدار من ازمن تشنه تر است بخدا اے
کرتا او از خون دشمن سیراب نشود من تشنگی خود را تسکین ندهم و بواسطه این عربیت درست و جرأت
تمام و شجاعت کامل حق سبحانه او را بر دشمن ظفر بخشید **بیت** کسے را که ایزد کند یاوری
که یارد که با وے کند داوری ۱۲ از اسکندر ذوالقرنین پرسیدند که نشان پادشاه کامل چیست
گفت آنکه نپرسد که دشمن چند است بلکه تفحص کند که کجاست و هر آئینه چنین داری **نظم** چو شمشیر هندی بگیرد بدست
بصف اعادی در آرد شکست ۱۲ بگرز گران سنگ و شمشیر تیز ۱۲ روان در جهان افگند رستخیز
نوشیروان از بزرجمهر پرسید که شجاعت چیست گفت قوت دل گفت چرا قوت دست نمیگوئی گفت اگر
دل قوی نیست قوت در دست نمیماند زمن شنوده ام که یکے از مبارزان عرب پیر شده بود و با وجود ضعف
پیرے قوت دل داشت روزے میخواست که سوار شود و کس با وے اوگرفتند تا سوار شد بے ادبی آغاز طعنه زدن
کرد گفت ازین کس چه کار آید که دو کس باید که او را سوار کنند شجاعت او چه خواهد بود پیر سخن او بشنود گفت آرے
دو کس باید که او را سوار کنند تا هزار کس باید که او را فرود آرند نوشیروان سخن حکیم را مسلم داشت و فرمود که راست
گفتی قوت دست تابع قوت دل است فرود آدمی از قوت دست است از دل است ۱۲ هر که او را دل قوی باز و قوی
در وقتیکه سکندر بعزیمت تسخیر اقالیم عالم سوار شد او را مطور اطلبید و گفت ای حکیم درین سفر چه صلاح می بینی
و این مهم را که پیش گرفته ام هر آئینه مراد دوستان و دشمنان بدید آیند با هر یک از ایشان چگونه معاش کنم گفت
ای ملک اصل آنست که تا ممکن و مقدور باشد دشمن را نگیزی نکنی و بر دوستان خویش اری و انداری و اگر دشمنے
پیدا شود او را با شماره و دلنوازی اختصاص دهی تا دوست شود و دوست را بعزت و محبت خاص گردانی
تا او دوستی هر نگردد و اسکندر فرمود که زیادت کن حکیم فرمود از کار دشمن غافل نشوی اگرچه اندک باشند و
لشکر اعتماد نکنی اگرچه بسیار باشند و تا مهم بسنجیده نروی و آهسته ساخته نتوانی شد کلام درشت بزبان نرانی و کار

گزار منازل بوستانهای پر گل و ریحان بهتر ست دیگرے تقریر کرد که از شروبات خمر صافی موافق تر ست دیگرے
چنین نمود که از سایهها سایهٔ بید سازگار تر ست دیگرے عرض کرد که از نغمات سازها آواز عود ملائم تر ست دیگرے
بیان کرد که برائے ندیم محافل جوانان خوبصورت زیبا سیرت لائق تر چون نوبت بیعقوب رسید گفتند تو هم
سخن بگوے گفت خوبترین لباسها زره ست و بهترین تاجها خود و خوشترین مزملها مغفر که حرب و زیباترین
شرابها خون دشمنان و لطیف ترین سایهها سایهٔ نیزه و ظریف ترین آوازها صهیل اسپان کریم پوشیده و
گرامی ترین ندیمان مردان کاری و مبارزان کارزاری و در اشعار امیر المومنین علی علیه السلام آمده و قطعه
السیف و الخنجر ریحانتنا + اف علی النرجس و الآس + شر اثنا من دم اعدائنا
و کاسنا جمجمة الرأس + و ترجمهٔ این دو بیت بفارسی نیست قطعه گل و ریحان ما تیغ ست و خنجر
بکار ما نیاید نرگس و آس + شراب ما ست خون دشمن ما + اساس کاله او بهترین کاس
پس طالب ملک باید که نوک سنان آبدارش چون شب روان ما اے جوهر جان ثاقب و خزانهٔ سینهٔ دشمن
زند و شمشیر زهر بارش مانند سنگان عیار پیشه بقصد گوهر روح مهر سراز درج بدن خصم در آرد و پادشاه
که خود دلیر باشد لشکر او را جرأت بیفزاید و پادشاه بیدل او دولت عالمگیری میسر نشود و در نصایح الملوک
آورده اند هر پیرے که او را خرد نیست همچون چشمه ایست که آب ندارد و جوانے که او را ادب نیست چون
بوستانے ست که گل ندارد درویشے که او را معرفت نیست چون دیده ایست که نور ندارد و عالمے که او را
تقوی نیست چون اسپ ایست که لجام ندارد تونگرے که او را احسان نیست چون خانه ست که میوه ندارد
و صاحب جمالے که او را حیا نیست چون طعامیست که نمک ندارد و سلطانے که او را عدل نیست چون ابرے ست که
باران ندارد و عالمگیری که او را شجاعت نیست چون بازرگانے ست که مایهٔ او آواره مانده که یکے از سلاطین عرب باروزے
با دشمنے اتفاق محاربت افتاد چون هر دو لشکر صف کشیده مدام اے دولت ملک عرب اگفتند ای ملک مهم
حرب ما زود و بیرون نیست یا نصرت ست یا هزیمت اگر بحکم قضا و قدر شکستی بر لشکر ما افتد تو را کجا جوئیم گفت اگر بزیم
هر آینه امید وار رحمت پروردگار خود باشم و لیکن اگر غلبه خصم را باشد مرا در میدان زیر سم اسپان طپیده بهتر
غالب چشمم یکشته بگردم بهتر یا رایم بچرخ گردنده + یا شوم زیر پای افگنده

نشست چون بساحل رسید از کشتی بیرون آمد سیف فرمود تا تمام کشتیان را شکستند و مجموع طعامها را بر تختند
و گفت ای یاران در مملکت یمن در آمدیم و با دشمنان حرب میباید کرد و حال شما در میان دو کار افتاده اید
نیک تامل کنید که درین اوقات غالب میباید شد یا کشته میباید گشت بهر صورت آن گروه دل از جان برگرفته
مردانه بکار در آمدند و آن مردم اندک بر بسیاری از لشکر حبشه غلبه کردند پس مرد کارزار باید که ترس را بخود
راه ندهد که رستم دستان گفته است که هزار زخم بر من آید دوست تر دارم از آنکه بر بستر بیماری همچو پیرزنان بمیرم
بنام نکوشته گردم رواست ✦ مرا نام باید که تن مرگ راست ✦ و هر کرا از سلاطین جرات و شجاعت
بیشتر بود و در تحمل شدائد بیداری زیاده نموده زودتر بمنزل مقصود رسیده و چهره مراد در آئینهٔ عزیمت خویش
بموجب فحوای دیده آورده اند که چون کار یعقوب لیث بالا گرفت و داعیه کرد که خراسان بحوزهٔ تصرف و تسخیر
وی در آید روزی عزیمت حرب کرده بود و امرای لشکر به دربارگاه خواهش جمع شده یعقوب سلاح تمام پوشیده
ببام برآمد منجمان ارتفاع گرفتند و گفتند حال اطالع وقت نحوست دارد سوار شدن در توقف دارید که
هشت ساعت دیگر ساعت نیک میشود و طالع وقت بحسب فحوا میگردد یعقوب همچنان سلاح پوشیده
و فصل تابستان بر بالای بام در آفتاب تا هشت ساعت بایستاد چنانچه ارکان دولت از مصابرت او
عجب ماندند چون وقت رسید و طالع مسعود گشت از بام فرود آمد و سوار شد جمعی پرسیدند که موجب ایستادن او
در آفتاب چه بود گفت من کاری بزرگ در پیش دارم و درین هم که روی بدان آورده ام نازکی و کاهلی در
حصول مقصود خلل عظیم می آرد من نفس خود را امتحان میکردم که در تاب آفتاب با سلاح گران طاقت دارد
یا نه دیدم که طاقت دارد دانستم که حصول مقصود روی خواهد نمود و چون یعقوب در طلب دولت تا این غایت
جهد منعور رسید بدرجه که رسید قطعه شاهد ملک ست و عقد کسی کو رو بجهد اوست در آغوش با شمشیر خنجر میکند
آنکه یار ابر سر ناز و تنعم می نهد ✦ کردگار ش جهان سر دار و سرور میکند ✦ پادشاهی چمن دماند گل از آنکه گل
با وجود نازکی از خار سپر میکند ✦ و هم از یعقوب لیث حکایت کنند که وقتی جمعی از جوانان سیستان نشسته بودند
و از ظرائف و لطائف چیزها باز می گفتند یعقوب نیز آنجا بود و هنوز بطلب ملک نپرداخته و رایت مردمی و مردانگی
(یعنی لطیفها) برنیفراخته یکی گفت لطیف ترین لباسها اطلس ختا ست دیگری گفت لطیف ترین تاجها طاقیه وی دیگری دانمود

قبه گلاه ۱۲

تا برآید ناست از مردان مرد یکی از سلاطین در مصاف نعره میزد و امرای سپاه خود را گفتا مرد
روز امتحان است و معرکهٔ حرب کورهٔ مردان است و از کوره جز زر خالص بسلامت برون نیاید آنکه مغشوش
باشد در دون کور و سالم نماند فرد خوش بود گر محک تجربه آید بمیان * تا سیه روی شود هر که در و غش باشد
مرد شجاع آنست که نفس را در ارتکاب امور عظام رئیس گرداند و دل را بتحمل شدائد آلام بحبت ترقی مدارج
عظمت و احتشام ترغیب نماید تا صیت صولتش در همه آفاق منتشر گردد و آوازهٔ سطوت و شوکتش در اقطار عالم
چون شمال سائر و دائر شود مثنوی مر انام را بدیده گردد بلند * که از نام گردد یکی ارجمند
بمردی شود ذکر آزاده فاش * چو نام نکوهست گو جان بباش * افراسیاب بشکر خود را میفرمود
که بر مرگ حریص باشند تا زندگانی بیشتر یابند مردان آماده شوید تا سرمایهٔ دولت و عزت بدست آرید چه زندگی
دو چیزست یا بنام نیک مردن یا بدشمن کام زیستن نظم مرگ در چشم هر که خوار بود * در شجاعت بزرگوار بود
هر که جان را عزیز میدارد * با جماندار لشکر چه کار بود * مرتضی علی علیه السلام بوقت کارزار
خود را بصف کفار زدی و هر جا که لشکر دشمن بیشتر بودی روی بدانجا آوردی و دلیرانه بمصاف درآمدی
و ملاحظهٔ حال خود نکردی یکی پرسید که ای امیر عجب جرأتی و بینائی و از حفظ احوال خود تغافل میفرمائی
گفت بیقین میدانم که اگر اجل سپری شده است از قدر حذر سود ندارد و اگر حکم فوت و فنا از دیوان قضا صادر نشده مرا
این جرأت زیان نکند و دینباب مروی است اتی یوم من الموت افر * یوم لا یقدر لا یاتی القضا * یوم قد قدر لا یغنی الحذر * و ترجمهٔ این بلغت فارسی این
است دور روز حذر کردن از مرگ نیست * روز یکه قضا باشد و روز یکه قضا نیست * روز یکه قضا باشد کوشش نکند سود
روز یکه قضا نیست در و مرگ روا نیست * حقیقت آنست که تا کسی از بستر جان برنخیزد و در روز مصاف کاری یکه از ایشان
تواند گفت از و توقع نتوان کرد فرد تا تو دل در بند جان داری جان نبند * کی مراد خویش یابی در کنار خویش
آورده اند که وقتی لشکر حبشه بر ولایت یمن مستولی شدند و سیف ذی الیزن بصورت جدا گشته پناه
بانوشیروان برده از و مدد طلبید نوشیروان بفرمود تا جمعی را از دزدان و عیاران و اهل فتنه که در زندان بودند
سلاح داده همراه او ساختند و ایشان هزار و شصت صد تن بودند پس سیف ذی الیزن با آن مردان کشتی

له دون من سے
کس دون موشے بھاگوان
من جبدن مقدر نہین
ہوئی یا جس دن نہ
ہوئی جبدن مقدر نہین
ہوئی نہ آنکی قضا جز
مقدر رہی ہوئی نہ
برابر ہے

ولشکرگاه خود آمد اگر ابوجعفر حزم ورزیدے وباو خلوت نکردے خصم ازخود فرصت دادے و
در ورطهٔ هلاک نیفتادے ودر اخبار و آثار ازین حکایات بسیارست که بواسطهٔ ترک حزم سر بباد داده اند
و در بلاے فتنه بخود کشاده اگر خردمند تامل کند داند که هیچ حصار محکم تر از حزم و احتیاط نیست و هیچ مهلک
مخوف تر از غفلت و تهاون قطعه بحزم کوش که این ره پر از خطرست + باحتیاط قدم نه که جاے شور و شرست
همین که ابر ببارد چنان تصور کن + که سیل میرسد خانهٔ تو بر گذرست + مباش غافل و از حزم بر کرانه مشو +
که حزم تریاق بلاے زمانه راسپرست + کسیکه عاقبت اندیش و دوربین باشد + مقررست که از خود همیشه باخبرست

چو باخبر بود از خود نهال دولت او + علی الدوام بباغ مراد بارورست

باب سی ام در شجاعت شجاعت از امهات فضائل ست و آن قوتی ست متوسط میان جبن و تهور
وبحکم ان الله یحب الشجاع حق سبحانه مردم شجاع را دوست میدارد و در خبر آمده که تبرک جویید به عالے
مردم شجاع که ایشان پروردگار خود گمان نیکو دارند و مردم بدل و کار زار اعتماد بر گرمخیزی ایشان دلیران
در آن ورطه تکیه بر فضل او و این میکنند حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم شجاعت را نفس خود و اشارت نمود
آنجا که فرموده و رزقنی تحت ظلک یعنی روزی من در تحت سایهٔ نیزهٔ منست و درین سخن تحریص است
بر ارتکاب کار زار و استعمال آلات جنگ وقت حرب و بکار قطعه بشجاعت تو ان گرفت جهان را
هر که بدل بود چه کار کند + و آنکه جرات نماید اندر کار + خویشتن را بزرگوار کند +
خالد ولید که در لشکر اسلام بجرات تمام معروف و موصوف بود در وقت رحلت ازین عالم اشک حسرت از دیده میبارید
میگفت متاسفم که در چندین صف مصاف شجاعت نمودم و چندین الم ضرب طعن را تحمل کردم و حالا بروے زمین
میمیرم فانچه پیرزنان میمیرند و چون از اجل چاره نیست باری بایستے که جان در میدانے بکنایتی دادے و سعادت
شهادت دریافتے و هم سخن اوست که آنکه بدل حمایت جان دگر یزی نمی بیند خیال کج و تصور باطل ست زیرا که
قوت جمعیت و شوکت جلادت مردد ندان طمع دشمنان را بر کند و ضعف و ترس و سستی بدلی خصم را بر ین کس دلیر گرداند
و ازین ست که بسیار مبارزان و ترسندگان علف شمشیر میشوند و دلیران و مبارزان از دو طرف بیرون می آیند نظم
هر که بدل تر بود در کار زار + باشدش جان بیشتر از کار زار + جرات تن کن پیش مردان مرو + تا نبری

سله بسته قدا
دوست رکھتا ہے دلاور
کو ۱۲ سله روزی
ہوی نیچا ہے بزرسا
ہوسکتے ہے ۱۲

هر آینه برای مواقع حوادث پیش از هجوم نوائب از فکر صائب سدی محکم کند راه آفات قبل از ظهور قالع
برای روشن دیده دور بین صادق ابنای روزگار اعتماد نکند و مرافقت و موانقت اخوان زمان را
زیاده وقعی نهد و بر بانی الضمیر خود کسی را مجال اطلاع ندهد تا از شرارت مفسدان و قیعت حاسدان
بسلامت بر هد و بآسایش رسد ۱۲ هر کس که امان دین و دنیا طلبید ۰ بی بدرقه حزم بمنزل نرسید
آئینهٔ فکر را بزنگ صیقل حزم ۰ تا روی مراد اندران بینی ۰ آبراهیم امام کرتاول که صاحب الدعوة
ابو مسلم را بخراسان بفرستاد وصیت آخرش این بود که اگر میخواهی که کلمهٔ دعوت متمشی شود و مهم تو بموجب
دلخواه پیش رود هرگز ترا تکبر و تهمتی از و بدل نشود و بلاک او سعی نمای که یکی از خدم او را طعنی نزند که
هرگه بدگمان شود او را از پیش بردارند و درین باب گفته اند فرد هر کس دولت کرا نگیرد دوست
او را بسبک از میانه بردارد ۰ و در تاریخ سلامی مذکورست که سفار بن شیرویه قصد ری کرد سنمان
نزول کرد و او را بران داشتند که ابو جعفر سمنانی را هلاک کند ابو جعفر خبر یافت بر سید قلعه محکم داشت
بدان قلعه متحصن شد چون سفار ولایت ری را بجزه تسخیر در آورد دیلمی را با سپاه گران بدان قلعه فرستاد
هر چند خواستند که آن قلعه بگیرند میسر نشد آخر دیلمی یکی را واسطه کرد که میان او و ابو جعفر طرح صلح افگند و تا
صلح را مصلحت دران دید که ابو جعفر دیلمی را بقلعه برد و مهمانداری کند ابو جعفر ضیافتی ترتیب کرد دیلمی را
طلبید دیلمی با سران سپاه و دلیران لشکر خود مواضعه کرد که چون با ایشان بقلعه در آید همه اتفاق کرده ابو جعفر را
بگشند چون دیلمی بدر حصار رسید ابو جعفر حکم کرد که دیلمی تنها بحصار در آید و تنها در آمد مردم او بیرون ماندند
و ابو جعفر را عارضهٔ نقرس بود و بحال حرکت نداشت بر غرفه نشسته بود که از دریچه‌ای آن غرفه خندق صحرا نظر
او در دیلمی آنجا طلبید زمانی از هر نوع سخنان گفتند دیلمی در اثنای آن حالت ابو جعفر گفت مخلوات
ترا از اسرار مملکت با تو بگویم ابو جعفر فرمود تا جمله خدم از آن غرفه بیرون رفتند جز غلامی خرد سال که حواج
ایشان میساخت و چون غرفه خلوت شد دیلمی در غرفه را بست و خنجر کشیده ابو جعفر را هلاک کرد و آن غلام که
از ترس بیهوش شده بود و بحال دم زدن نداشت پس رسن باریک ابریشمین که در بساط موزه داشت بیرون آورد
و در موضعی از ان دریچه‌ها محکم کرد و از غرفه بلب خندق فرو آمد و با ثنا از خندق بگذشت

ونزدیک اہل روزگار رجال وجاہ اکنون تامل فرمای اگر بدین خود میروی دین اختیار کن واگر بسنت
اسلاف عمل می کنی نسب اعتبار نمای اگر بعبادت اہل زمان مال وجاہ طلب کن عالم را این سخن عظیم
خوش آمد وگفت دین بر ہمہ غالب ست اورا غلامے بود مبارک نام بغایت عالم ومتدین گفت ہیچکس را از دو نیدار تر
نمی بینم دختر را بدو داد وپس از مدتے خداوند تعالی اورا فرزندے داد چون عبد الصمد مبارک کہ امام
اہل اسلام فخر زمانہ وعارف یگانہ بود فرمود ہیچ از مشورت زیرا کہ ارباب خرد + مشورت را پیشکار اہل دولت گفتہ اند
پس بر سلاطین لازم ست کہ ہر عقدہ کہ پیش آید بر فکرت تدبیر بکشایند وہر خللے کہ از حوادث ایام آید بہ
مشاورت وعاضدت آرائے کفایت تمام ارکان دولتی آن نمایند نظم برائی لشکرے راشکنی پشت
بشمشیر از یکے تا صد توان کشت + مشو مغرور عقل ورائش خویش + بہ آئینہ تدبیر در پیش +
مدد خواہ از خردمندان آگاہ + کہ تا یابی سوے مقصود خود راہ + وہم درین باب گفتہ اند قطعہ
کار ہا بے مشاورت نکنی + تا در ان سود بیکران بینی + ہر چہ آن بے مشاورت سازی
جزم نیکو ان کز ان پشیمان بینی

باب بیست ونہم در حزم ودور اندیشی

حزم اندیشہ کردن ست در عاقبت امرے موہوم ومتخیل واحتراز نمودن بقدر امکان از خلل وزلل واین خصلت
ارباب حکم وفرمان را خوبترین خصلتے ست واز کلمات انوار سیاہ ست کہ ہر کہ زرہ حزم در پوشد از
تیر کید دشمن ایمن باشد وحزم حقیقۃ گوہر اندیشی وپیش بینی ست مرد عاقل چون علامت شر وفساد توہم
کند فی الحال تدارک آن مشغول گردد وجاہل تا معرکہ بلا نیفتد متنبہ نگردد مثلا چون خردمند بیند کہ
سنگ وآہن بر ہم میزند تصور کند کہ آتشے ظاہر خواہد شد در اندیشہ تدارک آن افتد ونادان تا میان آتش
نماند از سوزش آن خبر نیابد مصرع پیش از وقوع واقعہ در فکر خویش باش + بزرگے را پرسیدند کہ حزم چیست
گفت سوء الظن حکیمے فرمود بیت
بد نفس سباش وبد گمان باش + وز فتنہ وکر دراماں باش + ودر مثنوی معنوی مذکوست نظم
حزم آن باشد کہ ظن بد بری + تا گریزی یا بشوی از بد بری + وکسے کہ بہ این صفت غالب

نزد دربان آہنی بماند واز سوزش آن خبر نیابد

اخلاص و اختصاص ظاهر کردند و دشمن ملک را خوش آمد و همه مکاتیب ایشان در خریطه کرده و مهر بران
نهاده در خزانه سپرد و قضارا وقت عصیان ملک هیاطلغالب آمد و دشمن وی بهر بیتا نهاد و خزانه و
یراق او بدست ملک افتاد و آن خریطه مکاتیب که ارکان دولت وی بدشمن نبشته بودند در انجا بدست آمد
ملک چون این معلوم کرد که دران خریطه چیست سر باز نکرد و همچنان مهر کرده بگذاشت و با خود گفت اگر این مکاتیب
بخوانم بضرورت با رکان دولت خود بدشوم و ایشان که این حال معلوم کنند از من هراسان گردند و برای
دفع ضرر خود قصد من کنند و آتش فتنه بالا گیرد و تسکین آن بغایت مشکل بود در حال خواص درگاه
و مقربان حضرت خود را بخواند و آن خریطه را بدیشان نمود و گفت این نامهاست که بزرگان لشکر ما از روی
عاقبت اندیشی بخصم ما نوشته اند و ما همه را در خریطه جمع کرده و مهر بران نهاده و حالا هم بهمان مهر است
و خدای حج پیاده و رگردن من که اگر سر کشاده باشم و خوانده و دانسته که درین نامها چیست و نویسنده
هر نامه کیست بفرمودی تا آتش بر افروختند و آن مکاتیب را بسوختند چون ارکان دولت آن لطف و مکرمت
دیدند همه پیش او بقرار خود باز آوردند و در ساعت وکیل شدند و بدین رای ستوده جمله را مطیع فرمان و مین
منت خود ساخت **مثنوی** بتدبیر کار ے توان ساختن ٭ کہ نتوان بہ تیغ و سنان ساختن
مکن تکیہ بر گنج و تیغ و سپاہ ٭ ز فرزانگان ای دل تدبیر خواہ ٭ و گفته اند که با همه کس از ارکان
و اکابر دولت خود مشاورت باید کرد که خود ان اجزای بخاطر رسد که بزرگان از ضمیر
نگذشته باشد و هیچکس در مشاورت زیان نکرده **حکایت** یکے از علماے عرب و دختر ے داشت بغایت
جمیله و جمله معارف شهر در صدد خواستگاری او بودند و آن عالم متحیر بود که او را بکدام دهم در همسایگی او
گبرے بود عالم او را طلبیده گفت مرا دختر ست و خلقے او را خطبه میکنند من نمیدانم که او را بکدام دهم تو در دین
چه جواب می بینی گبر گفت من مردے ام از اسلام بیگانه چه لائق مشورت تمام که این سخن از من می پرسید
عالم گفت اگرچه تو از دین اسلام بیگانه اما مردے امینی و بزرگان همسایگی و مردم امین مشاورت
باید کرد و در حدیث آمده اَلْمُسْتَشَارُ مُؤْتَمَنٌ حالا هر چه تو خواهی گفت من در پی آن خواهم رفت گبر گفت
در دین هیچ کفاءت شرط ست و کفاءت در مذهب مسلمانان بدین ملت میباشد و در روش ما اصل و نسب

سلطان جس سے مشورہ
نہایا وے کا امانت دار ہو

پیران عاقبت بین واقع شود که تدبیر این طائفه صائب بست تتبع تدبیر صائب کردن واجب بهرام گور
پسر خود را وصیت کرد که در امور ملک مشاورت کن با خردمندان که تدبیر با صواب چون صیدیست بهت یک کس
نیاید اگر جمع باشند از دست ایشان بیرون نرود و در هر حادثه صعب که پیش آید تا تدبیر از پیش تو ان نبرد بچیزی دیگر
میل مکن که آنچه تدبیر میسر شود شمشیر و تیر تیسر تدبیر نباشد فردو کار راست کند عاقل کاتش سخن
که بصد لشکر جرار میسر نشود + آورده اند که سلطان روم اباعزیز مصر مخالفت افتاد و لشکر
کشیده قصد یکدیگر کردند و در لشکر روم میان کسی بود که هر صورت که حادث شدی عزیز مصر را از آن آگاه
کردی و چون اخبار آن همه راست بود عزیز بر و اعتماد کرد و این سخن القیصر رسانیدند مطلقا بآن التفات نکرد
و بروی هیچ نیاورد تا معاف نزدیک رسید قیصر او را بخواند و بهمی در پیش خود مشغول ساخت و در اثنای
آن حال سران لشکر را مر اے سپاه خود را طلبید گفت امرا عزیز خواص بارگاه او بمن نوشته اند و سوگند
خورده که چون صف معاف راست شود عزیز را دست گردن بسته پیش من آرند شما دل فارغ دارید بقوت
تمام روی بکار آرید آن مردم چون این سخن بشنیدند متحیر شدند چون از مجلس بیرون آمد در حال انیمنی را نوشته پیش عزیز
فرستاد عزیز چون این حال معلوم کرد تبرسید و توقف کردن مصلحت ندید و معاف ناکرده روی بگریز
نهاد و قیصر در عقب او لشکر فرستاد و بنه و اموال ایشان بدست آورد و بدین یک تدبیر سپاهی انبوه ساخت
قطعه هر که نه تدبیر کار ے کرد ملک از دست داد + ملک بیخواهی بناے کار بر تدبیر نه + بهر تسخیر ممالک لشکر و خیل و حشم
جمله در کارند لیکن زین همه تدبیر نه + یکے از ملوک حکیمے را پرسید که تدبیر بهتر است یا شجاعت حکیم جواب داد که
شجاعت مشابه تیغ است و رائے بمثابه دست قوی که آنرا کار فرماید هر کرا دست بے تیغ باشد کارے نتواند کرد
اما تیغ را اگر دست نباشد ضائع ماند و بزرگان دین نیاب گفته اند اگر آرائے قبل شجاعة الشجعان عزیزے
پرسیدند که بهترین اجیا و صائب ترین تدبیرها کدام است گفت آنکه فتنه را فرو نشاند و بر ملوک لازم است که
حسب المقدور در تسکین فتنه کوشش نمایند چنانچه ملک همیاطله را واقع شد و صورت حال
برین منوال بود که ذو منصن عظیم از خراسان قصد پادشاه همیاطله کرد او نیز لشکر عظیم ترتیب داده روی بدفع او
آورد ارکان دولت ملک ملاحظه عاقبت خود کرده طریق پیش همی پیش گرفته نامه انشیروان نوشتند

لله اعلم بالصواب

متامل باشی و شتاب کاری ننمائی و در خدمت تو بزرگان پاکیزه اخلاق باشند که اوقات ما بصحبت
بر تو شفاعت توانند کرد تا این کار بقرار باز آید امیر بزرگانی را که اهلیت مباحثت و شهامت طلبید و تشریف نقرت
سفر ساخت و فرمود که هر کس امن سیاست فرمان آن حکم را تامل و وزر و توقف دارید و سه بار بین عنی خدمت کنید و هر را
بعقوبت حکم کنم از صدر چوب کمتر نزنید و مدار اگفت شما گناهکارانی که مستحق عفو باشند بوجه احسن شفاعت کنید
چون امور حکومت بر بن جمله تمهید پذیرفت اندک زمانی برآمد به عدالت و طمطنه ایالت او در اطراف
جهان منتشر گشت مثنوی تو شاهی چو شاهین مشو تیز چنگ ۔ بآهستگی کوش چون شیر نر
عنان کش و زان پس اندیشه کن ۔ که دنده خطر است این شیر را ۔ بکاری که غم را دهی بستگی
شتابندگی کن نه آهستگی

باب بیست و هشتم در مشاورت و تدبیر

حضرت حق سبحانه و تعالی حبیب خود را صلی الله علیه وسلم فرموده وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ یعنی مشاورت کن با اصحاب خود در هر کاری که واقع شود و بزرگان گفته اند که حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم با آنکه از همه خلق داناتر بود و بوحی الهی استظهار کلی داشت تعالی الله از شاورهم فرمود تا در میان امت سنتی شود و بعد از وی چه در مشاورت فوائد بسیار است یکی آنکه کار بصلاح و سداد نزدیک گردد و دیگر آنکه کسی که نه مشاورت کاری کند اگر نیکو نیاید زبان طعن بر و بکشایند و اگر از مشورت آن کار را هیچ فائده و نتیجه نباشد بار ملامت از رای او بردارند دیگر آنکه ذهن شخصی واحد باطراف جوانب هم احاطه نمیتواند کرد چون جمعی باشند و هر یک اندیشه خود را عرض کنند بسیار باشد که صواب باشد بر خاطر گردد و چون اهل اختیار را لازم است که بر مقتضای لَا صَوَابَ مَعَ تَرْكِ الْمَشُورَةِ در هر کاری که پیش آید و در هر مهمی که روی نماید بی مشورت عقلا شروع نکنند و مشورت را در حل مشکلات حاکم عدل و منیر شناسد و یقین داند که تدبیر چند عاقل از تدبیر یک عقل صاحب رای فائده تر خواهد بود مثنوی در مشورت راحت است ۔ گر ندهب عقل را جای خطاست ۔ ز ارباب حکمت چنین گفته اند ۔ که آبان خیر من الواحدی ۔ و چون در حدوث واقعات و وقوع حادثات از مشاورات گزیر نیست باید که مشاورت با اهل حکمت و اصحاب تجربه و مردم دور اندیش

کار فرماید و گرنه هیچ ضرر نکند و در هیچ وقتی خفت بر مزاج اهل حکومت غلبه نکند چنانچه در وقت غضب
پس لازم بود در آن زمان عنان حکم باز کشیدن و صورت عاقبت آن مهم را در آئینهٔ فکرت دیدن و در وقت آمد
که آرد شیر بابک که از سلاطین روزگار و پادشاهان کامگار بود دفتر مودتی بر سه رقعه خط نوشتند و بیکی از
غلامان خاصهٔ خود سپرد و گفت که چون در مجلس حکم نشانم تغیر مزاج بر ناصیهٔ من ظاهر گردد از خشم و غضب
در چشم و روی من پدید آید پیش از آنکه حکم کنم یک رقعه بر من عرضه کن و اگر بینی که آتش خشم فرو نشست معاب
آن رقعه دوم را بمن فرست و اگر احتیاج افتد رقعه سوم را بنظر من در آر مضمون رقعه اول این بود که تامل کن
و عنان اراده در قبضهٔ نفس اماره نه که تو مخلوقی و عاجزی و خالقی قوی هست که ترا هست کرده و فحوای رقعه
دوم اینکه تا تو پیش آری روز بیدستان که ودیعت حضرت پروردگار ند شتاب کاری معامله مکن بر ایشان
که مغلوب تواند رحم کن تا آنکه بر تو غالب است مکافات آن را بر تو رحمت کند و بر رقعهٔ سوم نوشته بود که در ین
حکم که خواهی کرد از شرع تجاوز مکن و از انصاف در مگذر مثنوی
تو سن خود تند مران آنچنان
کس نتوان باز کشیدن عنان ۴ حکم چنان کن که ز روی نسق ۴ درست بود حکم تو با حکم حق ۴
و در تواریخ مسطور است که چون احمد سامانی وفات یافت پسر او نصر هشت ساله بود ارکان دولت سامانی
او را بتخت نشاندند و خود از روی عدالت حکم میراندند تا آن پسر بسر حد رشد رسید آغاز فرمانهی کرد و
مملکت پدر را در حیز ضبط آورد و انواع فضائل و اصناف مناقب در او حاصل بود اما از روی حداثت سن
و عدم تجربه غرور سلطنت زود در خشم شدی و بی تامل حکم کردی و گفتی بکنانند عقوبت بسیار مقرر ساختی
روزی وزیر خود را گفت در ظاهر من هیچ عیب می بینی تا تدارک آن مشغول شوم وزیر گفت بحمد الله که
ذات عالی آراسته است بانواع معالی ای شاهزاده مائدهٔ هر فائده برای خاص و عام نهاده و صلای کرم
مروت در داده و نعمتهای لطیف و اباهای ظریف مهیا شده اما بر سر این خوان نمک کمتر است و بی
هیچ طعامی مزه ندارد نصر پرسید که نمک این خوان چه تواند بود وزیر گفت نمک خوان حکومت تانی و درنگ است
هنگامی که این خوان انبارت دهی و بسیاری از پسر گفت دانستم و مرا هم معلوم بود که این عیب دارم اما چون
عادت شده و طبیعت بر این خوی گرفته چه تدبیر توان کرد وزیر فرمود که تو در نفس خود باید که بوقت حکم

وبنواختن ایشان را وغیر ازین ہر لذتے کہ باشد ہیچ اعتبارے ندارد نظم ہمین بس زشاہی فرماندہی
کہ از دشمنان ملک سازد تہی ۔ دوم دوستان را بود دلنواز ۔ رعایاے خود را شود کارساز
سوم حاجت مرد امید وار ۔ بر اندنگرد اندش شرمسار ۔ از ایشان کسے گوئے ولت بود
کہ در بند آسائش خلق بود

باب بیست و ہفتم در تانی و تامل بحکم این خبر کہ التانی من الرحمن والعجلۃ من الشیطان نسبت تانی بآہستگی و تامل فرمودن در کارہا بحضرت رحمن ست و انتساب تعجیل گردن و شتاب کاری نمودن و امور شیطان تانی ہمہ کارہا را بآہستگی و بسبب تعجیل نسے مہمات بزیان آید ہر چہ کہ بتامل آہستگی دران شروع نمایند غالب آنست کہ بر حسب دلخواہ سرانجام یابد و ہر کار یکہ بگرمی و بسکباری در وخوض کنند اکثر آنست کہ برا و از پیش نرود و شاید کہ سبب وبال عقبیٰ و خجالت دنیا شود نظم بآہستگی کار عالم برآید + کہ در کار گرمی نیاید بکار
چراغ ارنگیرد نمی فید وختی + نہ خود را نہ پروانہ را سوختی + شکیب آور و بندگان را کہ دید
شکیبندہ را کس پشیمان ندید + آوردہ اند کہ پرویز پسر خود را وصیت میکرد کہ چنانچہ تو بر رعیت
حاکمی عقل بر تو حاکم ست چون رعایا را بفرمان خود فرمائی تو ہم از فرمان عقل بیرون مرو در ہر کارے
کہ پیش آید دران تامل فرماے و با حاکم عقل مشورت نماے خصوصاً در مہمے کہ ازان ضرر بے نفس مردمان
یا تلفے بمال ایشان رسد نظم بے تامل مباش در ہمہ حال + بگذر از طریق استعجال
ہر کہ دارد تانی اندر کار + بر مرادات دل رسد ناچار + در وصایاے ہوشنگ مذکور ست
کہ در تثبیت امور سیاسی بر مقتضاے لیس من العدل سرعۃ شتاب زدگی نباید نمود و ہنگام صورت خشم
وحدت غضب زمام اختیار بدست نفس نباید داد و از سر فکر نظر بر پایان کار باید انداخت مبادا کہ بعد
وقوع مہم پشیمانی روے نماید و دران حال از ندامت ہیچ فائدہ حاصل نباید نظم تمکن در امور سیاسی شتاب
زراہ تانی عنان بر متاب + کہ صد خون بیکدم توان ریختن + و لے گشتہ نتوان بر انگیختن
بسکباری ہمچو تیر ست کہ چون از کمان رفت باز نتوان آورد و آہستگی چون شمشیر ست دست اگر خواہ

حق سبحانه تعالی یاری میدهد هر بنده خود را مادام که یاری میدهد بندگان او را بیت اگر توقع بخشایش خداداری +
زروی لطف و کرم بر شکستگان بخشای + و در اخبار وارد است که هر که انعام بانی روی بوی آرد و افضال سبحانی
در حق او بسیار شود و کثرت احتمال مئونات محتاجان او را ادای حقوق فرومانگان بروی لازم بود زیرا که وجوب
سد فاقهٔ اهل احتیاج بر قدر نعمت ست هر چند نعمت اهل اختیار و اقتدار بیشتر باشد انجاح مرادات فقرا و روا کردن
حاجات ضعفا بیشتر باید پس صاحب سعادتی که دولت سلطنت بدو ارزانی داشته باشد و لوای عظمت
او را در عرصهٔ جهانداری و کامگاری برافراشته باید که مئونت خلق را تحمل نماید و در حالت قدرت قضای
حاجت محتاجان را غنیمت شمرد و صورت مطلوب و چهرهٔ مقصود هیچ مستحق را در نقاب تعویق و حجاب توقف
نرواند ارد و چون گل اقبال در باغ دولت شگفته میباید بشگوفهٔ مراد درچمن مملکت بر شاخسار امنیت جلوه گر
می بیند برآوردن مرادات و ماندگان را غنیمت بزرگ شمرد و روا کردن حاجات محرومان بیچارگان را
دست آویز نیکنامی شناسد قطعه امید خلق روا کن بکرمت که تو نیز + مقرر ست که با خود امید ها داری +
بده مراد فقیران بلطف تا بدهد + مراد ها که تو از حضرت خداداری + و در حدیث آمده که شادی بدل
مومنان که سانیدن برا عمل آسان و پریشان ست پس شرط سلطنت آن باشد که پیوسته منتظر حاجات
محتاجان بود و دل ایشان را بروا کردن حاجات شاد سازد تا ثوابی بدین عظمت از دست فوت نشود
اسکندر ذوالقرنین روزی تا شب در مجلس حکومت نشسته بود و هیچ کس را در رفع حاجتی نکرد چون وقت بر خاستن شد
ندمای خود را گفت که من امروز از حساب عمر شمار یکی از زندگانی گفت روزی که در صحت و فراغت گذرد و در سلامت
و کرامت بشب رسد امور بر نهج مرام و مهمات بمراد و کام فراغت خاطر میسر و محصل باشد و خزانه معمور و سپاه مکمل
اگر ملک امروز را از عمر حساب نکنند پس کدام روز را در شمار عمر توان آورد گفت روزی که از پادشاه راستی
بمظلومی نرسد و حاجت محرومی روا نگردد و چگونه از عمر توان شمرد قطعه ز عمر آنقدر بیش نامد بکار +
که در نفع خلق خدا بگذرد + و زان زندگانی چه حاصل بود + که در کار نفس و هوا بگذرد +
آورده اند که پادشاهی چین از اسکندر پرسید که لذت سلطنت در چه چیز یافتی گفت در سه چیز اول
دشمنان را منکوب و مغلوب ساختن دوم دوستان و هواداران را سرافراختن سوم حاجت محتاجان را روا کردن

آورده اند که حجاج ظالم جمعے را سیاست میکرد چون نوبت بیکے از ایشان رسید گفت ای امیر مرا
که بر تو حقے ثابت کرده ام گفت ترا بر من چه حق ست گفت فلان دشمن تو مرا قویعت میکرد و نسبت تو بسخنان
فحش میگفت من او را منع کردم و از دشنام تو باز داشتم حجاج گفت بر تو یعنی گواهے داری گفت دارم یا امیر
دیگرے اشارت کرد که او و دران مجمع بود آن کس گفت آرے راست میگوید و من شنودم که او آن کس را از
غیبت تو منع میکرد حجاج گفت تو چرا با او مشارکت نکردی و نوبت نمودی در منع دشمن من گفت من او دشمن
بر من لازم نبود که طرف تو رعایت کردمے حجاج فرمود تا او را آزاد کردند بسبب حق وے و دیگے را بجهت
صدق وے و این مثل درمیان مردم پیدا شد که اِنْ کَانَ الْکَذُوْبُ یُنْجِی فَالصَّدُوْقُ اَنْجٰی اگر دروغ
گوے را رستگاری باشد راست گو رستگار تر باشد **نظم** راستی آنجا که علم بر زند + باری حق دست همه بر زند راستی خویش نهان کس نکرد + هر سخن راست زبان کس نکرد
راستی آور که شوی رستگار + راستی از تو طفر از کرد گار + چون بسخن راستی آری بجاے
ناصر گفتار تو باشد خداے + وچنانچه کذب آبرو رامی برد مزاح و هزل طبیعت و لهو و لعب نیز
مسقط عرضیت خصوصاً از ارباب اختیار که بمزاح کردن ملازمان ایشان دلیر میشوند و او را وقعے در دل
ایشان نمیماند و ممکن که چون با کسے که مزاح کنند کینه در دل گیرد و بمرور زمان صدد انتقام آید و از آن جمله فتنها
زاید و در ستایش نا ممکن نامذکور ست **نظم** مکن فحش و دروغ و هزل پیشه + مزن بر پاے خود هر نه تیشه
گر شاهے بر دو هزل آبروے + وگر ماهے کند چون خاک کویے + دیگر غیبت کردن از روی الا آن
مناسب نمی نماید چه ایشان را قدرت آنست که بموجب هر که خواهند بگویند پس خود را در حساب
اهل غیبت نباید داشت و ملازمان را هم از غیبت دیگران منع باید کردن که شامت غیبت بسیار منحصر آن
در دنیا و آخرت بیشمار ست **نظم** غیبت کس تا بتوانی مگوے + زانکه غیبت برد و آبروے
گوش نه بر لب غیبت گران + تا تو هم انباز نباشی دران

باب بیست و ششم در آنچه مانع حاجات شود هر که خواهد که
حاجتهاے او نزد خداے تعالی روا شود باید که بدانچه تواند حاجات خلق برآرد و در حدیث آمده

طلبید و گفت چگونه بود که همه یاران تو کتابها نوشتند و تو با ایشان موافقت نکردی ابراهیم گفت ای ملک مرا با تو سابقه معرفتی نبود که تجدید آن عهد کردمی و از مخالفت تو هیچ نشکایتی نداشتم که طریق مخالفت او پیمودمی و از خود خصومت آن نیافتم که حق انعام و پرورش او را نشکستن عهد پیمان طرف نهادمی قرار من آنم که سر از خط وفا بر ندارم + گرچه سازند جدا چون قلم بندد + یعقوب گفت تو لایق آنی که تاج بر سر نهند و مستحق آنکه مهم ترا شیت دهند بمصرعه آفرین باد بر وفاداران + پس او را از جمله آن مردم بقبول اقبال اختصاص داد و آنها را که بنفاق جانب بی نعمت خود فرو گذاشته بودند بانواع عقوبات و تعذیبات عرضه تلف کرد قطعه کسی که حق نشناسد ز امید بر + کسی که نیست وفا پیش بد مکن پیوند

زحسن عهد بعالم اگر علم گردی + لوای رفعت تو بگذرد ز چرخ بلند

باب بیست و پنجم در صدق راستی و راستکاری سبب امنی و رستگاری است قطعه

راستان سته اند روز شمار + جهد کن تا ازان شمار شوی + اندرین سته راستکاری کن + تا دران سته رستگار شوی + بزرگان گفته اند عرصه سخن ازان فراخ تر است که گویندرا پای بیان در سنگ خلاف آید یا گل صدق در چمن سخن بوی خوشداری سید هر نفس ناطقه را دسته خار دروغ بر بستن نشاید قطعه زبان پاک چیزیست بس شریف + که از لوث دروغ آلوده سازی + اگر پابندداری ذره صدق + سر از گردون گردان برفرازی + یکی از بزرگان دین فرموده که بر تقدیری که در دروغ گفتن خوف عقاب و در راستی امید ثواب نبودی بایستی که عاقل از دروغ احتراز نمودی و بجانب راستی میل کردی از آنکه دروغ مر او را خوار و بیقدار گرداند بیت از کجی افتی بکم و کاستی + از همه غم رستی اگر راستی + آورده اند که سنه شش خلیفه در وصیت نامه پسر خود نوشته بود که اگر خواهی که مردم از تو نترسند دروغ مگوی که مردم دروغگوی را بی مهابت بوند اگرچه هزار شمشیر برای محافظت او در گرد او باشد یعنی اگر مهابت تبع عدل و کفایت دولت کسی می بوند و شمشیر زبانش جوهر صدق ندارد در نظر مردم هیچ شکوه نیابد مثنوی تو در کار خود راستی پیشه کار + که هم سته گردی و هم رستگار + بود گرچه مردم بسی کج خرام + بآخر شوند در ستان اغلام + اگر چند باشد گمان سخت گیر + بآخر تواضع کند پیش تیر

مسامع همه کس سیر سد و احوال ایشان در همه مجامع گفته میشود و مجموع خلق بعهد و پیمان ایشان
اطلاع پیدا کنند و چون عهد خود را بپایان رسانند دوست و دشمن را بر ایشان اعتماد نماند و در وصایای
هوشنگ مذکور است که ای فرزند از نقض عهد و خلاف وعده اجتناب کن که شامت آن در دو سرای
بیت دست وفا در کمر عهد کن + تا نشوی عهد شکن جهد کن + و ملوک را خود از عهده عهد سلطنت
بیرون آمدن از جمله لوازم ست آورده اند که افراسیاب در تعرف احوال ظالم و تفحص حال مظلوم مبالغه
بسیار میکرد و رنج بسیار میکشید روزی جمعی از زندانیان گفتند که در بنیاب مبالغه بسیار میمانی و از خرمی تماشا
باز میمانی گفت وعده خود را خلاف نمیتوانم کرد گفتند از تو هیچ وعده نشنودیم گفت پادشاهی خود را خود
وعده است و در ذمه پادشاه لازم ست که بدین وعده وفا کند و وفا آنست که دل مظلوم از ظالم بستاند
و هر که بدین طریقه رود خلاف وعده کرده باشد مصرع خلاف وعده نیاید اهل دین و دیانت پادشاهی
از حکیم پرسید که مرد را کدام صفت عزیز میگرداند گفت بودن و فا کردن و یکی از فضائل حسن عهد آنست که بقای
جهان بدان باز بسته ست زیرا که دارای عالم بر سلطنت ست و مدار سلطنت بر لشکر و ملوک عالم خزائن خود را بر خشم و لشکر بدان امید
صرف میکنند که بهنگام خروج دشمن فا نمایند اگر رسم وفا برفتد هیچکس از سپاهیان اعتماد نماند و ارکان ملک خلل
شود و دیگر در سود و عامله و زراعات و تجارات بسی عقود مهمه واقع ست که اگر بوفا نزدیک نطام جهان محو
نابود گردد پس از طریق وفا روی بر نباید تافت و بصحبت وفاداران باید شتافت مثنوی
میل کسی کن که وفا میکند + جان بره تیر بلا میکند + بهر چنین دوست که جانی بود
دوستی جان نگرانی بود + جان که از و به بجهان یار نیست + هیچ نیرزد چو وفادار نیست
یار تو ان یافت بگیتی بسی + لیک وفادار نیابی بسی + صحبت آن کن که بصدق و وفا
دامن او گیر ز اهل وفا + و در تاریخ ولایت خراسان مذکور ست که در آن وقت که یعقوب لیث
بنیشاپور رسید محمد طاهر حاکم نیشاپور بعد او باغی شد و او شهر را محاصره کرد ارکان دولت محمد طاهر همه بنهانی
کتابها بیعقوب فرستادند و در اظهار خلوص و مواداری مبالغها نمودند مگر ابراهیم حاجب که از هیچ کتابی
و کسی نفرستاد و چون یعقوب نیشاپور را بگرفت و رعایا و حشم را در ضبط ایالت خود در آورد ابراهیم حاجب را

کند غلام بیرون رفت و در آمد خواجه گفت طبیب چه گوید گفت طبیب میگوید که او مخالفت من میکند و مدام نخجیر
میگوید و فانی کند من او را علاج نمیکنم خواجه متنبه شد و گفت ای غلام طبیب راست گوید که از مخالفت باز گشتم و از نقض
عهد توبه کردم و بعد ازین مصرع گر سر برود از سر پیمان نروم + غلام گفت ای خواجه طبیب میگوید
اگر تو صفت وفا پیش آری بانیز شربت شفا ارزانی داریم خواجه غلام آزاد کرد و در حال شفا یافت بیت
اگر بعهد محبت وفا کنی باقی + ز روی لطف و کرامت وفا کند باقی آورده اند که پادشاهی را مهمی
صعب پیش آمد عهد کرد که اگر خدا این مهم مرا بخواهش من بسازد هر نقد که در خزانه دارم بر فقرا و مساکین قسمت نمایم
حق سبحانه مهم او نیز بر وی وجهی کفایت کرد پادشاه خواست که بعهد خود وفا کند خازن را طلبید فرمود تا نقود
خزانه را حساب کند بعد از حساب سیصد کلی بر آمد امرا و ارکان دولت گفتند ای ملک این مقدار مال بر رعیتان
نشاید داد که لشکر بی برگ و نوا مانند پادشاه گفت که من عهد کرده ام که این همه با اهل استحقاق رسانم
ارکان دولت گفتند که علما نیز بر مینشند که بلا زمان ملوک بحکم والعاملین علیها از جمله اهل استحقاق ملک اند
درین قضیه متحیر بر عزلت نشسته بود که ناگاه دیوانه در گذر آمد فرمود که آن دیوانه را طلبید تا در مثال او مشاورت
کنیم دیوانه را آواز دادند ملک گفت ای دیوانه من عهدی و شرطی با خدا بسته بودم که چون مهم مرا بسازد هر نقدی
که دارم در راه او تصدق کنم این زمان مهم کفایت شد مال نقد بسیار است امرا بانفاق آن رضی نمیشوند و علما
سپاهیان را استحقاق ثابت میکنند تو چه میگوئی دیوانه گفت ای ملک در آن وقت که این عهد کردی که بال بدر رسانی
و هم سپاهیان را در خاطر گذرانیدی گفت نه همین گدایان و محتاجان را گذرانیده بودم گفت پس
بدین نهاده که در خاطر گذرانیده یکی از امرا گفت ای دیوانه مال بیحد است و سپاهی بی برگ و نوا دیوانه روی
از آن کس بر تافت و گفت ای ملک تو دیگر با آن کس که نذر و عهد با او کرده کاری داری یا نه اگر دیگری را با او کاری
خواهد بود بعهد خود وفا کن اگر با او کارداری محتاج او خواهی شد هر چه خواهی بکن پادشاه بگریست و فرمود که همه اموال را
بر فقرا و مساکین قسمت کردند نظم چو محتاج خواهی شد آخر بدو + متاب از وفاداری خویش رو
کسانی که زمان وفا گشته اند + مکرم ز حسن وفا گشته اند + وفاداری آئین شاهنشهی است
غم عهد خوردن نه کار آگهی است + و حسن عهد از هیچکس چنان خوب نمی نماید که از سلاطین چه یاد که سخن ایشان

مسلمان و وزیر گبر و انبا شد پس زنار ببرید و کلمهٔ شهادت بر زبان راند و ببرکت دیانت بدولت اسلام رسید بیت اگر علو قدر خواهی ز دیانت جو بیا + با تو گفتم گفتنی اللہ اعلم بالصواب

باب بیست و چهارم در وفا بعهد

وفا کار جوانمردان صاحب کمال است و حسن عهد از خصال بزرگان ستوده حال رخسارهٔ هر عهدے که آرایش از خال وفا یابد مرغ دل همچو پس گردن از رشتهٔ دام محبت او بر نتابد حق سبحانه فرمود که یا ایها الذین آمنوا اوفوا بالعقود یعنی ای مومنان وفا کنید بعهدها که بایکدیگری بندید و جاے دیگر میگوید قوله تعالے واوفوا بعهدی اوف بعهدکم یعنی وفا کنید بعهدے که با من بندید تا وفا کنم بعهد شما یعنی جزاے خیر در عوض آن بشما دهم و در حدیث آمده که لا دین لمن لا عهد له کمال دینداری نیست کسے را که رعایت عهد نکند بیت نیست بر مردم صاحب نظر عیب + خدمتے از عهد پسندیده تر + روزے حضرت اسماعیل علی نبینا وعلیه السلام با دوستے همراه افتاد آن دوست بدر خانهٔ خود در سید اسماعیل را گفت من همراهی ترا دوست میدارم وعده کن با من که در این موضع بمانی تا من بخانه درون روم و مهمے دارم بسازم و فی الحال بیرون آیم اسماعیل وعده کرد و آن جا بنشست آن مرد که بخانه در آمد او را مهمے کلی افتاد و از وعدهٔ خود و اسماعیل فراموش کرد آنجا بکار خود مشغول شد و خانهٔ او را جاے دیگر داشت از آنجا بیرون رفت بعد از سه روز بدان موضع رسید اسماعیل را دید بر خاسته نشسته گفت ای ثمر شجرهٔ خلت و ای کبیر بدایت اینجا چه نشسته گفت از آن وقت که مرا بوعدهٔ اینجا نشانده نشسته ام و دیدهٔ انتظار بر راه عهد تو نهاده گفت چون من نیامدم تو چرا نرفتی گفت وعده کرده بودم روا ندانستم که خلاف کنم و اگر مدتها تو نمی آمدی من اینجا می نشستم و از این کوے نمی رفتم الا جرم حق سبحانه در کلام خود او را بدین نوع صفت کرده انه کان صادق الوعد یعنی او پیغامبر راست وعده و درست عهد بود بیت از عهدهٔ وعده اگر برون آید مرد + از هر چه گمان بری فزون آید + بعد از انکه وفا بعهد خلق پسندیده است هر آینه بعهد خدا پسندیده تر باشد در حکایات الصالحین آمده که خواجه غلامے داشت پارسا و خدا ترس ناگاه این خواجه بیمار شد عهد کرد با خداے که اگر از این بیماری خلاص شوم این غلام آزاد کنم حق سبحانه و تعالے او را شفا داد خواجه دل در غلام بسته بود او را آزاد نکرد و دیگر باره بیمار شد غلام را گفت بدو طبیب را بسیار مرا علاج

انگاه من دست بانگور کنم نوشیروان گفت این حکایت شنیدی بگو بشنیدم گفت آن پادشاه ظالم و غافل منم
و سبب دیانت تو از خواب غفلت بیدار شدم پس طریق عدل پیش گرفت و آن مرد را معزز و معظم ساخت
قطعه از دیانت کاری یابد بنظام * وز امانت مرد کامل می شود * بی تکلف از تدین خلق را
دولت دارین حاصل می شود * و را خبار آمده که پسر امیر بلخ روزی بتماشا بیرون آمده بود گذرش
بر دیوار بستانی افتاد نگاه کرد پیرمردی دید نزدیک بر میان ایستاده و بیلی در دست گرفته درختی می نشاند امیرزاده گفت
ای پیر درختی که از میوه آن نخواهی خورد چرا می نشانی پیر گفت دیگران کاشتند ما میخوریم ما نیز می کاریم
تا دیگران بخورند شاید که ما نیز بخوریم امیرزاده جوانی نورسیده و مغرور بود بطلاق سوگند خورد که تو از میوه
این باغ نخواهی خورد این گفت و بگذشت پیر پرسید که این چه کس بود گفتند پسر امیر بلخ بعد از دمی امیرزاده
بتماشا سوار شده با کوکبه خود میرفت بباغی رسید بغایت دلکشا و روضه دید بسیار خوش هوا نظم درختان همه بارآمده
بر میشان میوه های خوش رسیده * ز بالای درختان سرفرازان * بباغ اندر خوان گشته مرغان خوش آواز
امیرزاده در آن باغ بسیار خوش آمد عنان باز کشید و از مرکب پیاده شد و در باغ در آمد پیرمردی دید نزار نشسته
در آن باغ می گشت چون امیرزاده را دید نشناخت و امیرزاده نیز او را نشناخت پیرطبقی از میوه های چیده و لطیف
پیش امیرزاده آورد امیرزاده گفت که تو هم بخور و با ما اتفاق کن پیر گفت وقتی که من این درختان را می نشاندم پسر امیر بلخ بدینجا رسید و مرا در نشاندن
درخت سرزنش کرد که عمر ی گذرانیده و بلب گور رسیده چه املی دور و دراز داری که در زمین
درخت میکاری که بعد از چند سال دیگر میوه آن خواهد رسید من سخن او را جواب گفتم و او بطلاق سوگند خورد
که تو از میوه این باغ نخوری من از دست آنکه شاید زنده و کدخدا باشد میوه این باغ نمی خورم تا طلاق
واقع نشود و من از عهده دیانت بیرون آمده باشم جوان گفت ای پیر آن امیرزاده منم و آن سوگند
من خورده بودم از بهر این دیانت کردم نزدیکی دزارت خود را بتو تفویض کردم و هیچ مهمی مشاورت
شروع نخواهم نمود پیرزمانی سر در پیش افگنده تاملی کرد و پس از ان سر بر آورد و گفت قبول کردم ایا پادشاه

مستدلی ساختن چنان باشد که شبانی گوسپندان بگرگ داد نظم ستمگاره گر گمیست بادار و رعیت همه گوسپندی حقیر + چو بشیر دلی این گوسپندان بگرگ + فتاوند اندر بلاے بزرگ +

و دیگر ملاحظه دیانت لازم است و دیانت می فطنت امانتے ست که میان بنده و خدا باشد و کسے بر آن اطلاع نیابد مگر بعد از اظہار آن و صیانت قانون دیانت موجب سعادت هر دو سراے بلکه سبب حصول رضاے خداست رعیت و دیانت کوشش دنیا و دین در فروغ دیانت از دنیا بر عبادت و دین + و همیشه مردم متدین مکرم باشند و نزد همه کس عزیز و محترم آورده اند که در اول زمان نوشیروان که هنوز رایت عدالت نیفراخته بود و از اشتغال بعیش و عشرت بکار رعیت نپرداخته و همساگی او مردے بود مکرم مشهور و بر رعایت مهمانان و مراعات ایشان موصوف و مذکور بیت باحسانش فقیران شاد گشته + ز بند احتیاج آزاد گشته +

پیوسته خوان انعام گستردے و خاص و عام را بمهمانی او رفتے چون آوازه او بمردمی برآمد و صیت او در آفاق افتاد نوشیروان بجهت امتحان لباس بازرگانان پوشیده بخانه او رفت و میزبان او را نشناخته چنانچه عادت او بود و طریق تکلف نگاه داشته و از دقائق مروت و لوازم ضیافت هیچ نگذاشت و او را در صفه آورد که پنجره آن در باغ انگور بود و خوشه های لطیف رسیده بتماشا همی نمود آنجا صحبت داشتند و میزبان چندان تکلف کرد که نوشیروان متعجب شد و در آخر مجلس گفت ای خواجه من مردے بازرگانم و بادازه فتوت و جوانمردی تو ترا تصدیع دادم آنچه در باره تو از کرم احسان شنیده بودم مصرع چون بدیدم هزار چندانی اکنون میروم بر من حکمے فرماے که برای تو چه تحفه فرستم و چه هدیه ترتیب نمایم میزبان گفت ای خواجه دولت و همه اسباب مهیاست چون پرده حشمت از میان برخاست و رسم تکلف برطرف شد مرا میل انگور تازه است اگر شمارا باغے بر سر راه بینم یا برای شما برسم هدیه میبرند قدرے برای من بفرستید نوشیروان گفت در باغ تو انگور بسیار دیدم چرا از آن نخوردی گفت ای خواجه پادشاه ما مردے ظالم غافل ست پروا ے رعیت ندارد انگورهاے ما بسیار رسیده و کسے تعیین نمیکند که خراج گیرد مردم بے ملاحظه خرد انگور میخورند و من محروم بجهت آنکه حق او در این باغ هست و هنوز خرد نکرده اند اگر انگور نخورم خیانت کرده باشم و در مذهب من خیانت بے دیانتی حرام است چون غوره پدید آید در باغ ببندم و مهر کنم و نگذارم که هیچ آفریده در آنجا رود تا وقتیکه پادشاه عشر خود بگیرد

چه سجده بود گفت سجدهٔ شکر دیگر بار ه پرسید که برای چه شکر کردی گفت خدای اسپاس کردم برای آنکه سلطان از دهن آورد و مرا پیش سلطان نبرد که آمدن شاهان نزد درویشان عبادت ست و رفتن درویشان بدرگاه شاهان معصیت پس چون سلطان اطاعتے حاصل شد و معصیتے از من صادر نگشت محل شکر گزاری و سپاسداری باشد **مثنوی** اگر دم زد رویش پر سنی نی ✦ ز رفعت قدم فوق کرسی نهی

کسے کاستعانت بدرویش برد ✦ اگر بر فریدون زند پیش برد

باب بیست و سوم در امانت و دیانت علماے دین و عرفاے صاحب یقین چنین گفته اند که امانت رکنے اعظم ست از خصال حمیده و دیانت اصلی محکم از اخلاق پسندیده بنیاد ایمان بر امانت تمام گردد چنانکه فرموده اند لا ایمان لمن لا امانة له که بر قاعدهٔ شرع بحفظ قواعد دیانت نظام پذیرد **مثنوی** شرع که بنیاد صیانت نهاد ✦ قاعدهٔ دین بدیانت نهاد ✦ در دولت ارمیل دیانت بود ✦ از شر رد و زخ امانت بود ✦ هر کرداری و گفتاری که دران نگری و در هر دیدنی و شنیدنی که اطراف آن تامل کنی حدے بامانت دارد و حدے بخیانت چون کسے آن امانت نگاه ندارد خیانت کرده باشد و هر چه خداے به بنده داده امانت ست که در آن خیانت و امیت مثلا دیده امانتے ست که بدان در آثار قدرت نگرند و گوش امانتے که بدان سخن حق استماع کنند و زبان امانتے که بدان ذکر خدا گویند و دست امانتے که بدان نفع بخلق خدا رسانند و علی هذا القیاس چون کسے دیده بنظر حرام بکشاید و گوش بر استماع اقوال ناشایست نهد و بزبان بهتان و دروغ گوید و دست بآزار مسلمانان بکشاید بر آینه در امانت الهی خیانت کرده باشد و نهی بانی که فرمود یا ایها الذین آمنوا لا تخونوا الله و الرسول نشنوده باشد **مثنوی** ای شده ز ایمان و امانت بری ✦ دین تو فارغ ز دیانت گری ✦ ترس نداری که فنائیت هست ✦ شرم نداری که خدائیت هست ✦ و سلاطین را بعد از محافظت این امانتها حفظ امانت دیگر لازم ست یعنی ملاحظهٔ حال رعایا که ودایع حضرت خالق البریایند اگر در محافظت ایشان تقصیرے رود و قصورے بارکان امانت راه یابد حکما گفته اند اگر پادشاهے عالم ظالم را بعمل فرستد و بهیمهٔ رعیت بجباری و ستمگاری حواله کند علامت خیانت ست در حق رعیت چه ستمگاره را ضعفا و مجربه

اعیان و اشراف بسلام وے آمدند بعد از یک هفته پرسید کہ هیچ کس ماندہ است درین شهر کہ بسلام ما نیامدہ باشد و ما از پرسیدہ گفتند هر کہ درین شهر است و رشتے داشته شما را پرسیدہ و بمجلس شما رسیده الا درویش کہ هر یک از ایشان در گوشه نشسته اند و دیده از مشاهدهٔ این و آن بسته و از غوغای خلق باز رسته اند و بذکر حق مشغول

منوی معتکفان حرم کبریا ۔ شسته ز دل صورت کبر و ریا ۔ دیده ز کون و مکان در نظر ۔ (اعتکاف عزلت یا گوشه نشینی)
بال نه و هر دو جهان زیر پر ۔ ملک نه و نوبت شاهی نه ده ۔ تخت در ایوان الهی زده

عبد الله پرسید کہ این درویشان کیانند گفتند احمد حرب و محمد اسلم طوسی کہ علمای ربانی اند و بدرگاه سلاطین و امرا سر فرود نمایند گفت اگر ایشان بسلام ما نیامدند ما بسلام ایشان میرویم پس سوار شد و نزدیک احمد حرب رفت یکے دوید رسید کہ عبد الله طاهری آید احمد اجلال فراوان شد و عبد الله بخانهٔ وے درون رفت احمد بپای خاست مدتے در پیش او بگمنده بایستاد و عبد الله نیز بر پای ایستاده بود احمد سر بر آورد و گفت ای پسر طاهر شنیده بودم کہ مرد نکو روئی و خوش منظری و حالے کہ من می نگرم از ان خبرے کہ می گفتند اکنون این وے نیکو را بنازد خدای زشت گرداناد چنین خساره را هیمهٔ آتش دوزخ ساز این بگفت و روے بقبله آورد و بنماز در پیوست عبد الله گریان گریان از خانهٔ وے بیرون آمد و نزدیک محمد اسلم رفت محمد او را باز داد هر چند کہ جهد کرد سود نداشت گفتند صبر باید کرد تا روز آینکه وے از خانه بیرون می آید و بنماز میرود شاید کہ ملاقات واقع شود عبد الله روز آینه بیامد و بر سر کوچهٔ وے بایستاد و شیخ بنماز بیرون آمد چون دید کہ سواران ایستاده اند هم انجا توقف نمود عبد الله او را مرکب فرود آمد و پیش محمد اسلم آمده سلام کرد پرسید کہ چه کسی و چه کاره ای گفت عبد الله طاهرم و بزیارت تو آمده ام شیخ گفت حاشا ترا با من چه کار مرا با تو چه گفتار پس وے بدیوار آورد و در و دیوار نگاه کرد عبد الله پیش آمد و روے بر خاک قدم او نهاد و بمناجات کرد کہ الهی این مرد برای رضای تو مرا کہ بندهٔ بدم دشمن داری و من رضای تو او را کہ بندهٔ نیک ست دوست میدارم بحرمت آن دوستی و این دشمنی کہ برای تست این مراد کار آن نیک کن ناگاه آوازداد کہ سر بردار کہ گناه ترا در کار طاعت او کردم نظم اگرچه ما بدانِ روزگاریم ۔ ولیکن نیکوان را دوست داریم ۔ چه باشد گر بدان آدر قیامت ۔ بنیکان بخشد از راه کرامت

آورده اند کہ یکے از ملوک بدیدن درویشے رفت آن درویش فی الحال سجاده بجا آورد و زر پیش او نهاد پرسید کہ این

و تواضع از همه کس زیبا مینماید و از اهل دولت زیباتر زیرا که پیرایهٔ بزرگی تواضع ست آورده اند
که ابن سماک بمجلس هارون رشید آمد خلیفه از برائے او برخاست و تعظیم کرد ابن سماک گفت ای خلیفه تواضع تو
در پادشاهی بزرگتر ست از پادشاهی تو خلیفه گفت سخنے نیکو گفتی زیادت کن گفت حق تعالی او را مال جمال
و بزرگی داده او درمان بندگان خدا بسیار احسان کند و جمال خود پارسائی و زهد و در بزرگی تواضع نماید
حق تعالی او را از مخلصان خود گرداند هارون رشید دوات و قلم طلبید و بدست خود این سخنان را نبشت و این نوشتن
نیز علامت تواضع خلیفه بود منوچهری زیرکان آزموده اند سه ۔ به تواضع زیان نکرد کسے +
از تواضع بلند گردد نام + وز تواضع رسیده اند بکام + متواضع بزرگوار بود +
منظر لطف کردگار بود + و تواضع و احترام در بارهٔ اشراف انام چون سادات عظام و علمای
اعلام و مشائخ کرام اعتبارے تمام دارد و موجب ارتفاع لواے دولت متواضع باشند امام محمد حسن شیبانی رح
نزدیک رشید آمد رشید او را تعظیم بسیار کرد چنانچه بپاے خاست و او را بجاے خود بنشاند و چون برخاست
چند قدم برسم مشایعت باو رفت یکے از جملهٔ خواص او گفت که با چنین تواضعے که خلیفه نمود مهابت
خلافت نماند رشید جواب داد که آن مهابتے که بتواضع زائل شود نابودن آن اولی تر و قدرے که باحترام
بزرگان بکار باشد کاسته و محو شده بهتر بیت قدرے که تعظیم کسان کاهد گر + مردے بچنان قدر کز آراسته گردد
آورده اند که اسماعیل سامانی پادشاه خراسان و سلطانی پسر سامان بود روزے عالمے بمهمانی او آمد
او را تعظیم بسیار نمود و چون بمرافقت هفت گام از عقب او رفت شبانه حضرت رسالت پناه صلی الله علیه
وسلم در واقعه دید که باو میگوید که ای اسماعیل یکے از علماے امت مرا عزیز داشتے من از حضرت حق سبحانه درخواستم
(یعنی در خواب) تا ترا در هر دو جهان عزیز دارد تو هفت قدم در عقب او رفتی دعا کردم تا هفت تن از نسل تو پادشاهی کنند
و هر دو دعا در باره تو مستجاب شد و یکے از علامات تواضع میل کردن ست بصحبت صلحا و علماے دین
و درویشان صاحب یقین نه جماعتے که خود را بصورت علماے ربانی و مشائخ حقانی بخلق نمایند و بطمع حطام فانی
سخنان حق را بزیور خوشامد بیارایند بلکه بصحبت کسے باید رفت که کاره صحبت مردم باشد و نکته و عقده
که خواهد که کسے او را اعتقاد کند آورده اند که چون عبد الله طاهر بحکومت خراسان آمده در نیشاپور نزول فرمود

عدالت نظام عالم و حلمت تو املک ۔ جودت پناه سائل و همتت پناه جود ۔ حق سبحانه و تعالی منشور احسان شامل
او را بتوقیع و هو محسن فله اجره عند ربه موشح دارد و نشان انعام کامل بطغرای
یعنی نشان طغرا و کذلک نجزی المحسنین موقع و مزین گرداناد

باب بیست و دوم در تواضع و احترام

تواضع سبب رفعت ست

چه در حدیث آمده ست که من تواضع لله رفعه الله یعنی هر که فروتنی نماید برای خدای
خدای او را بر اقران و همجنان او را بلند گرداند بیت تواضع ترا ارجمندی دهد ۔ ز روی شرف سربلندی دهد
نصیر بن احمد از ملوک سامانیه پسر خود را وصیت کرد که ای فرزند دلبند اگر میخواهی که مملکتی گرانمایه
بسیار مدت آورده ایم و سلطنتی که عمر عزیز در تمهید قواعد آن صرف کرده سالها بر تو بماند بر خزینه اعتماد مکن
که مال در معرض زوال است و بر لشکر دل مبند که مرد سپاهی منقلب الاحوال ست تکیه در دوام ملک و قیام حکم بر کرم خدای
و در تواضع افزای که تواضع و کرم دو بندهٔ الهای مردمان اند هر که صید ازین دو دام شد هرگز روی
رهائی ندارد و گویا اشارت سید عالم صلی الله علیه وسلم درین عبارت که سید القوم خادمهم بدین معنی ست
که هر گاه کسی بخدمت تواضع نمودی دل او صید تو گشت و در دام محبت تو مقید شد پس او محکوم تو و تو
مخدوم او باشی و او صید تو و تو صید او شوی نظم تواضع صید هاز رشتائی ۔ بسی بیگانگان آشنائی
تواضع هر که دارد سر فرازست ۔ بروئے او در اقبال بازست ۔ تواضع آنست که کسی مقدار خود را
از مقدار دیگری کمتر بیند پس عزت و حرمت خود بر طرف نهاده دیگران را عزیز و محترم سازد و از نمیدن کسی
اجتناب ننماید که شرف ذات و علو قدر او در معرض اشتباه نمانده باشد فاما آنکه فی نفس الامر بزرگ قدر و
عالی مرتبه ست او را تواضع مترسد زیرا که تواضع از بزرگی و جلالت او هیچ کم نکند بلکه بنابهت و شوکت او
نزدیک خالق و خلائق می افزاید بیت تواضع زگردن فرازان نکوست ۔ گدا گر تواضع کند خوی اوست
و ازینجا معلوم میشود که بعضی از خصائص ناقصان از قطبان نیست و غرض ایشان پوشیدن نقصان خویش است تا حقیقت
قبائح خود را ظاهر نگردانند چه کبر آدمی را خوار و بیقدار سازد نظم تا توانی بگرد کس متکبر بر بی زکبر نخورد ۔ گر تو بی کبر و بیریا باشی ۔ خاص درگاه کبریا باشی

ملک عین از روے کرم طبعی منصف شد و از راہ آزادگی و جوانمردی معترف گشت کہ کرمے درین مرتبہ
حد ہیچکس از عالمیان نیست و سخاوتے بدین مثابہ ہیچکس از آدمیان بیت ہست جوانمرد در مصر ہزار
کار چو با جان فتد آنجا ست کار * در کتاب جواہر المآثر آوردہ کہ چون حاتم وفات کرد او را
دفن کردند قضارا قبر او در محلے واقع شد کہ معرض سیل بود و وقتے از اوقات باراني عظیم بارید و سیل از ہامون
و نزدیک بود کہ قبر حاتم ویران گردد و پسرش خواست کہ قالب او را بموضعے دیگر کہ ازین آفت ایمن باشد
نقل کند چون سر تربت او را باز کردند ہمہ اعضا و اجزاے او از ہم ریختہ بود و الا دست راست او کہ
ہیچ نوع تغیرے نداشت مردم ازان حال متعجب شدند و از چنان صورتے شگفت ماندند پیرے صاحب دل
در میان نظارگیان بود گفت اے مردمان ازین معنی متعجب مشوید و از سلامتی دست حاتم عجب آرید کہ او
بدین دست عطاے بسیار بسائلان داد و بود لاجرم در حمایت خیر و کرم بسلامت ماند ہست ہرگاہ دست
کافرے بت پرست بواسطہ عطا از خلل ریختن سالم میماند چہ عجب کہ تن مومن خداے پرست بوسیلہ سخا
و احسان با خلق خدا سے از آفت سوختن آتش دوزخ ایمن گردد چہ حصول دولت جاودان تمہید قواعد
خیر و احسان بازبستہ ہست بیت * دولتیان رخ زجہان تافتند * دولت باقی ز کرم یافتند
دارا از حکیمے پرسید کہ پیرایہ سلطنت چیست گفت در عزت زیستن گفت عزت اگر چہ نگاہ توان داشت
گفت بخوار داشتن زر چہ کند در نظر او خواست ہمہ کس او را عزیز و مکرم دارند و ہر کہ زر را عزیز و مکرم دارد
ہمگنان او را خوار و بیقدار شمارند قطعہ مال از بہر آن بکار آید * تا نہ بہر تنت سپر گردد
ہر کہ تن را فداے مال کند * مال و تن عرضہ خطر گردد * ہر کسے کہ خوار دارد زر
ہر زمانے عزیز تر گردد * و الحمد للہ کہ آئین سخاوت و مروت و قوانین احسان و فتوت حضرت
شاہزادۂ عالم مظہر انوار لطف و کرم مہر سپہر سلطنت و جہانبانی شاہ بارگاہ ہیبت و گیتی ستانی دارا فرزندی
جہان آرے محمد کشور کشاے قطعہ معین الملک بالدولہ ابو الحسن کہ جود او * چو ابر نوبہاری عالمے را تازہ و سیراب
ز انعام و عطا و مرحمت نزدیک آن آمد * کہ ہیچ اصحاب ملک و دولت عالم را نماند از نامۂ جود حاتم طی کردہ دفتر سخاوت
معن بن زائدہ را رقم محو بر کشیدہ قطعہ کنیز و زمان فرید و ران و زگار * ہم شہریار عدلی و ہم پادشاہ جود

نیارم شد البته اینجا مقیم ✦ که در پیش دارم مهمے عظیم ✦ جوان گفت مرا تشریف محبت
ارزانی دارد مهمے که هست با من در میان آر شاید که مدد ے توانم کرد و همراهی ے توانم آورد مهمان
چون دلنوازی و جوانمردی از وے مشاهده کرده بود با خود تامل نمود که این مهم کلی که مرا در پیش است بے امداد
چنین یارے و بے دستیاری ازین گونه مددگارے انجام نخواهد یافت که مردے باوفا و کارساز و دلسوزے و
غریب نوازے چون او ازین نزدیکتر نیست که پرده از روے کار برداشته او را یار و محرم خود ساخته روے بساختن آن مهم آرم
نظم یک گل مقصود درین بوستان ✦ چیده نشد بے مدد دوستان ✦ دامن یارے گرت افتد بدست
فارغ و آزاده توانی نشست ✦ کار تو از یار مکمل شود ✦ مشکلت از هم نفسان حل شود
پس اول جوان را بهمت اخفاے آن مهم سوگند داد بعد از مبالغه بسیار تاکید بسیار تمام خود را با او در میان نهاد
و گفت شنوده ام که درین نواحی حاتم نام کسے هست که الاف جوانمردی میزند و مدعی احسان و مردم نوازی
می کند شاید این اخبار از روے غلبه در دل و اندیشه در خاطر پدید آمده و من مردے پریشان روزگارم و معاش
من از زدن عیاری می گذرد و در نیل المرام سلطان ولایت بین مرا طلبیده و وعده های مال و متاع فراوان فرموده
بشرط آنکه حاتم را پیدا کرده بقتل آرم و سر او را بتحفه پیش ملک برم و من بمضرورت و معیشت این صنعت را
قبول کرده و بدین قبیله آمده ام نه حاتم را می شناسم و نه راه بمنزل او می برم از روے پرسش پرسیدن غریبے از دیار
عجیب و غریب نباشد که حاتم را بمن نمائی و در قتل او شرط مددگاری بجای آری تا من از عهده وعده بیرون آیم
کرده ام بیرون آمده باشم و بدولت تو از سر وعده شاهین بهره مند گردم جوان این سخنان را استماع نموده
بیت بخندید و گفتا که حاتم منم ✦ سر اینک جدا کن به تیغ از تنم ✦ ای مهمان برخیز و پیش از آنکه مخلوقان
من خبردار گردند سر من بردار و سر خود گیر تا مقصود و شاهین حاصل و مراد تو میسر گردد بیت
چو حاتم بآزادگی سر نهاد ✦ جوان را بر آمد خروش از نهاد ✦ عیار فی الحال پیش حاتم بر زمین افتاده
و بوسه بر پاے او داده گفت نظم اگر من گلے بر وجودت زنم ✦ نه مردم که در کیش مردان زنم
دو چشمش بوسید و بر بر گرفت ✦ در انجا طریق امین بر گرفت ✦ حاتم اسباب راه او را زاد و راحله
تهیه نموده او را رخصت کرد و عیار پیشه بعد از قطع راه چون پیش بادشاه آمد صورت حال بعرض رسانید

و مهمانداری او بر دل مردمان فراموش نمی پس همان بهتر که بستیاری طلاح فکر کشتی عمر او را در غرقاب
فنا نگنم و بمدد گاری او ستاد اندیشه رقم نام او را از لوح زندگانی محو کنم بیت
که تا هست حاتم در ایام من + بنیکی نخواهد شدن نام من + در پای تخت او عیار پیشه بود که
برای یک درم صد خون ناحق را سیان بر بستی و امید اندک فائده شیشه دل بسیار کسان را بسنگ جفا
شکستی بیت چشم نازنینان بود و خونریز + چون ناز کنند فتنه انگیز + القصه شاهزین او را طلبیده
بنوعید خسروانه مستمال ساخته بران آورد که خود را بقبیله بنی طی رساند و بهر حیله که داند و بهر شعبده که تواند
بهر نهجی که باشد خود را بحاتم رساند عیار بشنید قبول حاتم شد متوجه قبیله طی گشت و بعد از مدتی بران سرمنزل
رسید با جوانی خوش خو نیکو روی که سیمای بزرگی از جبهه او تابان و فر فرخندگی از ناصیه او درخشان بود
ملاقات کرد جوان از روی مهربانی و شیرین زبانی و از پرسش کرم نموده پرسید که از کجائی و بکجا میروی
عیار پیشه جواب داد که از زمین می آیم و عزیمت شام دارم جوان التماس نمود یک امشب بقدم کرم و ثاق
مرا مشرف سازی تا هنرے که باشد بنظر شریف رسانم و بدین تکلف که کلبه مرا بنور حضور خود بسیار آئی
منت دار شوم مصرع زور در پای و شکستان با منور کن + آن عیار بخوش خوئی و دل جوئی
بسته آن جوان شد و روی بمنزل وے نهاد و از ان جوان رسم ضیافت و شرط مهمانداری بروجهی
تقدیم افتاد که هرگز آن عیار را در خاطر خطور نکرده بود و در ضمیر او نگذشته میزبان بلحظه بلحظه بتکلفے دیگر مینمود
و مطعومات گوناگون و مشروبات رنگارنگ ترتیب میفرمود بیت هر نفسے بر سر خوانش نگر
بخانے + هر دمی خوبتر از یکدگر + و مهمان ساعت بساعت بدل آن جوان آفرین میکرد و بزبان ثنا
و آفرین او می گفت بیت تبارک الله ازین مردمی خوش خوئی + نگذشته زهره نیکوان بنیکوئی
بدین منوال تا شب تیره بپایان رسید و صبح روشن روے از افق مشرق آغاز طلوع کرد مهمان میزبان
گریان و داع میزبان آسیان دست و بزبان نیاز مضمون این بیت جگر سوز دل گداز او را آشکارا کرد بیت
دلم میسوزد از داغ جدائی + چه بودے گر نبودے آشنائی + جوان بمبالغه بسیار درخواست
میکرد که دو سه روزے اینجا اقامت نماے و مرد عیار بانواع عذرها تمسک نمود و میگفت بیت

از تحیر ست و تفکر من از غایت تحسر کہ چرا زود تر خبر نیافتم تا آن اسپ را تلف نکردے مثنوی
من آن باد رفتار دلدل شتاب ۔ ز بہر شما دوش کردم کباب ۔ کہ بد ظلمت ابر از پیش و پس
بسوے رمہ رہ نمی یافت کس ۔ نبومے دگر روے را ہم نبود ۔ جز آن بر در بارگاہ ہم نبود
مروت ندیدم در آئین خویش ۔ کہ مہمان نجستہ دل از قافلہ ریش ۔ مرا نام باید در اقلیم فاش
وگر مرکب نامور گو مباش ۔ پس اسپان تازی و تبرکات حجازی جہت سلطان روم فرستاد
و رسول را نیز از تحفہاے آن دیار بہرہ مند ساختہ بمجوبتر وجہے روانہ کرد چون ایلچی آمد قیصر از خواے
حال خبر یافت و صفت انصاف پیش آوردہ گفت کہ آئین مروت و قاعدہ فتوت حاتم راست
قطعہ تو ان گفت کامروز بنود بعالم ۔ جز او شہریار دیار مروت ۔ زروے جوانمردی و مہربانی
بر و ختم شد کار و بار فتوت ۔ دیگر حاکم یمن پادشاہے بود وصف کرم و سخاوت بر و غالب
و خصلت احسان و مروت بر و مستولی ہموارہ موائد انعام او برائے خاص و عام نہادہ و فوائد اکرام
بجہت محتاجان و ماندگان آمادہ ۔ بیت غالب
چو دست بخشش تو بست جود و بخشش را گشادہ ۔ ز عالم رسم خواہش بر فتادہ
میخواست کہ جز نام کرم او بر زبانہا نگذرد و غیر از صفت جود و سخاے او در اطراف عالم مشہور نگردد
و بدین سبب ہر کہ پیش او وصف حاتم کردے آتش غضبش اشتعال نمودہ بایذاے وے مشغول گشتے و
حاتم مروے صحرا نشین بست از جملہ رعیت ولایت من نہ او را رتبہ مملکت داری و نہ منصب فرمان دہی خزینہ
جہانگیری و نہ بازوے کشور کشائی شعر نہ او را ز بہر تاج ست نے تخت تاج ۔ نہ باجش کسے میدہد نے خراج
پیدا ست کہ از بہر او چہ کرم آید و با سپ و شتر و گوسفندے چند کہ دارد چہ مقدار کرم نماید من اینچہ در سالے
حاصل حاتم باشد در روزے بسائل میدہم و صد برابر خوان او در یک چاشت پیش مہمان می نہم مصرع
ببین تفاوت رہ از کجاست تا بکجا ۔ القصہ ملک یمن روزے جشنے عظیم ساختہ بود و طرح دعوتے پادشاہانہ
انداختہ تمام روز چون آفتاب بر بخشی مشغول بود و مانند ابر بگوہر افشانی اشتغال مینمود ناگاہ در اثناے این حال
بیت ذکر حاتم کسے باز کرد ۔ وگر کس ثنا گفتن آغاز کرد ۔ ملک ازان برنجید و عرق حسد
در حرکت آمدہ با خود اندیشہ کرد کہ ہیچ گونہ زبان اہل زمان از ذکر حاتم خاموش نیست و صنعت کمو کاری

وہمان شتر خود با انچہ بار دار دیگیرد و ببرد پس آن صد شتر را بابا بخداوند آن ہیچ چیز برای خود باز
نگرفت خبر بسلطان شام رسید گفت اینہمہ مروت نہ حد آدمی است و سخاوت جز حاتم را مسلم است فرد
آوازہ سخاوت و احسان حاتی + آخر درین جہان بعیش بنیاست + دیگر عظیم الروم کہ او را ہرقل گفتندے
چون دربارہ جود حاتم شنید متفحص اخبار و متجسس احوال وے گشت بسمع وے رسانیدند کہ حاتم مرکبے دارد
بادپای و بارگی جہان پیمای چون تیر خدنگ زود رود و چون عمر گرامی زود رو است کہ بگرم روی
با آتش دم مشابہت دارد و از تیز گامی با باد طریق ہمراہی سپردہ نظم چو اشک عاشقان گلگون او خوش
جہان پیما تر از شبدیز خسرو + بوقت حملہ برق آساجنبد + بگاہ گیر چون صرصر رونده +
قیصر وزیر خود را گفت کہ خبر سخاوت حاتم در عرب و عجم فاش شدہ وصیت جوانمردی مروتش از اقاف
تا اقاف فرو گرفتہ و من شنودہ ام کہ بدین صفت اسپے دارد میخواہم کہ نقد او را بمحک امتحان بیازمایم صورت
دعوی او را در محکمہ معنی امتحان نمایم و پس از ان مرکب بقبیلہ طی فرستم مثنوی
سن از حاتم آن اسپ تازی نژاد + بخواہم گرا دکرمت کرد و داد + بدانم کہ در وے شکوہ ہی ست
وگر رد کند بانگ طبل تہی ست + پس ایلچی بجہت آن مرکب باتحف و ہدایا کہ لائق حاتم بود فرستاد
و اندک زمانے را رسول بملک روم بقبیلہ طی رسیدہ در حوالی و منازل حاتم نزول نمود و قضارا
مقارن رسیدن ایلچی برے پدید آمد و باران بر ف بارید ن گرفت حاتم مہمان را دلداری نمود و بمنزل آراستہ
فرود آورد و فی الحال بفرمود تا آن اسپ را بکشتند و طعامے مہیا کردند و مہمان را فرو نشاندند و بعد از فراغت
طعام اسباب استراحت مہیا ساختہ حاتم از خیمہ بیرون رفت و آن شب از ہیچ نوع سخنے نگفت و نگذشت علی الصباح
کہ حاتم بعذر خواہی آمد ایلچی منشور قیصر بابرایا کہ فرستادہ بود بحاتم نمود و چون حاتم بر مضمون آن اطلاع یافت
بغایت اندیشہ مند گشت ایلچی بفراست دریافت کہ ملالت بر جبین حاتم مشاہدہ فرمود گفت ای جوانمرد اگر در
داون اسپ مضائقہ داری از جانب ما نیز خیدان مبالغہ نیست حاتم جواب او کہ مرا ازین جنس اسپ اگر
ہزار باشند کمتر کسے را اہل و دثار از من طلبد ہیچ وجہ مضائقہ و دیغ تصور من نباید خصوصاً سلطان معظم الشان
مرا طلب یک اسپ معزز ساختہ بجہت این جزوے خدمت رسول بزرگ ارسال نمودہ اند شیمت من

رباعی باهر که کرم کنی ازان گوشه مند ۔ وقت مدح خوان تو شود ۔ با دشمن خویش اگر سخاوت ورزی
شاک نیست که یار مهربان تو شود ۔ واز فضیلت جود یکے آنست که دلهاے خلائق جوانمرد آن ذات دارد
هرچند که از احسان ایشان بهره بدیشان نرسیده باشد مثلاً اگر مردم خراسان بشنوند که در عراق مردے
کریم و جوانمرد ست همه ورا دوست خواهند داشت و برا و آفرین خواهند گفت بلکه اگر کسے را که در قید
حیات نباشد یاد کنند همه کس ثناے او گویند چنانچه حاتم طائی را که در تاریخ تالیف این سطور که شصد و هفت
سال ست از وفات او قریب بهصد و چهل و پنج سال گذشته هنوز بهار ذکرش بر یاحین آفرین تازه است
چون نیکنامیش همه را پیرایه ثنا و تحسین بر آمد فسرو نماند حاتم طائی و نیک تا بابد ۔ بماند نام بلندش به نیکوئی مشهور
آورده اند که چون آوازه جوانمردی حاتم جزیره عرب را تا دار الملک یمن فرو گرفت وصیت سخاوت
او بولایت شام و مملکت روم رسید والی شام و حاکم یمن و پادشاه روم بعداوت او برخاستند چه هریک
از ایشان دعوی همچو سخاوت کردندے و لاف جوانمردی زدندے و ذکر حاتم بر زبان اهل زمان شمشیر بازی بود
و طنطنه کرم جودے در همه اقطار آن بلاد و صای شعرا بر دیوان دست جود او در انفعال مال عالم زیر پاے همت او پامال
پس هریک از ایشان ها او بطریقه سلوک کردند اول والی شام خواست که او را بیازماید کس فرستاد و از
وے صد اشتر سرخ موے سیاه چشم بلند کوهان طلبید و مثل آن شتر در وادی عرب نادر باشد و اگر یافت شود
بسیار گران بها بود و فی الواقع در آن وقت این نوع شتر در ربقه حاتم نبود چون کس پادشاه شام بحاتم رسید
و پیغام والی اگذرانید حاتم دست قبول بر سینه نهاده و در جواب آن سمعاً و طاعةً بر زبان اندود
بهرچه امر شود واجب کریم را دولت خواه ۔ بهرچه حکم رود بنده ایم خدمتگاه ۔ پس ایلچی را بمنزل نیکو فرود آورد و
اسباب ضیافت چنانچه فراخور احوال او بود مهیا گردانید و بفرمود تا در قبائل عرب منادی کردند که هر که
مثل این شتر ے بیاورد بهاے تمام ازو بگیرم و بسیاورد و ما بها بدو رسانیم حاصل کلام بدین طریق صد شتر
قرض کرده بسلطان شام فرستاد چون ملک شام بر ین حال اطلاع یافت انگشت تعجب بدندان تحیر گرفته
گفت که من این اعرابی را می آزمودم او خود را بو اسطه ما در قرض انداخت پس همان شتران را متاع مصر و شام
بار کرده بدست همان ایلچی باز گردانید و چون شتران آن مرد حاتم آوند را بفرمود تا منادی کردند که هر که شتر بدین مرد بیاید

طبعی و سخاوت و قبول کسب

پیش از انکه صورت از قوه بفعل آید تدبیر کار آن مشتغال باید نمود و فرو
و علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد
دریغ سود ندارد چو فرصت کار از دست + خسرو ازین خبر اندیشه مند شد و گفت اگر او عثمان عربیت از روی
مخالفت بطرفی از اطراف مملکت بگراند بسیاری از اعیان لشکر و سران سپاه با او راه موافقت پیش گیرند
و یکی که از آوازهٔ باغی شدن او تصوری در ارکان ملک پدید آید و از بدیهٔ طاغی گشتن او فتوری بقواعد
سلطنت راه یابد بیت مبادا بر آرد به بیداد سر + که در ملک پیدا نشود شور و شر
پس با خواص دولت و مشیران مملکت در بنیاد مشاورت نهاد و در اے همگنان بر ان متفق شدند کار او را بند باید کرد
خسرو بر حسن تدبیر ایشان آفرین کرد روزے دیگر آن امیر را طلب کرده بموضعے بالاتر از معهود او بنشاند و ذکر مجالس
و مفاخر و سیر تهاے گذشته و فصلتهاے پسندیدهٔ او بزبان راند و از نفائس و خزائن و نقود و دفائن خویش
زیاده از استحقاق وے عطا فرمود و مشیران نیکو راے که صلاح و صواب در بند کردن او دیده بودند محل تر
عرضه داشتند که سبب تخلف از مقرر عزیمت همایون چه بود شاه تبسم فرموده گفت من از بے شمار اخلاق نکوهیدهٔ
عوام خود از انحراف نور زیدم شما گفته بودید که او را بند باید کرد من خود دانستم که او را محکم ترین بندے سخت میسازم هیچ قیدے
قوی تر از بند احسان ندیدم و دیگر تامل کردم که محل هر قیدے عضوے معین است و بندے که بر یک عضو افتد بدان
گرچه نوع بندی باشد خواستم که بند بر دلش نهم که دل سلطان است و اعضا و جوارح خدم و حشم او بند دیدم چون اصل بقید
مقید گردد بر آئینه تمام اعضا و جوارح که تبع او بند بسته گردند و دیگر بند آهنین بر عضو که نهند بسوزاند و دیر گرود
و بند کرم و احسان که بر دل نهند هیچ خبر از سوده نگردد و در امثال آمده که مرغ وحشی را بدام مقید توان کرد و آدمی را احسان
انعام منوی کرم پیشه کن کامی بدست آید + باحسان توان کرد وحشی بقید + عدو را بالطاف گردن بند
که نتوان بریدن به تیغ آن کمند + چو دشمن کرم بیند و لطف وجود + نیاید دگر خشت زو در وجود
و هم چنانچه بخاطر خسرو رسیده بود آتش فتنه نشانید تا بے که از سر چشمهٔ احسان پادشاهی تشریف شد و نشست
بیخ نهال کینه از زمین سینهٔ او بقوت سر پنجهٔ کرم سلطانی منقلع گشت و بعد ازان چون بند گان صادق
بخلوص طویت کمر جانسپاری بر میان بندگی بسته بقیهٔ عمر از منهج فرمان برداری وے بر نتافت
و علیه تدبیر آن نو از فتنه گری بیاسود + بعد ازان وے بنشاط از رود در بنیاد این باغی بیباک افتاد

باب بیست و یکم در سخاوت و احسان سخاوت سبب نیکنامی احسان موجب خجستہ فرجامی ست و هیچ صفت آدمیان را خصوصاً اشراف و امجاد ایشان را باز جود و سخا نیست

بیت شرف مرد بجود ست و کرامت بسجود + هر که این هر دو ندارد عدمش به ز وجود

در خبر آمده که سخا درختیست در بهشت و بحقیقت نهالیست بر کنار جویبار خوشنودی حق سبحانه تعالی رسته و شاخ او در سرافرازی با علی علیین پیوسته سنگوفهٔ او نیکنامی دنیاست و میوهٔ او کرامت و فضیلت عقبی بیت این سخا شاخیست ز باغ بهشت + وان کیین شاخ را از کف ما بهشت

از حکیمی پرسیدند که عیبی که مجموع هنرها بدو مختفی ماند چیست جواب داد که بخل باز سوال کردند که هنری که همه عیبها را بپوشد کدام است گفت سخا فرد هنر سخاست گر جامه ست افزارند + ور تره ایست خوشش صد بهر ست

و یقین باید دانست که تا مال را از قید اسباک مطلق نگردانند تو سن مفاخر و معالی بمیدان نیاید مثنوی

تجربه کردم در ین ره چند چیز + نیست نکوتر ز سخا پیشه + خاصه نزد کریم آمد درم + بر گذر قافیه اینک کرم + اسکندر را ارسطو پرسید که سعادت دین و دنیا در چه چیز ست گفت در جود و کرم اما سعادت دین آنست که حق سبحانه میفرماید من جاء بالحسنة فله عشر امثالها هر که یک حسنه بیارد او را ده حسنه کرمت کنیم نظم آنکه ترا توشه ره میدهد + از تو یکی خواهد و ده میدهد

بهتر ازین مایه سنانیت نیست + سود کن آخر که زیانیت نیست + اما سعادت دنیا آنست که مردم دل خلق را بحکم الانسان عبید الاحسان بکرم صید توان کرد چون دل که سلطان ست و قید کسی افتاد قالب تابع همت قلب و روان می افتد و چون کریم مالک الرقاب جمعی شد ابواب سعادات بر رو گشاده و اسباب مرادات بر اراده او آماده شود و در اخبار آمده که خسرو پرویز را سپه سالاری بود بشکر کشی و دشمن گشی معروف و مذکور و بشجاعت رای و ثبوت عزم در اطراف مملکت موصوف و مشهور و مقرب ملک و محمد بعمالک بود و خسرو پرویز از صواب دید او عدول ننمودی بیت از و تازه بدگلشن خسروی + بباز وی او پشت دولت قوی + و قتی صاحب خبران بسمع ملک رسانیدند که سپه سالار شما از جاده فرمان برداری انحراف خواهد ورزید و بسبیل عناد و عصیان طریق سرکشی و طغیان مسلوک خواهد داشت

دیگر عمارت حوضهای بزرگ و نهر چاهها و راهها و محلها که آب کمی میکند سبب ایمنی باشد از تشنگی
قیامت و منقول است که یکی از صحابه بحضرت رسالت پناه صلوات الله علیه و آله عرض کرد که مینخواهم که ازبرای
روح مادر خود خیری کنم و صدقه بدهم مرادران چه میفرمایند حضرت فرمود که بهترین تصدقی آب است
آن صحابی چاهی بخرید و بر مسلمانان وقف کرد و ثواب آن بروح مادر خود بخشید دیگر تعمیر مشاهد
متبرکه و ترویج مزارات متبرکه سبب آن میشود که ارواح مقدسه آسودگان آن مزارات همدرین روزگار
سعادت آثار عاید و مروج گردند و از جمله خیرات کلیه آنست که موقوفات بقاع خیر و ابواب البر از دست
متغلبه و متسلطان انتزاع نموده بمردم امین و متدین سپارند و محصول آنرا بارباب وظائف و اصحاب
استحقاق چنانچه شرط واقف باشد برسانند و بر اعمال وقف عمال پاکیزه و دیانت و نیکو معاش
تعیین نمایند و بران نیز اعتماد ننموده هر چند وقت بتفحص امور و مباشرت مهمات آن اوقاف مشغولی کنند
و در هر وقف اصلاح و تعمیر مساجد و مدارس و خانقاهها که بتشیید تمشیت امور دین و تقویت شریعت سید البشر
وقف رفته بشرع فیصل دهند بحکم الدال علی الخیر کفاعله و اجر و ثواب باواقف شریک باشد فرمود
خیر کن یا دلیل خیری باش تا ترا هم دران ثواب دهند و آنکه در باب خیر اطنابی رفت نظر
بر آنست که مثوبات صدقات جاریه بیایان ست آورده اند که یکی از بزرگان را که وفات حیات
بموکل اجل سپرده بود در خواب ازین مرحلهٔ فانی ببرای جاودانی برده در خوابی دیدند و از حالتی که بعد از
وفات دیده او واقع شده بود پرسیدند فرمود که مدتی در شکنجهٔ عذاب گرفتار بودم و در چنگال عقاب عقوبت
میفرسودم ناگاه پروانهٔ نجات از دیوان کرم الهی رسید و حق سبحانه گناهان مرا بیامرزید سائل ازو استفسار
نمود که هیچ دانستی که سبب آمرزش چه بود و بچه وسیلت صورت خلاصی روی نمود جواب داد که آری در بیابانی
ربا طی ساخته بودم گذر درویشی در گرمگاه روز بسایهٔ آن بارو پناه آورد و زمانی استراحت کرده
چون مشقت او براحت مبدل گشته بود از روی نیاز زبان بدعا گشاده و بر بین وجه گفته که
خدایا بانی این موضع را بیامرز فی الحال ترا دعای او بنشانهٔ اجابت رسیده مرا بیامرزید و از خطر جحیم
برضهٔ نعیم رسانید فرمود هر چند بر و کار دی نکردم نیکی ست که نیک ست و گر نه هیچ

او با طراف و اکناف عالم رسیده در هر زمانے بهر زمانے ثنا و آفرین او جاری باشد فـ و
یـ این واقف را بر جدول نوشته اند بزبر ۱۲ که چون کوئی اهل کرم نخواهد ماند ۱۲ و در حدیث آمده که چون آدمی
بمنزل آخرت رود همه عملها از و منقطع گردد الا سه چیز یکے صدقهٔ جاریه دوم علمی که بدان نفع گیرند سوم فرزند
صالح که او را دعاے خیر کند و صدقه جاریه عمارت از بقعهٔ خیر باشد که مردم بدان منتفع شوند چون مسجد مدرسه و
خانقاه و پل و رباط و حوض و مانند آن پس از زوال سلطنت و تخت نشینان بارگاه خلافت چنان باید
که عمارت ایشان او لاً تعمیر مساجد و تاسیس معابد که اشارت اِنَّمَا یَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ در
شان آن واقع شده بسعی نمایند چه در حدیث آمده که هر که برای خدا مسجدے بنا کند حق سبحانه برائے او
خانه در بهشت بنا کند و مساجد کهنه نیز تجدید کردن همین حکم دارد و بعد از عمارت مسجد امام و مؤذن تعیین باید نمود
و اسباب معیشت ایشان مهیا باید ساخت تا از روے فراغت بهم خود قیام تواند نمود و بجهت طلبهٔ علم که بعبادت اوقات
این مرد باز نمانند و دیگر مدارس مرتفعه بنا باید کرد و مدرسان با فضیلت و نصاب و علما و فضلاے افاضت مشاب
معین باید ساخت تا نشر علوم شرعیه نماید و برکات ثواب آن بروزگار دولت ایشان سند و دیگر خیرات که
وصف جهت صافی و دران لایت پناه دهد و همچنان صفهٔ صفت انتهاے الا ان اولیاء الله ترتیب باید داد تا
طالبان حقائق و صادقان دقائق بمباحثین انفاس شریفهٔ ایشان بمقاصد مطالب برسند و آثار انوار اوقات
و احوال ایشان ضمیمهٔ سعادت صوری و معنوی گردد و وظائف و اوراد ارباب مدرسه و خانقاه همچنین
باید کرد تا طلبه از مطالعهٔ علوم و درویشان از ذکر و راه خود باز نمانند و دیگر احداث زاویه که دران برائے
فقیران و محتاجان آشپزخانه چاشت و شام از فلان وقف مرتب و مهیا باشد بوجه جمعیت خاطر و صفاے باطن
بیشه و دیگر ابدال دار الشفا و تعیین طبیب صادق مشفق و ترتیب دوا و شربه و اغذیه و انچه ضروری باشد
وسیلهٔ صحت و سلامت و رابطهٔ عافیت و کرامت میگردد و دیگر ساختن رباطها و خانهاے مرتبه باحکام تمام که
علماے مسافران متهم رسیده و پناه غریبان محنت کشیده و باشد ثمره بسیار و تحیه بیشمار دارد و دیگر بستن نظرها
بر آبهاے تند و بسیار که مسافران امرور بران سهل و آسان باشد بغایت پسندیده است چه در اخبار
آمده که هر که پلے بنا کند بر راههاے تا مسلمانان بران بگذرند خداے عزوجل گذشتن صراط بروے آسان گرداند

وکی قبول خواہند کرد فاروق اعظم رض فرمودہ کہ در ولایتے کہ تعلق بمن دارد اگر سگے دیوانہ دو مرتبہ گوسفندے بران گذرد و پائے گوسفندے بسوراخے فرورود و اہلے بوے رسد فردائے قیامت از من خواہند پرسید و مرا از عہدۂ آن بیرون میباید آمد ہر کہ منصب سلطنت قبول کند و پائے تمکن بر سریر حکومت نہد باداے حقوق این امر قیام باید کرد و خط حد و رسوم آن از روے شفقت و مرحمت و نیکو خواہی رعیت بجاے باید آورد و قطعہ فراز تخت حکومت نشستن آسان نیست + وران مقام بسے احتیاط باید کرد + مراد عاجز محنت رسیدہ باید داد + بالاے غم فقیر مشقت کشیدہ باید خورد +

باب ہشتم در خیرات و مبرات

تمہید قواعد خیرات و تاسیس مبانی مبرات بر ذمہ ہمت ہر صاحب دولتے واجب است چہ یکے از ان اعمال کہ بعد از حیات آثار فیض و برکت او بروح عامل رسد صدقۂ جاریہ است چون مسجد و معابد و مدارس و خوانق و ربط ہا و حوضہا و چشمہا و امثال آن از ابواب البر کہ ما دام کہ اثر آن باقی باشد ہدیۂ ثواب بروح بانی آن واصل است بیت ہر خیر کہ گردد چو محل بندہ عالم کشید + روح او را ہر زمان فیض دگر خواہد رسید + و ہر عاقل ہوشیار کہ بصیقل انابت زنگ غفلت از آئینۂ خاطر بزداید و بداند کہ جاہ دنیا و مال و متاع آن بہ صد زوال و انتقال است ہر آئینہ اہتمامی و خواہد یافت کہ حاصل از آیندگان و روندگان این سراے فانی جز بادگاری باقی نخواہد ماند و بر عمارات عالی و موضع شریفہ کہ از طبقات ملوک و امراء و ارکان دولت و اعیان ہر مملکت واقع شدہ اثر آن جز آمد و رفت کارد صفات او و ارباب دول و نہار ثبت و مسطور است و نام ایشان ہر زبان بر بابے عقل و نقل بلکہ پیش اکثر صاحب غوغا و اکابر عالم معروف و مشہور بیت چون نمی ماند جہان بر قرار + نام نیکو بہ کہ ماند یادگار + خصوصاً رقم مبانی خیر کہ بہیچ نوع از انواع اہانت موسوم نمیشود و حدیث بقاع خیر کہ از متقدمان واقع شدہ بتسلسل و غنعنہ بسمع متاخران میرسد ان اثارنا تدل علینا فہ و کسری نماند قصۂ ایوان او بماند + نعمان بر قبت ذکر خورنق ہنوز ہست بزرگان گفتہ اند کہ چون ہمایے توفیق و تائید از آشیان قدر ما بر مدد سایۂ دولت بر فرق کامگار فگند و باز بلند پرواز مواہب ربانی از فضاے فیض جاودانی جلوۂ مساعدت فرمودہ بر سعادتمندی آید اگر در دلش حال آن نشست کہ صحائف احوال خود را با مقام ان احسنتم احسنتم لانفسکم بیاراید و زاد سفر آخرت را از تقدیم خیرات و مبرات و ترتیب باقیات صالحات کہ عبارت از خیر عام و صدقۂ جاریہ است مہیا کند تا ذکر نعم بکرم

و یکی از شفقتها آنست که چندانچه تواند مردمان را بزراعت و عمارت تحریص کند و در اجرای کار زیردستان
واحدانی جویا را بایشان بامدکاری نماید آورده اند که نوشیروان بعامل خود بسیان نوشت که اگر در
ولایت تو یک قطعه زمین نامزروع ماند بفرمایم تا ترا بدار کشند و حکمت درین آنست که فائده پادشاه از خراج با
خراج و محتشم بسیار شود و مملکت آباد ان بود و آبادانی نبود الا بزراعت و تا با رعیت بسیاست نکنند
آثار شفقت و حق ایشان بظهور نرسانند زراعت میسر نشود شعر مملکت معمور خواهی خلق را معمور دار
وزسر ایشان بلا کطلان را دور دار در زمان سلطان ابوسعید غدا بنده امرای او با رعایا زیادتی میکردند
و بصادره مال از ایشان میگرفتند روزی سلطان با امرا گفت که من تا امروز جانب رعیت میگرفتم
بعد الیوم این عایت را بطرف میکنم اگر مصلحت ست بیائید تا همه را غارت کنیم و هیچ چیز از متعه و غیر آن
بدیشان نگذاریم الا بشرط آنکه دیگر از من علوفه و رسوم نطلبید اگر بعد ازین یکی از شما این نوع التماس از من کند او را
بسیاست رسانم امرا گفتند مارا علوفه و رسوم چگونه توانیم بود و وظیفه حدمت بچه نوع بجا توانیم آورد گفت ترتیب
مجموع مصالح ما و شما از سعی رعایا باشد در عمارت و زراعت و حرفه و تجارت چون ایشان را غارت کنیم آنرا
چنین قبوعات از که تو ان کرد شما اندیشه نکنید که اگر گاو و تخم از رعایا بستانید و غلات ایشان نخرید ایشان را
بضرورت ترک زراعت باید کرد و بعد ازان که زراعت نکنند محصول نباشد شما چه خواهید خورد امرا چون این
سخنان استماع نمودند بنوازش و رعایت رعیت آوردند مثنوی شنیدم از بزرگان سخن سنج
که سلطان ارمیت بهتر از گنج * کزین خرج ارشود آخر سر آید * وزان هرخطه دخلی نو در آید
و از جمله شفقتها آنست که هر روز باید که با عام دهد و بخود تفحص داد خواه نماید تا هر کس سخن خود با وی گوید
و از نفس خود بر کماهی حال مظلوم وقوف یابد حجاب و بواب نتوانند غرض و طمع بر کسی حکم کردن او ندهند
که اکابر حرمین بناصر خلیفه نوشتند که خلافت ترا نزیبد و سلطنت ترا نشاید که نائبان و متعلقان تو بر مردم ظلم کنند
و انواع جور و ستم از ایشان صادر شود و او در جواب نوشت که من از نیکه شما میگوئید خبر ندارم ایشان دیگر باره
پیغام فرستادند که عذر تو از گناه بدتر ست بزرگان گفته اند آنچه ترا جواب باید گفت بدیگری حواله کن مهمات رعایا
بر ذمهٔ خود گرفتن ترا وقت سوال از عهدهٔ جواب بیرون باید آمد بیخبری و غفلت و سیان چه کار آید و این عذر از تو که خواهد

بصحرا رفتے اگر صیدے بدست آمدے بدان گذرانیدے روزے آہوے دید کہ بچۂ خود در صحرا می چرید
سبکتگین اسپ بر انگیخت آہو بگریخت چون بچۂ او خرد بود با مادر نتوانست گریختن او را بگرفت و دست و پایش ببست
و در پیش زین نہاد و بشہر برگشت آہو کہ بچۂ خود گرفتار دید باز گشت و در پے سید و بفریاد میکرد و میناید
سبکتگین را بر وے رحم آمد دست و پاے آہو بچہ بگشاد و سر بصحرا داد و مادر آمد بچہ را در پیش گرفت و روے بیابان
کرد و زبان بزبانی مناجاتے کرد و ع آنی کہ زبان بزبانان دانی ۔ سبکتگین دست تہی بشہر باز آمد
شبانہ حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم بخواب دید کہ باوے میگوید کہ اے سبکتگین بواسطۂ آن شفقت مرحمت
کہ از تو در وجود آمد و بجہت آن کرم و مہربانی کہ در حق آن بیچارہ و زبان بستہ کردی بحضرت حق تقرب تمام
یافتی و ما از تو خوشنود شدیم و حق سبحانہ ترا شرف پادشاہی کرامت کرد باید کہ بر بندگان خدا ہمین نوع
شفقت بجا آوری و در بارۂ رعیت خود طریق مرحمت فروگذاری نبود گی فرمودہ کہ چون از اسطۂ شفقت
بجیوانے پادشاہی این جہان فانی میابند اگر بجہت مرحمت بر انسانی سلطنت ملک باقی یابند ہیچ عجب و غریب نباشد
نظم دست عایت ز رعیت مدار ۔ کار رعیت بہ عایت سپار ۔ مرحمتے کن کہ جگر خستہ اند ۔
در کرمت لطف تو دل بستہ اند ۔ حکما گفتہ اند کہ یکے از آثار شفقت سلطان آنست کہ چنان رعیت او دوست
دارد کہ پدر فرزندرا و ہر چہ بر خود نہ پسند در ایشان نہ پسند و تا ایشان نیز مال و جان خود را از وے دریغ ندانند
و ہر چہ دارند فداے وے کنند و ہمہ ہمت خود در ازدیاد عمر و زیادتی دولت او گمارند و چنانچہ او رحم و شفقت
بر خلق بیشتر باشد حق سبحانہ را نظر رحمت بر و بیشتر بود و مثنوی ۔ ببخشائی بہ بخشایند بر تو ۔
درے از غیب بگشایند بر تو ۔ اگر رحمت ز حق داری تمنا ۔ تو ہم بر دیگران رحمے بفرما ۔
اردشیر بابک پسر خود را وصیت کرد کہ اے فرزند جہد کن تا بشفقت عام و مرحمت مالا کلام رعیت را
از مرتبۂ رعیتی بدرجۂ دوستی رسانی تا دلہا از آن تو شود کہ چیزہاے دیگر تابع دل ست حکیمے گوید کہ بہترین
نگہداشتے مر پادشاہان را کدام ست فرمود کہ صید دلہاے رعیت کردن خوبترین نگہداشتے ست زیرا کہ چون دلہاے
ایشان را بخود داد ہر دیگر ہمہ چیز در پے دل میرود و چون دوستی پادشاہ در دل رعیت جاے گرفت ہیچ چیز باوے
مضایقہ نمیکنند ۔ بیت ۔ ملک معنی طلبی پروری آسان کن ۔ لشکر ستان گر نبود ملک مسلم نبود
منگی ۱۲

دربار می گفتند مشکلها را بسیج چیز حل توان کرد گفت بملایمت و سازگاری و نیاب گفته اند قطعه
مهمے که بسیار مشکل بود + برفق و مدارا توان ساختن + توان ساخت کارے بنرمی چنان کز بتیغ
بتیغ و سنان ساختن + جمشید از وزیر خود سوال فرمود که سلاطین را انصاف بکدام صفت از
جمله ضروریات ست گفت که برفق و نرم خوئی و ملائمت زیرا که رعیت بدین صفات دعاے پادشاه گویند
و لشکریان بدین خصلت رضاے پادشاه جویند و سلطنت بدعا گوئی رعیت و رضا جوئی سپاه انتظام
می یابد و دیگر برفق گوشمال مجرم بروجے میتوان داد که بعنف مثل آن میسر نشود چنانچه آورده اند که
یکے از ملوک که بسمت رفق و تلطف موسوم بود مطبخی خود را گفت که از براے وے فلان نوع اطعام
و دران تکلف بسیار بجاے آورد مطبخی آن طعام ترتیب داده با نواع دیگر از اطعمه نظر در آورد سلطان
بران که خود فرموده بود نظر انداخت گسے دید دروے برداشت و بیفگند انگه لقمه بر گرفت گسے دیگر دروے بود
دور کرد و دور لقمه دیگر هم گسے دید دست ازان طعام باز کشید و از طعام دیگر تناول کرد چون خوان برداشتند
مطبخی را طلبید و گفت این خورد نی که ساخته بودی بغایت لذیذ بود فرداهم ازین بساز اما بشرطیکه مگس
دروے بسیار نباشد حاضران از ین معنی تعجب نمودند که مطبخی را شرمساری داد و تعذیب بآن نبود

بیت چو در مقابلهٔ جرم لطف بیند کس + شود خجل ز ده و این خجالت او بس

باب نوزدهم در شفقت و مرحمت شفقت بر عامهٔ رعایا و مرحمت و رفق بر کافهٔ برایا بر ملوک عظام الشان
و سلاطین رفیع المکان لازمست چه زیر دستان در ایام حضرت آفریدگار ند که با اهل اختیار و اقتدار سپرده اند رعایت
ایشان حال عاجزه و فقرا و ایشان بفراغت رفاهیت مقترن بود و دلهاے شکسته باهتمام عدالت پروری و مرحمت گستری
از هجوم بلاے جبابران ستمگاران فارغ و مطمئن گردد پس پادشاه باید که با سید رحمت الهی که ارحم الراحمین است ترحم بر عاجزان
بخشاید و رخسارهٔ سلطنت را بنسیم انصاف و شفقت علی خلق الله بیاراید فقره در شفقت بر که علم برافراخت
کار خود و جمله خلائق بساخت + از شفقت هر که سر افراز شد + دیدهٔ دولت بر خش باز شد +
سعادت آخرت و سلامت دنیا بر حم و اشفاق باز بسته ست آورده اند که سبکتگین پدر سلطان محمود
را در اوائل حال که ملازم صحرا بود یک سر اسپ پیش نداشت اوقات تا وقایت بعسرت میگذشت هر روز بعزم شکار

عزیزے بدانجا رسید گفت ای روح اللہ چرا زبون این کس شدہ ہر چند او قہر میکند تو لطف مینمائی و با آنکہ جور
جفا پیش می برد تو مہر و وفا پیش میفرمائی عیسیٰ گفت ای رفیق موافق گل خار تیز تر شتر بما فیہ مصرع
از کوزہ چہان برون تراود کہ در وست ۔ از و آن صفت میزاید و از من این صورت می آید من از وہی خوب نشنوم
و او از من صاحب ادب پیشہ و من از سخن او جاہل نمیگردم و او از خلق و خوے من عاقل میگردد نظم
چون نشوم من زوی افروختہ ۔ او شود از من ادب آموختہ ۔ من کہ زدم مایہ وہ جان شدم ۔ این صفتم
داد و خد ازان شدم ۔ خلق نکو وصف مسیحا بود ۔ خصلت بد مرگ مفاجا بود ۔ حکما گفتہ اند نشان
خوش خوئی دو چیز ست اول با مردمان در کار نیکو مخالفت ناکردن دوم از نفس خود انصاف دادن
سوم عیب کسان ناجستن چہارم چون از کسے زلتے در وجود آید آنرا تاویل نیکو کردن پنجم چون بگناہ
عذر خواہد آنرا در پذیرفتن ششم حاجت محتاجان بر آوردن ہفتم رنج مردمان کشیدن ہشتم عیب نفس خود
دیدن نہم با خلق روے تازہ داشتن دہم با مردمان سخن خوش گفتن فرد ہمہ خلق جہان خلق پسندیدہ
کہ سوے خلد برین راہ بدان خواہد بود ۔ و چہ زیبا گفتہ ست ہمدرین معنی بیت خوش ست عالم گذاردگی و خوشخوئی
بدین مقام درآ گر بہشت میجوئی ۔ اما رفیق سازگاری و مدارا باشد و در خبر آمدہ کہ رفق بہیچ چیز پیوندد
والا کہ آن از زینت دہد و ناسازگاری بہیچ کارے مقترن نشود والا کہ آنرا بہم زند و ناخوش گرداند و حضرت عزت
بدین صفت حبیب خود را صلی اللہ علیہ وسلم تعریف میفرماید فبما رحمۃ من اللہ لنت لہم سخن درشت سبب تفرقہ
و زمی ملائمت وسیلۂ مودت و حلت بیت بشیرین زبانی و لطف و خوشی ۔ تو آنی کہ پیلے موئی کشے ۔
اردشیر بابک کہ سریر سلطنت را بزیور حکمت آراستہ بود فرزندان خود را دید جامہ قیمتی پوشیدہ گفت ای پسر
سلاطین را جامہ باید پوشید کہ در ہیچ خزانہ نباشد و ہیچکس مثل آن نتواند کہ بپوشد مثل این جامہ کہ تو
پوشیدہ یافت نمیشود و ہمہ کس میتواند پوشید پسرش پرسید کہ اصل آن جامہ از چہ چیز ست گفت تارش
از نیکو خوئی و نیکو کاری و پودش از سازگاری و بردباری اگر کسے درین کلمہ تامل کند داند کہ جامع اقسام
خیرات ست قطعہ پادشاہان و شہریاران ۔ با ہمہ آفریدگان خدائے ۔ کارسازی نکوست در ہمہ وقت
سازگاری خوش ست در ہمہ جائے ۔ فریدون را پرسیدند کہ ملازمان را چہ چیز نگاہ توان داشت گفت بملاطفت

تتمہ آیت برخواند و اللہ یحب المحسنین حسنین گفت از مال خود آزاد کردم و مؤنت معیشت تو بر ذمہ خود لازم گردانیدم مثنوی بدی را بدی سہل باشد جزا * اگر مرد نیکی کند از خدا بعنی کسانے کہ بدی دیدہ و نیکوئی کردہ اند * در اخبار آمدہ کہ از حضرت عیسی علی نبینا و علیہ السلام سوال کردند کہ سخت ترین ہمہ چیزہا چیست جواب داد کہ خشم خدائے نگفتند بچہ چیز از غضب الہی ایمن توان شد فرمود کہ ترک غضب خویش و حضرت مولوی در مثنوی مولوی اشارتے بدین معنی فرمودہ مثنوی گفت عیسی یکے را ہشیار * چیست در ہستی ز جملہ صعب تر * گفت ای جان صعب تر خشم خدا است کز ازان دوزخ ہمی ترسد چرا * گفت زین خشم خدا چہ بود امان * گفت ترک خشم خود اندر زمان ترک خشم و شہوت و حرص آوری * ہست مردی در رہ پیمبری * و باید دانست کہ غضب در بسیار مواضع از حلم بہتر است چہ غضبے کہ از جہت حرص و طمع یا بواسطہ تکبر و خویشتن داری بود مذموم است اما برائے اعلام معالم دین متین و جہت حفظ مراسم شرع مبین بسیار ستودہ و پسندیدہ است مثلا اگر کسے از خیانت محرمان حرم خویش حلم ورزد عقلا و شرعا و عرفا مذموم بود و از نظر اہل مروت ساقط شود چون غیرت بے غضبی و خشونتی دست دہد کمال مردی در آنست کہ محل حلم و موضع غضب بنظر صحیح تمیز کند تا ہر جا آنچہ مناسب بود بکار برد فرد تند و لطف اندر محل خوذ نکوست * جائے گل گل باش و جائے خار خار

باب ہشتم در خلق و رفق مراد از خلق خوش خوئی است و غرض از رفق نرمی و نیکوئی یکے از سازگارے باشد بملاطفت و یکے کارسازے بمدارا و ملائمت آنا خلق نیکوترین نعمتے و زیباترین خصلتے است و چون حق تعالی ایمان ابیاز مید ایمان گفت آلہی مرا قوی گردان حضرت حق جل جلالہ عظمتہ او را بنیک خوئی و سخاوت قوی ساخت و چون کفر ابیاز مید گفت خدایا مرا قوت دہ حق سبحانہ او را بتند خوئی و بخل قوت داد و در حدیث وارد است کہ بہشت در نیابد بخیل و بدخوے بیت من ندیدم در جہان ہیچ جست و جو * ہیچ اہلیت بہ از خلق نکو روزے حضرت روح اللہ علی نبینا و علیہ السلام می گذشت با جمعے با وے دوچار شد و از حضرت عیسی سخنے پرسید بر سبیل تلطف و تخلق جوابش باز داد آن شخص مسلم نداشت و آغاز عربدہ و سفاہت کرد چندانچہ او نفرین می کرد عیسی تحسین می فرمود ہر چند وے از در مجادلہ در می آمد عیسی طریق ملاطفت رعایت می نمود

چون خورشید تابان ناپدید و خشان بود و پس زرگرے را خواند گفت خاتمے بساز کہ این یاقوت نگین آن تواند بود
زرگر یاقوت برگرفت و برفت قضا را روزے دیگر ہم در خدمت وے بودم کہ ازان انگشتری یاد کرد و نظر بود
تا زرگر را بیاورند چون زرگر حاضر شد دیدم کہ رعشہ بر وے افتادہ بہت و چون بدیدی لرزہ مامون رسید
کہ سبب تغیر تو چیست گفت مرا امان دہ تا بگویم گفت امان دادم زرگر نگین بیرون کرد بچہار پارہ شدہ
گفت ای خلیفہ انگشتری ساختم و خواستم کہ نگین را بنگین دان برہم از دست من بسندان افتاد و چہار پارہ شد
مامون تبسم کرد و گفت بر دو این چہار انگشتری سازو ترا در ین ہیچ گناہے نیست و این صورت کہ از مامون
صادر شدہ غایت حلم و بردباریست نظم حلم سرمایۂ کمال بود * سبب عزت و جلال بود
حلم شادی فزاے ہر مخجلست * موسپیدی ہر شکستہ دلست * نوشیروان از بوزرجمہر پرسید
کہ حلم چیست گفت نمک خوان اخلاق ست چہ حروف آنرا چون برگردانند ملح میشود چنانکہ ہیچ طعامے
بے ملح مزہ ندہد ہیچ خلقے بے حلم جمال ننماید نوشیروان گفت علامت حلیم کدام ست گفت حلیم آنست
کہ اگر ترش روے سخت گوے با او سخن تلخ در میان آرد او در برابر آن جواب شیرین زبان راند
و اگر بفعل زیان آرد او را بنجاند باز اے آن با او احسان نماید قطعہ با تو گویم کہ چیست غایت حلم
ہر کہ زہرت دہد شکر بخشش * ہر کہ بخراشدت جگر بنجشا * ہمچو کان کریم زر بخشش
کم مباش از درخت سایگین * ہر کہ سنگت زند ثمر بخشش * علامت دوم آنست کہ در عین
خشم کہ آتش خشم زبانہ گیرد و صولت غضب سطوت آن بغایت رسد خاموش گردد و این دلیل اطمینان دل
و سکون روح ست و در بیان سالک علاج غضب بدین نوع کردہ اند نشانہ سوم فرو خوردن خشم ست
اگر کسے فی الواقع مستحق عقوبت بود آورده اند کہ وزیر آن نوشابہ بوستان ولایت یا کورہ یا خستان را بسیط
نبی نجل ولی حسین بن علی رضی اللہ عنہما با جمعے مہمانان از اشراف عرب بر سر خوانے نشستہ بود ند خادمش
با کاسہ آش گرم در آمد از غایت دہشت پایش بحاشیۂ بساط در آمد و کاسہ از دستش بر سر شاہزادہ افتاد و آن
بر رخسارۂ مبارکش فرو ریخت امام حسین از روے تادیب بنا زراہ تعذیب و نگریست بر زبان خادم جاری شد
و الکاظمین الغیظ حسین گفت خشم فرو خوردم خادم گفت و العافین عن الناس گفت عفوت کردم خادم

اور کھانے والے فقرے کے ۱۲ — اور معاف کرنے والے آدمیوں سے ۱۲

گر عفو کنی حق از تو هم عفو کند، پادشاه را این سخن پسند افتاد و او را بنده بر داشت و تربیت کرده باز بر سر عمل فرستاد و نظم عفو فرمودن مبارک خصلتیست * هر که دارد عفو صاحب دولتیست * دل نور عفو روشن میشود * زیستش با بیگانه میشود * دوست از عفو ایزد غفار * آنچه ایزد دوست دارد دوست دار * عفو در حدی از حدود الهی شاید که در آن محل قهر و غضب بکار آید نظم اگر آن جرم را حدیست شرعی * نباید داشت آنجا عفو مرعی * که عفو او دران اجرای حدست * بلی را حد شرعی هیچ بدست *

باید بعفو هم و حلم یکی از اخلاق الهی حلم است کما قال الله تعالی ان الله غفور حلیم و جمله انبیا و اولیا را ازین صفت نصیبی داده اند تا بقوت آن صورت غضب را که مفسد ایمان و پیش رو لشکر شیطانست بشکسته اند و در حدیث آمده که قوی ترین شما آنکس باشد که مردمان را بیفگند و از پای در آرد قوی تر آنکس ست که در حال غضب خود را بیفگند و مالک نفس خود باشد بیت مردی گمان مبر که زند دست پر دلی * باشد مگر برائی دانم که کاملی * در کتاب انجیل مذکورست که ملک را واجب بود که نفس خود را در ریاضت دهد تا حلم و آرام سازند و در فرمانبرداری تا هر چه بشنوند که خلاف رضای ایشان باشد در خشم نشوند زیرا که ایشان را قدرت و توانائی هست زیردستان مطیع ایشانند اگر خشم زیر دست حلم نباشد و غضب محکوم بردباری نبود و بهر قولی و فعلی خشم گیرند هرآینه مردم متنفر شوند و ملک را رونق نماند پس نیافته اند نظم بردباری خزینه خردست * هر که را حلم نیست بود و دست * و پند حلم اگر دانی * غضب از دست امت زندانی * مرد حلیم آنست که سیلاب غضب او با آنکه کوه شماخ اگر در مجرای او افتد برجهد رست او از جای نتواند برد و ناره خشم با وجود آنکه کوه را اخگر از التهاب آن در حظر و ری بصرصر نتواند کرد و بی مدد حلم آتش غضب هیچ سلطانی تسکین نیابد و بی معاونت بردباری هیچ ملکی بار نگرفت و گوی رضا نبرد پس پادشاه عادل آنست که حلم را یور روزگار خود سازد و شیوه بردباری او نیاد خشم عالم سوز برافروزد نظم چو حلم اندر آمد غضب گشت پست * غضب را همین بردباری شکست * ستون خرد بردباری بود * سبک مرد هیچه بسبکساری بود * از سلیمان در تراق نقل کرده اند که گفت روزی در خدمت مامون بودم نگینی از یاقوت دیدم که طول او چهار انگشت و عرض او دو انگشت و بعضی

همواره از ارتکاب جرائم کمتر بعد + پیوسته نزد ما گنه آرد باعتذار + اسکندر را از سطور پرسید که در باب
فلان گنهکار چه میگوئی حکیم گفت ای ملک اگر گناه نبودی صفت عفو که بهترین فضیلتی ست از کسی ظاهر
نشدی پس گناه آئینهٔ عفوست و گنهکار سبب ظهور آن صفت شده در بارهٔ او باید که آنچنان ظهور رسد شعر
گناه آئینهٔ عفو و رحمت ست ای شیخ ۔ ببین بچشم حقارت گناهکار انراء اسکندر گفت عفو در چه وقت نکوست
گفت در وقت قدرت و ظفر زیرا خصم تا بدان عفو شکر گزاری ظفر کرده باشد و در حکایات آمده که پادشاهی
بر دشمن خود ظفر یافت و او را اسیر کرده در معرض عتاب باز داشت پادشاه از او پرسید که خود را چون می بینی
جواب داد که خدای چیزی دوست میدارد که آن عفوست و تو چیزی دوست میداشتی که آن ظفرست
چون حضرت عزت ظفری که تو دوست میداشتی بتو ارزانی فرموده عفوی که او دوست میدارد تو نیز
بجای آر پادشاه این سخن را پسندیده او را آزاد کرد پس ملوک جهاندار را باید که ترک مجازات مذنبان را نسبت
بمجرمان بذل آسان سازند و بشکرانهٔ قدرت بر انتقام گناهکار خجلت زده ابشارت عفو نوازند که عادت
سلاطین کشور گشای و طریقهٔ ملوک عالم آرای چنین بوده و فرد و زابتدای دور عالم تا بعهد پادشاه
از بزرگان عفو بودست از فرودستان گناه آورده اند که یکی از مقربان جرمی کرده بود و در معرض عتاب
تنفیذ قضا و روزی آن پادشاه با یکی از فرودستان بر بارهٔ آن مجرم مشاورت میکرد آن شخص گفت اگر بنده بجای پادشاه بودی
حکم سیاست کردی شاه فرمود اکنون تو بجای من نشین تا کرداری باید که بخلاف کرد او را تو باشی من او را عفو کردم
چه اگر گناه از و بد بود عفو از من نیک مینماید فرو گذاشتن از فرودستان گناه عفو کردن از بزرگان اعظم
و هیچ گاه کسی در گناهی که از و صادر شد تامل کند و داند که بعفو خدای محتاج ست باید که عفو خود را از گناهکاران
دریغ ندارد تا خدای نیز عفو خود بوی ارزانی فرماید فرد اگر توقع بخشایش خداداری ۔ ترا روی عفو کرم گنهکاران
بخشش آورده اند که پادشاه یکی را بعملی فرستاده بود و از وی طوری که پادشاه را ناپسندیده بود و صادر شد پادشاه
او را عزل کرده بفرمود تا بندش کردند و در پای تخت آوردند آغاز عتاب بخطاب کرد آن بیچاره گفت ای پادشاه
اندیشه کن که ترا هم فردا در موقف عتاب نزد رب الارباب باز خواهند داشت تو را در آن وقت چه چیز دوست میدارد گفت عفو
الهی گفت و حق من هم عفو فرمائی که عفو الهی باز بسته ست بعفو پادشاهی فرد من پیش تو مجرم تو در پیش خدای

رسیده و فراش اقبالش بساط شفقت و شادی بر ان عاطفت در بسیط گیتی باز کشیده اعالی مملکت
پایدار او مبنا رند و اعادی از هیبت تیغ آبدار ش بگریزند قطعه معین دولت و ملت ابوالمحسن شفیق است
که باشد رایت قدرش فراز قبه نصرت + زمین از عدل او تازه چمان از فیض او نغز + رعیت شاد و ملک آباد و خلق آسوده از رنج و غم
زمانه را سه این در که بر نشور وفا + کشیده کاتب حکم ازل طغرای استعلا + همیشه تا بود دوران همیشه تا بود گردون
بود گردون ترا تابع بود دوران ترا بولا

باب شانزدهم در عفو و آن ترک عقوبت گنهکار است در حال قدرت بر وی این خصلت در فضیلت

بر جمله خصال فائق است و حق سبحانه پیغامبر خود را صلی الله علیه وسلم بدین صفت امر کرد که خذ العفو و امر بمعروف
سیرت عفو را و تجاوز از گناه هر که نسبت تو کرده باشند عادت کن و از این بود که حضرت رسالت صلوات الله
علیه و سلامه در روز فتح مکه همه اعدا و دشمنان قریش که انواع ایذا و آزار بدو رسانیده بودند آزاد کرد که انتم الطلقاء
و دلهای ایشان از خوف عفو شاد گردید که لا تثریب علیکم الیوم + رباعی + عادت خود بهانه جوئی نکنیم
جز نیکی خلق و نیک خوئی نکنیم + و انها که بجای ما بدیها کردند + ما با ایشان بجز نکوئی نکنیم
حکما گفته اند هر چند گناه بزرگتر است فضیلت عفو کننده زیاده تر است آورده اند که یکی از گنهکاران
نزد یک ملکی از ملوک عرب آمد و حال آنکه چند کس از اقربای ملک کشته بود ملک گفت بسی جرأت است
که با وجود گناهان بزرگ که از تو نسبت من و خویشان من صادر شده از عقوبت من ترسیدی نزدیک
من آمدی جواب داد که جرأت من در آمدن بحضرت تو و نا ترسیدن از عقوبت تو بجهت آنست که میدانم
هر چند گناه من بزرگتر است عفو تو از ان بزرگتر خواهد بود ملک سخن او را پسندید و گناهان او را عفو فرمود و منصب
عمالیش مستظهر گردانید یکی از محرمان ملک سوال کرد که بچنین خصمی قادر شدی از و انتقام نکشیدی و بخشیدی
فرمود گفتی بچنین ست با خود تامل کردم که اگر از و انتقام کشم نفس من شاد شود و تشفی یابد و اگر عفو کنم
دل او شاد گردد و مرا نیکنامی و ثواب عقبی حاصل آید دانستم که عفو اولی ست که در انتقام نیست
از مامون خلیفه منقول ست که اگر مردمان بدانند که مارا چه لذتیست در عفو کردن هیچ بهتر از گناه کسی نگذرند
هدیه تحفه درگاه ما بجز گناه نیارند قطعه مجرم گر این دقیقه بداند که دهم + ما را چه لذتیست ز عفو گناهگار

که سلطان محمود با ارکان دولت خود گفت که ابله ترین مردمان پیدا کنید بزرگان درگاه حکماء و ندما
وزیران و خوش طبعان را باطراف و اکناف مملکت فرستادند و ایشان متوجه شده باستقصا تمام اینچنین
کسے مشغول بودند و در استکشاف احوال جهال و حمقان مبالغه مینمودند تا آخر شخصے را دیدند که بر شاخ درختے
برآمده و بر بن آن شاخ میزند تا گسیخته گردد و معلوم بود که اگر آن شاخ بگسلد هر آینه آن کس از سر شاخ بلند
بر زمین افتد و اگر فرضاً هزار جان داشته باشد یکے را بسلامت نبرد همه اتفاق کردند که این کس ابله ترین
عالم است و او را گرفته نزد سلطان بردند و صورت حال بموقف عرض رسانیدند سلطان فرمود که از و ابله تر
هست گفتند حضرت سلطان بیان فرماید گفت حاکم ظالم که بجور و تعدی عمریت خود را بباد داده و خود را
بدین وسیله منکوب و پریشان حال ساخت نظم عمریت چو بخیند و سلطان درخت + درخت اے پسر باشد از بیخ سخت +
تبر بر بن آن درختے مزن + که بالاے شاخش گرفتی وطن + که چون بیخ سست گردید بیخ درخت +
زپاے اندر آید بیک باد سخت + کسے کو جفا و ستم می کند + یقین ست کو بیخ خود می کند +
فرمائی خواجه امام که خطیب مدینه گفته اند که در سمرقند ظالمے بود خلائق از جفاے
او در عذاب و از تعدی بے نهایتش در شکنجهٔ عقاب بودند چون شکایت ظلم و عدوان او بر درگاه آفریدگار
عزاسمه بسیار رسید شبے در غرفهٔ خویش بر تخت خفته بود تیرے از هوا فرود آمد و بر سینهٔ وے خورد چنانچه از پشت
گذشت و فی الحال هلاک شد صباح آن تیر از سینهٔ وے بیرون کشیدند بر آن نوشته بود که شعر
تبقی و للنبعی سهام تنتظر + انقد فی الاضلاع من خز الابر + یعنی ستم می کنی برائے ستمگاران
تیرها مقرر ست که در اعضاء و در از سوزن فرو میرود و دو بزرگی این معنی را بدین سیاق نظم فرموده قطعه
هان اے نهاده تیر خطا بر کمان ظلم + اندیشه کن ز ناوک دلدوز کین ما + گر تیر تو ز جوشن فولاد بگذرد +
پیکان آه بگذرد از کوه آهنین + و حکیم خاقانی چه نیکو گفته ست نظم بترس از تیر باران ضعیفان کمین شب +
که هر کز ضعف نالان تر قوی زخم پیکان + بترس از آه مظلومے که هنگام دعا گوید + تو خوش خفته بالین تو آید سیل بنیادش +
الحمد لله که بدولت شاهزاده کامگار پرورده حضرت پروردگار جاے آن دارد که جهانیان بنازند بسایهٔ
دیار مرد و بلکه تمامی اهالی خراسان از کمال شادمانی سرفراز زند که آثار عدل و انوار فضلش با قطار جهان

از درخت چیزے نمیگیرد و از زراعت عشر میگیرد و بهرام با خود اندیشه کرد که در مملکت من باغ بسیار
و در هر باغے درخت بیشمار اگر از حاصل باغ نیز عشر بدیوان فرستند مبلغے حاصل میشود و عزیمت را خندان
زیانے نپذیرد بعد ازین لفرمایم تا خراج از محصول باغات نیز بگیرند پس با غبان را گفت قدحے دیگر آب
بیار با غبان برفت و پس از مدتے قدحے آب آورد بهرام گفت ای پیر نوبت اول رفتی و زود آمدی
و این نوبت انتظار بسیار دادی و برابر آن آب نیاوردی پیر دانست که آن جوان بهرام است گفت ای جوان
گناه از من نبود از پادشاه بود که درین وقت نیت خود را تغییر داده و اندیشهٔ ظلم فرموده لاجرم برکت از
میوه بیرون رفت من نوبت اول از یک انار آن همه آب گرفتم و درین کرت از ده انار برابر حاصل شد
بهرام ازین سخن متاثر گشت و آن اندیشه را از دل بیرون کرد و گفت ای پیر یکبار دیگر مقدارے از انار با
چیز باغ رفت و بزودی بیرون آمد خندان و قدحے مالامال از آب انار آورده بدست بهرام داد و گفت ای
سوار عجب حالیست که پادشاه ما آن نیت ظلم را تغییر داد و فی الحال اثر برکت ظاهر شد از یک انار این قدح
پر آب شد بهرام صورت حال با پیر در میان نهاد و قصد نیت خود در تغییر آن با باز گفت و این سخن از آن ملک
دولتمند بر صفحهٔ روزگار یادگار ماند تا سلاطین ازین سخن پند پذیرند و نیت در صلاح حال رعیت مقصور دارند
بیت هر شاه که از نیت خود درست کند ۔ باید ز خدای آنچه در خواست کند حکما فرموده اند که عدل خوبترین
فضیلت ست و ظلم زشت ترین رذیلتے و نتیجهٔ عدل بقاے ملک و وسعت مملکت ست و معموری خزائن
و آبادانی قری و مدائن و ثمرهٔ ظلم زوال مملکت ست و خرابی ممالک و رعایا و هوشنگ سیامک
کسپر خود را فرموده بود که ای پسر باید که آیت ظلم را مطموس و رایت جور را منکوس داری و از
ناوک آه مظلومان تیر رسیده و نالهٔ زار محرومان محنت کشیده بر حذر باشی و آن چیزی که گفته اند بیت
آنچه یک پیرزن کند به سحر ۔ نکند صد هزار تیر و تبر ۔ از سود خیانت و خاصیت ظلم و ستم
اندیشه کن که جز سبب تغییر دولت و تبدیل نعمت ست و در طلب مال که پایمال هر کس و ناکس فرسود
هر خس ست با عیت مناقشه منما که بی شائبهٔ شک و غائلهٔ شبهت بیت از رعیت شبی که مایه بود
بن دیوار کند و بام اندود ۔ ارباب حکمت درین باب مثلے پرداخته اند و اهل نظر آنرا حکایتے ساخته

که سلطان اگر نیت بد کند ۔ بهے جهانے بهم برزند ۔ آورده اند که پادشاه قباد روزے
در شکار از لشکر جدا افتاد و هوا گرم شده و از تشنگی بطاقت گشته هر طرف می نگریست و پیاله
و سراچه می طلبید از دور سیاهی بنظرش در آمد مرکب بدان طرف راند خیمه که دید در میان باویه وه و پیرزنے
با دختر خود در سایه آن نشسته چون قباد رسید آن زن از خیمه بیرون دوید و عنانش گرفته فرود آورد
و ما حضرے که داشت حاضر کرد قباد طعامے خورد و آبے بیاشامید خواب بر و غلبه کرد خفته بیاسود چون
از خواب در آمد بیگاه شده بود شب همانجا اقامت نمود و بعد نماز شام گاوے از صحرا بیامد و دختر ک
آن زن سال آن گاو را بدوشید شیر بسیار حاصل شد چنانچه قباد را عجب آمد و با خود گفت این جماعت بحکمت
آن در صحرا نشسته اند تا کسے بر تر از ایشان اطلاع نیابد هر روز چند بن شیر از گاوے میگیرند اگر در هفته
یکروز بسلطان و هندمال ایشان اخلے نرسد خزانه ما تو فیر میشود نیت کرد که چون بدار الملک برسد
آن موضعه را بر عیت نبخشد چون صباح شد دختر ک گاو را گرفت و بدوشید اندکے شیر فرود آمد فریاد بر آورد و
پیش مادر دوید که ای مادر روے بدعا آر که پادشاه ما نیت ظلم کرده است قباد تعجب نمود و گفت از چه
دانستی گفت هر بامداد گاو ما بسیار شیر داده امروز اندک هرگاه که پادشاه نیت بد کند حق سبحانه برکت را رد
قباد گفت راست گفتی و آن نیت از دل بیرون کرد و گفت اکنون برو بر سر کار خود پس دختر بجانب
دویگر بار گاو را بدوشید شیر بسیار حاصل شد بارے دیگر پیش مادر دوید و گفت فرود نیکو نیتی پادشاه بود که
رسانید و از نیجا گفته اند که ملک عادل بهتر است از ابر بارنده و آفتاب تابنده حکیم فردوسی فرماید نظم
هر آن نم کز ابر بهاران بود ۔ در اندیشه شهریاران بود ۔ چو بد گردد اندیشه پادشاه ۔ نیاید زمین نم
بوقت از هوا ۔ چو عادل بود شه ز سختی منال ۔ که عدلش بهست از فراخی سال ۔ و در همین معنی
نقل کرده اند از بهرام گور که وقتے در هوائے گرم بدر باغے رسید پیرے که باغبانی کردے آنجا
حاضر بود گفت ای پیر درین باغ انار هست گفت آرے بهرام فرمود که قدحے آب انار بسیار
پیر برفت و فی الحال قدحے پر آب انار کرده بیرون آورد و بدست بهرام داد بیاشامید و گفت اگر
سالے ازین باغ چند حاصل میکنی گفت سه صد دینار گفت بدیوان خراج چه میدهی گفت پادشاها

نقل ست که در ایام خلافت مامون کسے گناہے کردہ بود و ازان شہر فرار نمود و برادر او رامش مامون حاضر کردند
مامون حکم کرد که برادر خود را حاضر کنند و گرنہ او را بعوض برادر بقتل رسانند آن شخص گفت ای خلیفہ اگر عامل تو خواہد
که مرا بکشد و تو حکم فرستی که فلان عامل مرا بگذار دیانے گفت بلے بگذارد گفت پس من حکم آورده ام
از پادشاہے که تو بنہایت او حاکمی که مرا بگذاری گفت نشان تو گو گفت نشان من این ست که خدائے تعالے
جل جلالہ فرماید که وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰی یعنی ہیچ کس را بگناہ دیگرے نگیرند مامون متاثر شد و بگریست و
گفت او را بگذارید که حکم محکم دشمنے مبرم آورده است اَلَّا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِيْنَ قطعہ حکمے که آن نه بار گه کبریا بود +
بالاتر از مقولہ چون چیرا بود + حکمے که صادر ست زدیوان لم یزل + خود زہرہ مخالفت آن کرا بود +
آورده اند که عمرو لیث یکے را بخن صاحب غرضے محبوس ساخت مادر آن کس عریضہ اشتے نوشته بر سر راه
عمرو بایستاد چون عمرو رسید پیرزن تعجیل کاغذ بازمی کرد که بدست عمرو بدہ مرکب عمرو تند بود در رسید
عمرو متغیر شد و نفرمود تا آن ضعیفہ را دور کردند و از انجا در گذشت باز عجوزه بر سر راه آمد و بایستاد
تا عمرو باز گشت دیگر بار پیش آمد و تظلم نمود عمرو پرسید که این چه کس ست گفتند مادر فلان محبوس ست
عمرو از و متغیر بود در وے بگردانید و بدو ملتفت نشد پیرزن گفت ای ملک حکم تو در باره پسر بے گناه من چیست
گفت آنکه او را صد چوب بزنند و رویش سیاه کنند و گرد شهر بگردانند و ندا کنند که هر که در حضرت سلطان عاصی
شود سزاے وے این ست پیرزن گفت این حکم تو میکنی گفت آرے من این حکم میکنم گفت پس حکم خدا
کجا شد که هر حکم که تو خواهی کنی از هیبت این سخن لرزه بر عمرو فتاد و بیهوش شد و چون با خود آمد بفرمود
تا محبوس را از زندان بیرون آوردند خلعت خاص بدو پوشانیده بر مرکب خاصه سوار کردند گفت او را در شهر
و بازار بگردانید و منادی کنید که هر حکم که خدا کند عمرو لیث که باشد خلاف آن در خاطر گذراند فرد او حاکم ست و ما همه محکوم حکم او
ما را چه اعتبار بود حکم حکم اوست + رکنے دیگر خلوص نیت ست در باب رعیت و نیک خواہی ایشان مأمول بود
چه نیت پادشاه را در این باب اثرے تمام ست اگر نیت عدل کند برکت و جمعیت نتیجه دهد و اگر نعوذ بالله بخلاف
این باشد برکت از محصول برود و عقد جمعیت رعیت گسیخته گردد و شیخ مصلح الدین سعدی روح الله روحه این معنی را
در سلک نظم کشیده مثنوی + دران کوش تا هر چه نیت کنی + نظر در صلاح رعیت کنی +

بیامد و بر سر پلے که گذر سلطان بر آن بود منتظر نشست ناگاه کوکبهٔ دولت ملک شاهی رسید برجست و
عنان مرکب سلطان بگرفت همان غلام حاجب تازیانه بر آورد و خواست که بر آن عجوزه بزند و منع کند سلطان
گفت بگذار که مظلوم و بیچاره می نماید تا بنگرم که تظلم او چیست فرمود او را از دست کیست پس روے
بپیرزن آورد که سخن گوے پیرزن بحکم آنکه گفته اند ع مظلوم دلیر باشد و چیره زبان + زبان بگشاد که ای پسر ایاپ رسلان
اگر داد من بر سر پل زنده رود ندهی بعزت و جلال احدیت که بر سر پل صراط تا انصاف خود از تو نستانم
دست فخاصمت از دامن تو کوتاه نکنم نیک اندیشه کن که ازین دو سر پل کدام اختیار میکنی فردا
انصاف خود و داد من امروز بده + بدیهی به ازان بود که بستاند + سلطان از مهابت این سخن
پیاده شد و گفت زنهار ای مادر من طاقت جواب آن سر پل ندارم بگوے تا بر تو که ستم کرده است
تا داد تو از و بستانم پیرزن گفت ای ملک همین غلام که بحضور تو تازیانهٔ عقوبت بر سر من کشید
چشمهٔ عیش مرا بکدر رسانیده است و گاوے که معیشت من و یتیمان من از شیرش میبود وی بگشت و کباب کرد
ملک شاه بفرمود تا غلام را سیاست کردند و عوض یک ساده گاو و هفتاد گاو از حلال تر و بهتر بدو دادند
و بعد از چندگاه که سلطان وفات یافت پیرزن هنوز در حیات بود نیم شبے بر سر قبر وے آمد
و روے نیاز بقبلهٔ دعا آورده گفت الهی این بندهٔ تو که زیر این خاک ست و تقیکه من در ماندم بودم دست
من بگرفت حالا او در ماندهٔ رحمت تو گشته ام دستگیری او کن من بیچاره بودم او با عاجزی مخلوقیت خود من
ببخشود این زمان او بیچاره است تو با قوت خالقیت خود بر و ببخشای یکے از جملهٔ عباد ملک شاه را بخواب دید
پرسید که خدای تعالی با تو چه کرد فرمود اگر دعاے آن پیرزن بفریاد من نرسیدے از چنگال عقاب عقوبت
خلاص ممکن نبودے نظم گفت که بر بهذر آن گنبده پیر + گر بدعایم نشدے دستگیر
بی نظر مرحمت پادشاه + حال من غم زده بودے تباه + داد من او را بدعاره نمود
فیض دعایش در رحمت گشود + رکن دین یکدمی مخالفت حکم الهی مکن یعنی دمے که روا باید که موافق و مطابق
احکام شرع باشد و در خشم و رضا جانب حق فرو نگذارد که حکم او بالاے همه حکمهاست هر که سر از حکم حق بپیچد هیچ کس
نتواند که سر از حکم او بپیچد بیت هر جا که پادشاه سلاطین نشست و رست + محکوم آستان کبریاے اوست

حال خود باز گفت التفات نفرمود دگر بار گفت گوش نکرد سوم بار عرض کرد گفت چند
در دو سر سیدهی گفت سر تو فی در دکجا برم آن عزیز را خوش آمد و عاقبش بخیر کرد و فرمود سر آوردی مدت
پای بردی کن بلطف و ستر سن ادت خدا ترا نگاه دارد گفت یکی از سلاطین بزرگ را پرسید که سیگونه بندهٔ را
زکوتست زکوة سلطنت چیست جواب داد که زکوة پادشاهی مهمانداری آنست که اگر مظلومی داد خواهی نماید
و مظلمهٔ حاجت خود را عرض کند سخن او را اصغا فرمایند و با او بمدارا و مواسا سخن کنند و جواب درشت باز ندهند
و از سخن گفتن با ضعفا و فقرا عار ندارند که مکالمه با خردان از خصال بزرگان است چه سلیمان علی نبینا
و علیه السلام در موکب سلطنت باشرف نبوت سخن مور ضعیف استماع فرمود و شعر نظر کردن بدر دشمان بزرگی را
بیفزاید و سلیمان با چندان حشمت نظر با بود با موش آورده اند که پادشاهی بود و دار الملک چین نوشیروان عدل را
و نهال جانش بصفت انصاف پرستیدی تیم را زمان عدل او سود ازو خدا راضی و خلق خشنود ازو ناگاه آفتی
بمجلس سامعه او راه یافت و گرانی در گوش او پدید آمد ارکان دولت را جمع کرد و چنان ارپگریست که جمله
حاضران بر حال وی بگریه آمدند و از برای تسلیه و تدبیر باز گشتند ملک فرمود که شما گمان میبرید که
بر فوت حس سمع میگریم چه میدانم که عاقبت کار فتور و قصور بقوی و حواس راه خواهد یافت پس
بطلان چیزی از ان مرد خردمند چگونه اندیشگین شود و گریهٔ من برای آنست که ناگاه مظلومی داد خواه
بر در بارگاه فریاد کند صدای استغاثهٔ او بگوش من نرسد و او محروم باز گردد و من عند الله مواخذ باشم اما
در نیاب بحکمی کردهام بفرمائید تا درین دیار ندا کنند که کسی غیر داد خواه جامه سرخ نپوشد تا بدان علامت بر حال
مظلومان اطلاع یابم بداد ایشان برسم بیت داد مظلومان بده مقصود محرومان آر دین و دنیا بدین داد و دهش
معمور دار و بسیار بود که بیک داد که داده اند و بفریاد مظلومی که رسیده اند از عقوبت عقبی آیت نجات یافته اند چنانچه
در اخبار آمده که سلطان ملک شاه سلجوقی روزی کنار رود زند رود شکار میکرد و زمانی جهت استراحت
در مرغزاری فرود آمد از ملازمان سلطان ملک شاه غلامیکه حاجب خاص بود دیده در آمدگاه وی دید که کنار
جوی میچرید بفرمود تا آن گاو را گرفته بکشتند و قدری گوشت از ان بپختند کباب کردند و آن گاو از ان عجوزه بود
که معیشت او با چهار تیم که داشت از شیر او حاصل میشد چون از ان واقعه خبردار شد از خود بیخبر گشت

هر کسے را بجاے او بنشان + پس بدولت بجاے خود بنشین + و یکے از فضیلت عدل آنست
کہ خاک در اجزاے سلطان عادل تصرف نمیکند آوردہ اند کہ یکے از علما در مجلس مامون حدیثے
روایت کرد کہ اشخاص پادشاہان عادل در قبر متفرق نمیشود و اجزاے ایشان از یکدیگر نمی ریزد مامون
فرمود کہ مراد صدق حدیث نبوی را شبہ ریبے نیست اما دعوے دارم کہ نوشیروان ازین اسبقیم کہ فی الواقع منظم
عدل بود و بر زبان معجز نشان حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم گذشتہ کہ من متولد شدم در زمان ملک
عادل پس غریمت مدائن کرد و چون بدانجا رسید فرمود تا دخمہ نوشیروان بکشادند و بدانجا در آمد دید تازہ
در خاک خفتہ چنانچہ شخصے در خواب باشد سہ انگشتری در دست داشت بر نگین ہر یکے پندے نوشتہ اول آنکہ
با دوست و دشمن مدارا کن دوم در کارہا بے مشورت خردمندان شروع منما سوم رعایت رعیت
فرو مگذار در روایتے دیگر آمدہ کہ لوحے از زبر بالاے سر وے آویختہ بود و در آن لوح نوشتہ کہ ہر کہ خواہد
کہ خداے ملک او را بزرگوار گرداند گو علماے زمان خود را بزرگ گردان و ہر کہ خواہد کہ ملک او بسیار شود گو
صفت عدل خود را بسیار ساز مامون بفرمود تا آن پند ہا را بنوشتند و آن خاک را بعطر آلودہ سرش بپوشیدند
و منقول است کہ در آن دخمہ یکے از ندماے مامون اجازت سخن طلبید و بعد از رخصت فرمود کہ عدل را
خاصیتے ست کہ بعد از وفات ضرر خاک از کافر عادل باز میدارد اگر عادل بسعادت اسلام مستعد باشد
چہ عجب کہ در عقبی ضرر آتش نیز از و باز دارند مامون این سخن را پسندید و فرمود تا در دیوان او ہا
ثبت کردند مثنوی عدل در دنیا نکونامت کند + در قیامت خوب فرجامت کند
اندرین عالم معظم سازدت + چون بدان عالم رسی نوازدت + و از جملہ ارکان عدل اصغاے کلام
دادخواہ ست یعنی گوش بر سخن مظلومان کردن و روے عاطفت بساختن تا ہم ایشان آوردن
و ازان کہ بسیار گویند ملول نباید شد و بتنگ نباید آمد زیرا کہ پادشاہ حکم طبیب دارد و مظلوم حکم بیمار
بیمار ست و مریض میخواہد کہ تمام احوال خود را پیش طبیب باز گوید پس اگر طبیب تمام سخن بیمار گوش نکند
بر حقیقت مرض وے مطلع نشود و بے اطلاع مرض و تشخیص آن علاج چگونہ تواند کرد بیت
تو طبیبی منت بیمارم + حال دل از تو چہ پنہان دارم + آوردہ اند کہ روزے یکے با بزرگے

ل دخمہ سرداب مردگان و صندوق موتی را

این حال و مقیاس این مقال قصهٔ نوشیروان عادل و حجاج ظالم است با آنکه نوشیروان کافری بود
آتش پرست و حجاج بر فراش اسلام و وصی به و تابعین او دیده هرگاه که نوشیروان را یاد کنند بر
آفرین گویند بسبب عدل او چون ذکر حجاج گذرد و بر و نفرین فرستند بواسطهٔ ظلم او **مثنوی**
داوگری شرط جهانداری ست + دولت باقی زکم آزاری ست + مملکت از عدل شود پایدار +
کار تو از عدل تو گیرد قرار + هر که درین خانه شبی داور کرد + خانهٔ فردای خود آباد کرد +
عبد الله طاهر روزی پسر خود را گفت که آیا دولت در خاندان ما تا کی بماند پسر جواب داد
که مادام که بساط عدل و فراش انصاف درین ایوان گسترده باشد قطعاً پادشاه بود و بر بساط عدل
بر فرق او نهاده بود تاج سروری + چون دست آستین تغلب و کج نهاد شد نصیب گردن او طوق مذلت
در اخبار آورده اند که پادشاه عادل سایهٔ لطف خداست در زمین که پناه میگیرد بدو هر مظلومی
و مقرر است که هر گرما از تاب آفتاب رنجی رسد هست استراحت پناه بسایه می برد تا رنج او براحت مبدل
گردد همچنین مظلوم نیز که از تاب آفتاب ستم و حرارت شرارت ظلم به تنگ آید به پناه سایهٔ الله که عبارت
از پادشاه هست التجا نماید تا از کلفت بیداد ظالمان ببرکت آن ظل ظلیل امن و امان آسایشی و آرامشی
یابد و فی المثنوی المعنوی **نظم** شاه عادل سایهٔ لطف حق ست + هر که دارد عدل لطف مطلق ست +
خلق را در سایهٔ خود جای داد + وز شرف بر فرق گردون پای داد + حکما گفته اند عدل سویت نگاهبان است
میان خلق یعنی گروهی را بگروهی مسلط نساخته و هر طائفه را در پایهٔ او نگهدارد و خدام سلاطین در
اصل چهار گروه اند اول اهل شمشیر چون امرا و لشکریان و ایشان بمثابهٔ آتشند دوم اهل قلم چون وزرا
و کتاب و این گروه بمثابهٔ هوا اند سوم اهل معامله چون بازرگانان و محترفات و ایشان بمنزلهٔ آب اند
چهارم اهل زراعت و ایشان بمثابهٔ خاک اند پس همچنانکه از غلبه یکی از ارکان چهارگانه بر دیگری مزاج
خلق تباه شود بغلبهٔ یک گروه از ین اصناف چهارگانه مزاج ملک هم روی به تباهی آرد و صلاح
عالم و نظام امور بنی آدم منقطع و ناتمام ماند **قطعه** هر یکی را از خلق مرتبه ایست +
بیش ازین و دریافت تعیین + گر کس از حد خویش در گذرد + فتنها خیزد از میان خلق +

از سلک انتظام بیرون رود سلطان فرمود که چون این سفر میسر نمیشود چون کنم که ثواب حج دریابم
واز میمنت این طاعت بهره مند گردم گفتند درین ولایت درویشی ست که هر تهامجاورت حرم کرد
وشصت حج باثر اقدام آن بیجا آورده حالا در گوشهٔ عزلت نشسته است و درآمد و شد بر خلق بسته است
گشته زغوغای خلائق ستوه + پای کشیده ست بدامان کوه + شاید که ثواب حجی توان خرید
واز صحبت آن بحظی کامل توان رسید پادشاه از صدق عقیدتی که با اهل الله داشت بخدمت
درویش رفت و در اثنای سخن فرمود که مرا آرزوی حج از ضمیر سر بر زده است ارکان مملکت مطلع
در تو قضی ننشیند و استماع افتاد که تراجح بسیار ست چه شود که ثواب یک حج بمن فروشی تا تو بنوائی
رسی و من بثوابی درویش گفت من ثواب همه حجهارا بتو میفروشم پادشاه پرسید که هر حج چند
میفروشی گفت هرگاه که برده اشته ام در هر حجی بتمام دنیا و هرچه در دنیاست سلطان گفت از
دنیا و متاع دنیا مقدار اندکی پیش در تصرف من نیست و این بهای یک قدم نمی شاید پس حجی
چگونه توانم خرید و بدین تقدیر بهای همه حجها در خیال چون توان گذرانید درویش گفت شاباش من
همه حجهای من پیش تو آسان ست شاه گفت چگونه گفت چون در قضیهٔ مظلومی عدل کنی و
یک ساعت بمهم داد خواهی پردازی ثواب آن بمن بخش تا من ثواب شصت حج ببو بخشم و هنوز
خرقه بر ده باشم و درین سودا سودی بسیار کرده پس معلوم شد که سلطان بعد از اقامت فرائض
وسنن هیچ طاعت واجب تر از اشتغال بمصالح بندگان خدا نیست و بصفت نصفت نشستن و بنظر
عدالت وحمایت رعایا نگریستن چه اگر حمایت عدالت نباشد ارباب قوت و شوکت دمار از ضعفای
خلق برآرند و چون ضعیف حالان هلاک شوند اقویا نیز بر جای نمانند چه معیشت خلائق بیکدیگر
باز بسته است و انتظام حال مردم چه بعدل ممکن نیست قطعه عدل نور ست کز و ملک منور گردد +
ور نسیمش همه آفاق معطر گردد + عدل پیش آر و مراد دل درویش برآر + تا ترا هر چه مراد ست میسر گردد +
واز فضیلت عدالت همین نکته بس که عادل محبوب همه مردمان ست اگرچه از عدل او فائده بدیشان
نرسیده باشد و ظالم مبغوض جمیع جهانیان ست اگرچه از ظلم او ضرری بدیشان لاحق نشده باشد و مصداق

جمعے از خواص بوقت فرصت آن حال بعرض سلطان رسانیدند کہ فلان روز تمثال نبایرام عالی
و فرمان ہمایون سنگے کہ بر پشت وہشت در میان میدان بیداخت کہ آسیان از ان ابکلفت
سیگذرند و کسے غیر آن تمثال آن سنگ را بر نمیتواند گرفت اگر فرمایند تا از انجا بردارد و راہ خالی سازد
مناسب می نماید سلطان فرمود کہ بزبان ما گذشتہ است کہ نہ اگر گویم بہ دارم مردم آزار بے شباتی ما حمل
کنند گو آن سنگ ہمانجا باشد نقل ست کہ آن سنگ تا آخر عمر سلطان دران میدان افتادہ بود بعد از
وفات او نیز جہت مراعات سخن او ہیچ کس از اولاد او بر نداشتہ

قطعہ

سخن شاہ شاہ ہر سخن ست ۔ بہمہ حال پاس باید داشت ۔ تا نگردد نقیض آن ظاہر
باید آزاد بلوح دل بنگاشت

باب پانزدہم در عدالت

عدل شجرہ ایست ملک آرائے و لمعہ ایست نور افزائے ظلمت زدائے حق
سبحانہ و تعالی بندگان را بدین صفت میفرماید اِنَّ اللّٰہَ یَأمُرُ بِالعَدلِ وَالاِحسَانِ عدل آنست کہ دادِ مظلومان
دہند و احسان آنکہ مرہم راحتے بر جراحت مجروحان نہند و در خبر آمدہ کہ یک ساعت عدل پادشاہ در پایہ
میزان طاعت راجح تر ست از عبادت شصت سالہ زیرا کہ نتیجہ عبادت جز بعامل نرسد و فائدہ عدل بخاص
و عام و خرد و بزرگ و اہل گردد و منہاج ارباب دین و دولت و مصالح اصحاب ملک و ملت
ببرکت آن قائم و منتظم شود و ثواب عدل از حد حساب افزون ست و از خیر قیاس بیرون
آورده اند کہ یکے از سلاطین را در منامہ آن شد کہ حج خانہ خدا بگزارد و بقدم حرمت طواف
حریم عزت بجا آرد و بزیارت صفا و ابیات دعا از آشنا و بیگانہ امتیاز و سرفراز گردد و بہیبت
ہست طواف حرم کردگار ۔ در دو جہان واسطہ اقتدار ۔ اشراف مملکت ارکان دولت
را موقف عرض رسانیدند کہ ای ملک شرط ادائے حج انیست طریق ست و سلاطین را دشمن بسیار باشد
اگر باخیل و حشم عزیمت نمائی تہیہ ایشان در ین راہ دور و دراز قدرے تمام دارد و اگر باندک ملازمی
توجہ فرمائی خطرات کلی متصور ست و دیگر سلطان در بلد حکم جان دارد و در عہد و قتیکہ سایہ
دولت آنحضرت از مفارق رعایا دور شود ہرج و مرج پدید آید و تمام مہام خواص و عوام

بنیاد احسان کہ ۱۲
عدل احسان را تقویت می دہد
کہ بنیاد کہ جمع نامور
دست انفاق بخلافت
ہم کار سازی کنند و ہر کرا
ایچو از دست آید کند
۱۲

بلندیات و فی الحقیقة ثبات اشرف صیامین برکات ست و منبع فوائد فلاح و نجات و هیچ زمره را از طوائف
خلق بصفت ثبات آن وابستگی نیست که ملوک را چه تا ثبات پادشاه ببرعایت رستگاری فرمان بردار ان دفع
و قمع متمردان و بدگردار ان نزدیک خاص و عام روشن نگردد و حشم و خدم سر بخط اطاعت ننهند
و اهل فتنی و فساد از مواد عصیان و عناد احتراز ننمایند پس ملک را به ثبات استظهار ست و ملوک را
از و استمداد و استبشار عمت هر سر که یافت افسرے از گوهر ثبات + در اقتدار بگذرد از چرخ تا ثبات
حکیمے گفته ست هر که خواهد که اساس سلطنت او از انهدام ایمن باشد باید که بنای کار خود بر ثبات
و وقار نهد فرد بنائے کار بنه بر ثبات + ایمن باش که هر بنا که بر اصل ست پایدار بود
مرد ثابت قدم آنست که از راه و روش خود بدغدغه هیچ موسوس روے بر نگرداند و از رسم
و طریق خود بوسوسه هیچ مهوس انحراف نورزد که مدرفیق نجات جز بطریق ثبات روے
نمی نماید چنانکه حکیم الهی می فرماید نظم در ره نجات مدان + هیچ خصلت به از ثبات مدان + میل داری برفعت درجات + در معالی ثبات ورز ثبات
و نشانه ثبات دو چیز ست یکے آنکه در هر کارے که شروع می نماید اتمام آن بذمه اهتمام لازم آرد
آورده اند که قیصر روم از نوشیروان پرسید که بقاے پادشاهی در چیست گفت من هرگز کار
بیهوده نفرمایم و هرچه کنم باتمام رسانم قیصر فرمود که همه حکماے یونان همین گفته اند
نظم هر طرح که انگنی چو مردان + جدے بکن و تمام گردان + یعنی عملے که برقرار ے
باید که دگرگون نسازی و دوم علامت دوم آنست که سخنے که بر زبان او جاری شود بنقیض آن
ناممکن باشد تکلم نکند چنانچه در تاریخ مذکور ست که سلطان رضی روزے در میدان عزین
میگذشت حمالے دیر سنگے گران بر دوش نهاده بجهت عمارت اوی برد و در بردن آن سنگ
رنج بسیاری میکشید سلطان چون مشقت او مشاهده کرد از روے رافت جبلی و عاطفت فطری
دانست فرمود که ای حمال این سنگ را به حمال آن سنگ را در میان میدان بینداخت مدتے
آن سنگ در آن میدان بود و رسیان چون آنجا می رسیدند بدو چشمی میکردند و می رسیدند

۱۰ یعنی بهر سنگے که می رسیدند

که ملکزاده گاه گاه در راه زره از بر جوشن بیرون میکند و دو شب در یک منزل خیمه بپا قامت نمیزند مبادا ربد و نوشت که ای پسر حق تعالی که عزت را آفرید کلفت و مشقت را آنان قرین ساخت و مذلت را که خلق کرد آرام و راحت را با او رفیق گردانید انگه عزت را بملوک داد و مذلت را برعایا خط پادشاهی و مملکت بست و قسم رعیت امن و امان استراحت و این هر دو بخش یکجا جمع نشود لاجرم پادشاه باید آسایش را وداع کند و راحت را بار رعیت گذارد و اگر چنین نمیکند باستراحت در نمیباید ساخت و از عز ملک اعراض نمیباید نمود فرد لذت شاهی ترا بس راحت دگر مجو ۰ با وجود سلطنت سرمایه دیگر مخواه **یعقوب لیث** در بدایت حال خود را در مهالک افگندے و خطرهای کلی را ارتکاب کردے از آسایش نفس بر طرف بودے و از کشیدن مشقتها یک نفس نیاسودے اگر گفتند تو مرد روے گری ترا باعث بر اینهمه جفا کشیدن و خود را در غرقابه هلاک افگندن چیست گفت مراد من آنست عمر عزیز خود را در اصلاح روی و مس صرف کردن و روے توجه به پیشه که دران شریک بسیار نباشند آورده اند من دران بست و جهد من برآنم که خود را بمرتبه رسانم که کسے از ابنای جنس من با من شریک نباشد گفتند این مهم بغایت صعب و کارے بسیار مشکل ست گفت من دانسته ام که شهرت مرگ چشیدنی ست و بار فنا و فوات کشیدنی آنکه در کارے بلند تلف شوم به که در کارے پست بمیرم لاجرم بدین جد و جهد رسید بدان منصب که رسید **مثنوی** میباش بجد و جهد در کار ۰ و امان طلب ز دست بگذار ۰ هر چیز که دل بدان گرایید ۰ گر جهد کنی بدست آید ۰ و چنانچه بجد و جهد بنای بزرگی تمهید می باید بعضد این صفت که بطالت و کسالت ست اساس شوکت و دولت در هم می شکند یکے را از آل طاهر سوال کردند که سبب زوال ایالت و انتقال دولت شما چه بود جواب داد که شراب شبانه و خواب بامداد یعنی از کاهلی بکار ملک نپرداختیم و از کسالت رسم علالت برانداختیم لاجرم سفینه اختیار ما در گرداب زوال غرقه گشت و کشتی امید ما بساحل نرسید شعر بنای دولت خویش آن کسے نهاد که شام می خورد و صبحگاه خواب کند

باب چهاردهم در ثبات و استقامت و آن پایداری باشد در کفایت مهمات و مداومت در مواظبت بکار و

در نیایم عذر من افتد بزرگان میپسند + در امثال حکمای هندند کورست که مورے کمر جهد بربسته بود
واز تودهٔ خاکے که نقل آن آدمیان را بکلفت میسر شدے ذره ذره می برد و بطرف دیگر میریخت مرغے
بر وگذر کرد شخصے دید ضعیف و نحیف که بنشاط تمام دست و پاے میزد در نقل کردن آن خاک جدے
تمام و جهدے مالا کلام بجا می آورد گفت اے ضعیف بنیه و نحیف پیکر این چه کارست که پیش گرفته و این
چه مهمست که دران خوض کرده مور گفت مرا با یکے از قوم خود نظر پیشست و چون طلب وصال او کردم این
شرط پیش آورد که اگر سر وصل ما داری قدم در نه و این تودهٔ خاک را ازین رهگذار بردار حالا مستعد آن کار
شده ام و میخواهم که بدان شرط اقدام نموده از عهدهٔ عهد بیرون آیم مرغ گفت این گمان که میبری
بقدر آرزوے تو نیست و این گمان که می کشی بقوت بازوے تو نے مور گفت من عزم این کار کرده ام
وقدم جد و جهد پیش نهاده اگر پیش نرم نمو المراد والا معذورم خواهند داشت نظم
من طریق سعی می آرم بجا + لیس للانسان الا ما سعی + دامن مقصود اگر آرم بکف
از غم وا ماندوه وارهم برطرف + ور نشد از جهد من کارے بگام + من دران معذور و باشم والسلام
افریدون را در مبادی ایام سلطنت که ریاحین دولت در ریاض سعادت دمیدن داشت و ریاح
شادمانی از هبت کامرانی وزیدن اندیشهٔ تسخیر بعضے از ممالک که در تصرف جمعے از متغلبان بود پدید آمد
فرو گذاشتن نفس اگرچه اندک است ولے + جهان به تیغ گرفتن همت عالی ست + این معنی را با ارکان دولت مشاورت
کرد جمعے گفتند ای ملک ملکداری آراسته و مهمانے تجمل و خواسته بضرورت غبار فتنه انگیختن و آتش
تشویر برافروختن صواب نمی نماید از آنچه هست تمتعے برداریم و از تکاپو مخاطره فرو گذاریم فرد
در فراغت کوش و در لذت که نیست + آرزو را هیچ پایانے پدید + افریدون گفت قناعت مقتضاے
طبایع بهائم سر افگنده هست و نشستن در کنجے از اقتضاے وقاحت همت عجائز از کار وا مانده
فرصت وقت را که چون خیال سحاب گذرنده هست غنیمت باید شمرد و در حصول آمال از زر کوشید و احوال
نباید کرد قطعهٔ کمر سلطنت نبایدست + هر کرا رغبت تن آسانی هست + از مشقت کی بیاساید بدید
هر کرا همت جهانبانی نشست + آورده اند که ملکے پسر خود را بحرب خصمے فرستاده بود خبر آوردند

(۱) از پیش بردم (۲) یعنی بدانند (۳) یعنی بنیاد (۴) یعنی عشق (۵) یعنی خیال (۶) یعنی شروع (۷) یعنی نیست (۸) یعنی مدعا حاصل (۹) یعنی بهت (۱۰) یعنی مال (۱۱) یعنی دیری (۱۲) یعنی پسی

وعزیمت درست آنست که چون بقصد کاری کمر بندد و بساختن مهمی اشتغال نماید منع هیچ مانعی ممتنع
نگردد و قصور و فتور بعزم خود راه ندهد از حکیمی پرسیدند که عزم ملوک در چه محل نیکو مینماید و در
چه وقت بکار می آید فرمود که در دفع اعادی مملکت بغایت پسندیده است چه هرگاه که پادشاه از روی
توکل خاذ اعزمت فتوکل علی الله پای عزیمت در رکاب توکل آرد و هر آئینه لشکر فتح و ظفر در پیش
باستقبال او شوجه میشوند زیرا که عزم درست نشانهٔ غلبه و نصرت دست بیعت شود چو بعزم درست پای کند در رکاب
دل نکند خصم او زکفش افتد عنان آورده اند که یکی از ملوک بخوردن گل عادت کرده بود چندانکه حکما
و اطبا منع میکردند مضرت آنرا باز می نمودند از آن کار باز نمی آمد روزی یکی از اهل الله بدین
وی آمد و او را بغایت نزار و نزار یافت خسارهٔ اغبرانی او را زعفرانی دیدن با بات و توان او را در شدن توانی
گرفتار یافت صورت حال استفسار نمود سلطان حقیقت واقعه باز گفت که مرا از جهت خوردن گل بایی
حیرت در گل ست و دست حسرت بدل درویش فرمود که چون میدانی که از ین مرض ضرر بتو میرسد چرا
ترک نمیکنی گفت چندانکه جهد مینمایم با خود بس نمی آیم درویش گفت این عزیمت من نمودن است
الملوک کجاست آن عزم که پادشاهان را میباشد که بهیچ نوع ایشان را ازان باز نمیتوان داشت
سلطان ازین سخن متاثر شد و عزم کرد بران که دیگر گل نخورد و ببرکت عزیمت ازان مهلکه خلاص
یافت قطعه عنان عزم بهر جانبی که برتابی * نکن بدست تردد عنان خود دریاب
که کس بمنزل مقصود ره نمیابد * مگر بسعی تمام و مگر بعزم درست * هر آنکه پای طلب در طریق عزم نهاد
به تخت گاه بزرگی رسید بگام نخست

باب سیزدهم در جد و جهد جد سعی کردن ست در تحصیل مطالب و جهد رنج بردن ست در اکتساب مقاصد و آداب
جد و جهد از اخلاق ملوک جهانگیر و سلاطین کشورستان ست و این صفت تابع همت میباشد هر چند همت عالی تر بود
جد و جهد در طلب مقصود بیشتر واقع میشود و باید که مرد بلند همت از تحمل مشقت نترسد چه حال از دو بیرون نیست
اگر بجد و جهد مقصود بدست آید فهو المراد و اگر در حجاب توقف ماند عذر او نزد عقلا واضح ست و علو همت
او در طلب مفاخر و مآثر بر همه ضمائر هویدا و لائح بیت در طلب میکوشم ار ایام زبی بختی بلند

آورده اند که دران ایام که اسکندر میخواست که رایت جهانگیری از سرحد روم برعزیمت ضبط ممالک
عرب و عجم برافرازد و رکاب همایون بجهت تسخیر بر و بحر عالم حرکت دهد بغایت اندیشه ناک و ملول بود
ارسطاطالیس حکیم که وزیر آن حضرت بود چون علامات فکرت و نشان حیرت بر جبهه حال و ناصیه
احوال او ظاهر دید گفت ای شاه جهان اسباب دولت مهیا و آماده و خدم و حشم در موقف بندگی
و فرمان برداری استاده خزانه معمور و مملکت موفور بخت بصفت استدامت آراسته و نهال دولت بشر
استقامت پیراسته اقبال کر موافقت بسته و جاه و جلال بر آستانه عالی بجد متکاری نشسته
با بداری نوع ضمیر انور و تفرق خاطر ازین چیست اسکندر جواب داد که تامل میکنم که عرصه جهان
بغایت پیشانی محقر است و ساحت ممالک هفت اقلیم بسیار مختصر شرم میدارم از برای این قدر ملک
سوار شدن و توجه بتصرف و تسخیر آن نمودن قطعه گر از سے آن نکند طول و عرض هفت اقلیم
که من بنیت تسخیر آن سوار شوم ✦ هزار عالم ازین گر بود کم ست هنوز ✦ که من بعزم تصرف بدان دیار شوم
ارسطو فرمود که شک نیست که ولایت و حکومت این مایه جهان نه لائق همت بلند و نه در خور نهمت
ارجمند تست عرصه مملکت ابدی را بان ضم کن تا همچنانچه بضربت تیغ جهان سوز ساحت سرای فانی را
در قبضه ضبط می آری برکت عدل عالم افروز ملک سعادت باقی هم در قبضه استحقاق آید تا این نقصان
بیرکت آن کمال تلافی پذیرد و این اندک نزیب آن بسیار رفتن گیرد قطعه ملک عقبی خواه کان خرم بود
ورنه آن ملک صد عالم بود ✦ جهد کن تا در میان این نشست ✦ عرصه آن عالمت آید بدست
اسکندر بدین سخن تسلی یافته بر حکیم آفرین فراوان کرد و امروز شاهباز عقل هر کاسلے در هوائے تمنائے
اسکندر همت آن پرواز می کند که همائے همتش با استخوان ریزه دنیا سر فرو نیاورده بیت

تو باز ساعد شاهی با استخوان مشکن ✦ همائے همت خود را بلند دار و بپر آ

باب دوازدهم در عزم و آن پیشیر و قوافل مرادات و کفایت کننده امور و مهمات است
هیچ کس از سلاطین بے مدد عزم درست زمام تسخیر ممالک بقبضه اقتدار در نیاورده و بے تگاپوے سعی بلیغ
بر سریر شهریاری و مسند جهانداری نشسته بیت بے عزم درست و سعی کامل ✦ کس را نشنوده مراد حاصل

ازان طرف رای جهان آرای آن حضرت در حسن اهتمام بحال پسر خود بحسب اقتضا فرموده است چون این پیغام بسمع قیصر رسید تبسمی فرمود و گفت مال یار بیوفا و محبوب ناپایدار است از حساب نباید گرفت و بمتاع فانی دنیای دنی فریفته نباید شد من پسر خود را بجلیه ادب بیارایم و ذخایر مکارم اخلاق برای او ذخیره نهاده ام مال در معرض فنا و زوال است و ادب امن از تغیر و انتقال چون این خبر بملک عرب رسید گفت راست میگوید الادب خیر من المذهب **نظم** ادب بهتر از گنج قارون بود ۔ فزون تر ز ملک فریدون بود ادب بهتر همه سودنی است ۔ که اموال را هست ره در زوال ۔ عنان سوی علم و ادب تافتند کز نام نکو از ادب یافتند

باب یازدهم در علو همت در خبر آمده است که ان الله یحب معالی الامور و خلق سبحانه و تعالی مردم بلند همت را دوست میدارد و اعمال بزرگ را به نظر قبول مشرف میسازد و دولت ارجمند همت بلند پیوندی دارد که جدائی ایشان از یکدیگر محال است **نظم** مرغ همت چو بال بگشاید ۔ غرفه اقبالش آشیان باشد ۔ پیش چوگان همت عالی ۔ کمترین گوی آسمان باشد سلاطین را همت عالی پیشکاری است کافی و مددگاری است وافی هرگز از ایشان همت بشیر همت بقدم شکوه تا از دیگران پیش است بیت همت بلند دار که نزد خدا و خلق ۔ باشد بقدر همت تو اعتبار تو یعقوب لیث را در سیرجانی یکی از پیران قبیله گفت که خاطرم بحال تو نگران است چه در دین سن که تو هستی هنگام استیلای شهوت است و غلبه نهمت دست پیمانی ده تا از برای تو کریمه از خانواده بزرگ بخواهم یعقوب گفت عروسی که من خوش کرده ام دست پیمان او آماده است پیر گفت آن را بر من عرض کن تا ببینم که چیست و از عروس نشان داده تا بدانم که کیست یعقوب بخانه در آمد و شمشیری بیرون آورد و گفت من عروس ممالک شرق و غرب را خطبه خواهم کرد و دست پیمان من این تیغ جوهردار و این شمشیر جوشن گذار است **بیت** نه بخت بلند همچو کسی راست نیست ۔ مهر عروس ملک بر از تیغ تیز نیست و هم درین معنی گفته اند **فرد** عروس مملکت آن مرد در کنار گرفت ۔ که اول از گهر تیغ دادکا بنیش و درین معنی این بیت مشهور است **فرد** عروس ملک کسی در کنار گیرد و بس ۔ که بوسه بر لب شمشیر آبدار زند

سلامت اموال افضل است از سلامت ابدان زیرا که اموال بدون ابدان نفع ندهد و ابدان بدون اموال رنج دهد

الحمد للہ والمنہ کہ این شاہزادہ کامگار عالی مقدار کہ از بخت و دولت برخوردار باد فرد
شکر خدا کہ اوراد احسان ۱۲
روے خوب ست و کمال ہنر و دامن پاک + لاجرم ہمت پاکان و عالم با اوست

باب دہم در ادب ۔ و آن صیانت نفس ست از قول ناپسندیدہ و فعل ناستودہ و خود را و مردم را در پایۂ حرمت نگاہ داشتن و آبروے خود و دیگران نا ریختن و حقیقت ادب آنست کہ در جمیع احوال متابعت حضرت رسالت پناہ علیہ افضل الصلوات اللہ نمایند کہ ادیب کامل اوست چہ در مکتب خانۂ ادبنی ربی فاحسن تادیبی کسے مانند او مودب و مہذب نشدہ **نظم** ادب آموز زان ادیب کہ او + ادب از حضرت خدا آموخت + بر کسے خوان سبق کہ در ہمہ حال + سبق از لوح کبریا آموخت + و ادب از ہمہ کس نیکوئی نماید خصوصاً از ملوک جہاندار و سلاطین نامدار چہ ہر گاہ ایشان بر جادۂ ادب استقامت ورزند ملازمان ایشان نیز بر رعایت ادب لازم باشد و بدین واسطہ رعایا ہم نتوانند کہ از طریق ادب انحراف ورزند پس امور مملکت منتظم گردد و مصالح اہل عالم بر وفق حکمت مہیا شود و فی المثنوی المعنوی **نظم** از خدا خواہیم توفیق ادب + بے ادب محروم گشت از فضل رب + از ادب پر نور گشت ست این فلک + و ز ادب معصوم و پاک آمد ملک + و اکابر گفتہ اند بہترین سرمایہ و خوشترین پیرایہ مر اولاد آدم را تخصیص پادشاہان عالم را ادب ست در اخبار آمدہ کہ سلطان معظم با پادشاہ روم طرح موصلت انداختہ دختر او را از بہر پسر خود خطبہ کرد و ہم دختر خود را در عقد پسر وے در آورد و سبب این وصلت رسل و رسائل از جانبین متواصل گشت و با تفاق این دو صاحب دولت ہر دو مملکت با یکدیگر آرامگی پذیرفت و در امور کلی و جزئی مراجعت برائے یکدیگر مینمودند و بے مشورت و تدبیر ہم در ہیچ مہم شروع نفرمودندے روزے ملک مصر بقبیر روم پیغام فرستاد کہ پسران بہ از حیات و عمدۂ زندگانی اند و نام بعد از وفات جز بحیات ایشان باقی نمی ماند **بیت**
زندہ ست کسے کہ در دیارش + ماند خلفے بیادگارش + پس ہمت بر انتظام حال و فراغ بال ایشان مصروف باید داشت و عنان عنایت بصوب جمعیت و وسعت معیشت ایشان معطوف باید ساخت و من بحبت پسر خود چندین ذخائر و نفائس و بردہ و ستور و صناع و عقار میسر کردہ ام

منفعل شدے واگر اورا از همین جا باز نگردانیدے شاید پیشتر رفتے و آب و علف را بدیدے و از ان آب
سرد لطیف بچشیدے از کرده و آورده خود خجل نرده گشتے باشرم داشتیم که یکے نزد ما آید بوسیلهٔ از کرم ما
توقعے نماید و گرد و خجالت بصفحهٔ احوال او نشسته باز گردد **شعر** یعنی را شرم می آید که سائل
خجل از درگه او باز گردد + قسمے دیگر حیاے او بست یعنی باانکه عملی باشد که بحسب شرع و عقل
ارتکاب آن ممنوع نبود حیاے ادب او را از ان اشتغال مانع شود چنانچه نوشیروان در خانه که گل نرس
بودے با زنان و کنیزکان خود مباشرت نکردے و گفتے که چشم نرگس بچشمهاے نگرنده نماند و بحقیقت
این صورت که از نوشیروان واقع شده حیا نیست زیرا که حیا آنست که ناشی از ایمان باشد و او
آتش پرست بوده بلکه این صورت ادبیست که رعایت میکردو چون ملوک اسلام مثل این صورتے
مرعی دارند آن حیاے ادب باشد **نظم** دل که پر از وصف حیا می شود + آئینهٔ نور خدا می شود

دیدهٔ بے شرم پسندیده نیست + در نظر عقل خود آن دیده نیست

باب نهم در عفت و آن احتراز باشد از ارتکاب محرمات خصوصاً از شهوت حرام و
این از جملهٔ مکارم اخلاق است و بزرگان گفته اند آدمی دو نسبت دارد یکے بالا لانکه که بدان نسبت
تا مل است بعلم و عمل و دیگرے با بهائم که بان مناسبت حریص است باکل و شرب و وقاع و شرط عقل آنست
که تا میتواند نسبت ملکی را قوت دهد و بجانب بهیمی میل ننماید **بیت** از ملائک بهره داری و بهائم نیز هم
بگذر از خط بهائم کن ملائک بگذری + پس هرگاه حرص خوردن مستولی شود آدمی میان حلال و حرام
فرق نکند همچنین بوقت غلبهٔ شهوت نیز میان نکاح و سفاح امتیاز ننماید پس عفت عبارت از انست
که بوقت انکه شهوت غالب گردد عنان نفس باز کشیده دامن همت را از لوث حرام پاک دارد و
جز بوجه شرع بدین صورت اقدام ننماید و نظر از عملهاے ناشایست فرو بندد تا درهاے خیر مصالح و فیروزی
و فلاح بروے کشاده گردد و چون پادشاه بصفت عفت آراسته باشد هرآینه ظلمت فسق و فجور از عرصهٔ
مملکت او رخت بر بندد و غائله عار و بدنامی بزن و فرزند او نرسد **نظم** عفت آنجا که رایت افراز د
دل و دین را تمام بنوازد + نفس از دنیک خواه روزی شود + روح مقبول کردگار شود +

دربارهٔ من احسانے فرماید و من و اهل بیت من ببرکت انعام خلیفه از قحط باز رهیم پس مشکے که همراه داشت
ازان آب پرساخته راه بغداد پیش گرفت و روے بدار الخلافت نهاد هنوز میان اعرابی و بغداد مسافتے
مانده بود که گنبد حشمت و دبدبهٔ عظمت مامون رسید اعرابی معلوم کرد که این خلیفه است و عزم شکار دارد
فی الحال بر سر راه آمد و زبان بدعاگوئی و ثناخوانی بکشاد مامون بدو متوجه شده پرسید که ای اعرابی از کجا
می آئی گفت از فلان بادیه که اهل آن بقحط و بلاے غلا گرفتار مانده اند گفت بکجا میروی گفت
بدرگاه تو آمده ام و دست تهی نیستم بلکه تحفه دارم و هدیه آورده ام که دست آرزوے هیچ کس بدامن مال او
نرسیده و دیدهٔ تمناے هیچ مخلوقے بجلوهٔ جمال او ندیده خلیفه متعجب شد و گفت بیار تا چه آوردی اعرابی
مشک پیش آورد و گفت هذا ما ادخرته این آب بهشت ست که درین عالم کسے ندیده و نچشیده بیت
آب بگو شیرهٔ شاخ نبات + در مزه همشیرهٔ آب حیات + مامون رکابدار را فرمود تا قدحے
ازان آب بزود آورد آب بدید تغیر اللون و کریه الرائحه و دسومت مشک اعرابی دروے از کرده
و رنگ و بوے آن تغیرے عجب یافته خلیفه قدرے ازان بچشید و بفراست دریافت که صورت واقعه
چیست شرم کرم رخصت نداد که پرده از روے کار وے بردارد گفت ای اعرابی راست گفتی این عجب
آبے لطیف و شربتے غریب ست این را هر کس تواند دید رکابدار را فرمود تا قدح آب را در مطهرهٔ خاصه
ریخت و مشک را در زاویه انداخت و در حال نفت آن آب مبالغه زیاده از حد نمود چنانچه بوے آن اعرابی را
کریاد و العرب تحفهٔ زیبا و تبرکے پسندیده آورده حاجت تو چیست و چه مدعا داری گفت یا خلیفة المسلمین
مردم من از فاقه و بینوائی در معرض تلف اند امید بفضل خدا دارم و بکرم تو خلیفه فرمود تا هزار دینار
حاضر کردند گفت ای اعرابی این زر را بگیر و ازین جا باز گرد و روے بوطن خود نه اعرابی
زر گرفته فی الفور باز گشت یکے از خواص پرسید که حکمت درین چه بود که ازین آب کسے را
نچشانیدی و اعرابی را ازین موضع باز گردانیدی مامون فرمود که آن آب بوے نا خوش مزه و بد بوے
اما بنسبت آبے که اعرابی بدان پرورش یافته بود او را آب بهشت می نمود و شایسته که چون یکے از شما
قدرے ازان آب بخورد و بسر کار نارسیده اعرابی را بدان کار ملامت کردے و طعنه زدے ان بیچاره

صعف شکن قلب مبانی حیاست + راه زن خیل ملاهی حیاست + پس معلوم شد که خاص عام را
از حیا فائدهٔ تمام ست و بے تاب آفتاب حیا ثمرات اخلاق نارسیده و خام **شعر**
گر حیا نبود بر افتد رسم عصمت از میان + ور حجابے در میان ست از تقاضائے حیاست + و یکے از اقسام حیا حیائے جنایت
یعنی گنهگار از کردار خود شرم دارد چنانچه حضرت آدم صفی علی نبینا و علیه السلام چون بهشت گندم تناول نمود
و لباسها که پوشیده بود از تن او فرو ریخت او بچپ و راست میگریست و در پس هر درخت پنهان می شد
خطاب رسید که ای آدم از ما میگریزی گفت نے خداوندا از تو چگونه گریزم و کجا توان گریخت اما از خطائے
خود شرم میدارم **مصرع** له اگر گناه نبخشند شرمساری ست قسمے دیگر حیائے کرم ست که کریم
شرم دارد که خواهنده از درگاه او خجل باز گردد و در حدیث آمده که حضرت حق سبحانه و تعالی بصفت حیائے
کرم موصوف ست چون یکے از بندگان هر دو دست خود را در دعا بحضرت او رفع کند شرم دارد که دستهائے
او را از فضل و رحمت خود تهی باز گرداند بلکه مقدر او در کف آرزوے او نهد **بیت** محال ست اگر سر برین نهی
که باز آید دست حاجت تهی + و نهایت کرم آنست که سائل را از نزد خود شرمسار و منفعل باز نگرداند
چنانچه در اخبار آمده که در عهد مامون خلیفه اعرابی بود که در شوره زارے نشو و نما یافته و جز آب شور و تلخ
ندیده و نچشیده **بیت** مرغے که خبر ندارد از آب زلال + منقار در آب شور دارد همه سال
وقتے در قبیلهٔ اعرابی قحط افتاد و بضرورت جهت تحصیل توشه از وطن مالوف و مسکن معهود بیرون آمده
چون از شورستان درگذشت گذرش بر موضعے افتاد که خاک پاکش صالح زراعت بود و غدیرے دید مقدارے
آب باران در وے جمع شده و هبوب باد صبا خس و خاشاک از وے دور ساخته آبے در غایت صفا و لطافت
بنظر وے در آمد عرب هیچ بار آبے بدین روشنے زمین ندیده بود متعجب شد پیش آمد و قدرے از آن آب بچشید
در مذاقش بسے شیرین و خوشگوار نمود با خود گفت که من شنیده ام که حق سبحانه و تعالی در بهشت
آبے دارد شیرین که طعم آن هرگز متغیر نگردد چنانچه در قرآن آمده فیها انهار من ماء غیر آسن
اگر غلط نکنم حق تعالی بر فقر و فاقه من ببخشود و بعزت گرسنگی و بیچارگی من این آب از بهشت بدنیا فرستاد
حالا مصلحت در آنست که قدرے ازین آب برداشته نزد خلیفه روزگار برم و او هر آئینه در مقابله این هدیت

باب هفتم در توکل آن دل برداشتن ست از اسباب و بحضرت مسبب الاسباب توجه نمودن
و کفایت کارهای خود را از حق سبحانه طلبیدن و هر که کار خود بخدای تعالی تفویض نماید و در مرضیات آید
اعتماد بر کرم الٰهی کند همه کار او بر وفق دلخواه ساخته پرداخته گردد ع تو با خدای خود انداز کار و خویش را
پادشاه الاام ست که در همه حال رسم توکل فرو نگذارد تا عنایت الٰهی کارهای او را چنانچه باید بشاید
برآورد آورده اند که روزی پادشاهی از عالمی پرسید که نصرت اهل ایمان در چند چیز ست گفت در دو چیز
یکی در اداء نماز و یکی توکل بر کرم کارساز پادشاه بنای کار خود بر این دو چیز نهاد و این دو خصلت را
عادت کرد ناگاه او را دشمنی پدید آمد و با لشکر گران روی بدارالملک وی آورد او نیز با سپاهی
گران بدشت متوجه خصم شد چون نزدیک یکدیگر رسیدند و مهم بر جرب و قرار گرفت شبی که روز آن مصاف
مقرر بود آن پادشاه همه شب نماز میکرد یکی از ارکان دولت گفت این زمان جای آن نیست صفدارانی
گفت من امشب کار خدا میکنم و فردا کار خدا هست هر چه خواهد کند مرا بآن هیچ کاری نیست و دران هیچگونه اختیاری
گفت پس تهیه اسباب حرب کن و معرکهٔ قتال را آماده باش گفت نرد توکل پوشیده ام کار خود بوکیل لطف
حق باز گذاشته ام و با کار فرمایش ایزد او نه کارساز + بگذاشتیم تا کرم او چه ساز کند
علی الصباح که صف مصاف راست کردند و هر دو لشکر در برابر یکدیگر صف برکشیدند مدد الٰهی ز عرصهٔ غیب
جنود لم تروها در رسید ع لشکر نائید حق از ملک غیب آمد بدین + فی الحال که چشم سپاه خصم بر قبهٔ
رایت پادشاه با توکل افتاد عنان اختیار از قبضهٔ اقتدار ایشان بیرون رفته هزیمت را غنیمت شمردند
و تا آنگه حربی واقع شود و کارزاری دست دهد روی بگریز نهادند و شر دشمن کفایت شد بیت

صبح ظفر از مشرق امید بر آمد + اصحاب غرض را شب سودا سر آمد

باب هشتم در حیا و آن خصلتی شریف و سیرتی مقبول ست و حضرت رسالت پناه صلی الله
علیه وسلم حیا را شاخی از درخت ایمان گفته که الحیاء شعبة من الایمان و حیا از شرائط عظم
عالم ست اگر صفت شرم از میان برافتد و هیچ کس را از هیچ کس شرم نباشد نظام جهان خلل پذیرد و
مصالح خلائق از یکدیگر فرو ریزد اما صفت حیا نمی گذارد که هر کس هر چه خواهد بکند بیت

کژدمے در پیراہن وے افتادہ بود و ہر ساعت امیر را می گزید و نیش زہر آلود خود ضرر میرسانید تا وقتیکہ نیش وے از کار بیفتاد و ہر زہرے کہ داشت بکار برد و آن امیر مطلقاً در ان مشاورت قطع سخن نکرد و تغیرے در وظاہر نشد و سخنش از قانون عقل و قاعدۂ حکمت انحراف نیافت تا بخانہ آمد و آن کژدم را از جامہ بیرون کرد و این خبر بپادشاہ رسید متعجب و متحیر گشت روز دیگر کہ امیر ببلازمت آمد سلطان فرمود کہ دفع ضرر از نفس واجب ست تو چرا دیروز از عقرب نزدیک از خود دفع نساختی جواب داد کہ من آن نیم کہ شرف مکالمۂ چون تو پادشاہے را سبب الم زہر کژدمے قطع کنم و اگر امروز در مجلس بزم نیش کژدمے صبر نتوانم کرد فردا در معرکۂ رزم بہ تیغ زہر آب دادۂ دشمن چگونہ صبر توانم کرد پادشاہ ازین سخن خوش آمد و مرتبۂ او را بلند گردانید و بدان مقدار صبر کہ کرد بداد و مقصود رسید بیت گرت چو نوح نبی صبر بر ستد غم طوفان بلا بگردد و کام ہزار سالہ بر آید

باب ششم در رضا و آن خوشنودی باشد بہر چہ از قضاے خداوند سبحانہ بہ بندہ رسد و باید دانست کہ تیر قضا را ہیچ سپرے شایستہ تر از رضا نیست ہر کہ سر بآستانۂ رضا و تسلیم نہاد زود بر صدر رسند سروری و سرافرازی تواند نشست رضی اللہ عنہم و رضوا عنہ مؤید این حال ست و منقبت الرضا باب اللہ الاعظم و موکد این مقال شعر فقد یرجو سابق ست تعلیم چہ سود جز بندگی و رضا و تسلیم چہ سود + آورده اند کہ یکے از انبیاے کرام علی نبینا و علیہ السلام در مناجات خویش می گفت الٰہی ازنماے مرا بعلمے کہ سبب خشنودی تو باشد خطاب رسید کہ خشنودی من از تو موقوف بخوشنودی تو از قضاے من چون تو از قضاے من راضی باشی من ہم از تو راضی باشم بیت ہر کہ راضی شد از قضاے خدا × بہرہ می یابد از رضاے خدا × دل کہ بنور رضا روشن شد از مقدرات الٰہی دے بپیچد و با تقضیات قضا الفت گیرد و ہر چہ از اقتضاے قدر بدو رسد بخوشدلی و نیکبختی تمام در پذیرد و ہرآئینہ بدین سبب اندوہ و ملال بر ساحت خاطر او نگردد و ہموارہ شاد کام و خوشدل گذراند نظم ہر عزیزے کہ بار رضا کرد × فرح و عیش روے با او کرد × خوش در آویز از صفاے ضمیر با قضا و قدر چو شکر و شیر

ضعیفان نخشودن و شکر صحت بیماران ستم رسیده را از قانون عدل شفای کلی ارزانی فرمودن و شکر بسیاری لشکر و سپاه آسیب ایشان از مسلمانان دور ساختن و شکر عمارتهای عالی و بناهای بهشت آئین مساکن و منازل عبرت را از نزول خدم و حشم معاف داشتن و خلاصه شکر گزاری آنست که در حال خشم و رضا جانب حق فروگذاری و آسائش خلق را بر آسائش خود مقدم داری **بیت** نیاساید اندر دیار تو کس + چو آسائش خویش خواهی بس + سلطان وقت مخنان درویش دریافته خواست که از مرکب فرود آید و وی را زیارت کند چون درنگ نیست هیچ جا درویش ندید کس از وی نشان نداد او بفرمود تا این کلمات را بآب زر نوشتند و دستور العمل روزگار خود ساخت شعر بیند حکیم مستقیل آئینهٔ دل است +

مقصود هر دو عالم ازان پنج چار چیست

باب پنجم در صبر و آن شکیبائی باشد بر سکاره و بلیاتی که از حق تعالی به بنده میرسد و صبر صفتی بغایت مقبول و مرضی ست و منقبت صبر همین بس است که بمضمون ان الله مع الصابرین محبوب الهی در دنیا با ایشان باشد و بفحوای انما یوفی الصابرون اجرهم بغیر حساب مزد ایشان در عقبی بسیار و بی پایان در اخبار آمده است که حق سبحانه وحی فرستاد بحضرت داؤد علی نبینا و علیه السلام که ای داؤد تکلف نمای تا اخلاق مرا پیرایهٔ روزگار خود سازی و از جملهٔ صفات من یکی آنست که صبوم **بیت** صبر بهتر مرد را از هر چه هست + تا بیابد بر مراد خویش دست + هر که در تیر باران حوادث سپر صبر در سر کشد هر چند زود تر خدنگ امید ش بهدف مراد برسد زیرا که صبر مفتاح فرج ست و در خانهٔ راحت جز بدین کلید نگشاید **قطعه** کلید در گنج مقصود صبر ست + در بستهٔ آن کس که بگشود صبر ست + چه غم دارد آن کوه وچه دریای گردون + لباسی که هرگز نفرسود صبر ست + **در کلمات ملوک ترکستان** آورده اند که افراسیاب مرا مرا خود را گفت که بهیبت و هیکل مردان و هیبت و شوکت ایشان فریفته مشو و بلافی که زنند و وعده ئی که کنند مغرور مگرد و تا وقتیکه ایشان را بیازمائید بصبر و پائداری که اگر بمحک صبر تمام عیار زند ایشان را بزرگی اعتبار کنید **بیت** نه بدعوی ست قدر و قیمت مرد + قیمت مرد صبر و اندکی داند + آورده اند که روزی یکی از امرای پادشاهی ایستاده بود و شاه با او در مهمی مشاورت میفرمود قضارا

و در علماء صلحا بنظر عزت بنگرد و در ضعفا و زیردستان بشفقت نگاه کند و طاعت گوش استماع کلام الٰہی و اخبار حضرت نبوی علیہ الصلوٰۃ والسلام و قصص اکابر دین و پند و نصایح مشائخ و اہل یقین ست و طاعت دست احسان بافقیران و محتاجان و طاعت پای رفتن بمساجد و معابد و مزارات اولیا و تفقد در ویشان خالص گوشہ نشینان بطمع و زیارت علما و علی ہذا و چون بحکم لئن شکرتم لازیدنکم شکر گزاری سبب زیادتی نعمت ست حق سبحانہ ملک و مال و جاہ و جلال او را زیادت گرداند بیت شکر سوء شہر سعادت برد ہر کہ کند شکر زیادت برد + آوردہ اند کہ سلطان سنجر ماضی انار اللہ برہانہ در ویرانہ سیستان گذشت خرقہ پوشی بر سر راہ او ایستادہ بود سلام کرد سلطان چیزے میخواند سر جنبانید و بزبان جواب نگفت درویش گفت سلام کردن سنت ست و جواب دادن فرض من سنت بجا آوردم تو چرا ترک فریضہ کردی سلطان از روے انصاف و صلابت اسلام عنان باز کشید و با عتذار در آمدہ فرمود کہ ای درویش بشکر گزاری مشغول بودم از جواب تو غافل گشتم درویش گفت کہ اشکر می گفتی گفت خدائے کہ منعم مطلق ست و ہمہ نعمتہا داوہ اوست و ہمہ عطایا فرستادہ او فرد از ماہ تا ماہی و از عرش تا بفرش ہر ذرہ از و شدہ مستغرق نعم + درویش پرسید کہ بچہ نوع شکر می گفتی سلطان جواب داد کہ بکلمہ الحمد للہ رب العالمین کہ شکر جمیع نعمتہا درین کلمہ مندرج ست درویش گفت ای سلطان تو طریقہ سپاہ گری نیدانی و وظیفہ شکر گزاری بجا نمی آری شکر تو باید کہ بقدر فیضان نعمت الٰہی و تراوف موہبت نامتناہی باشد کہ روزگار دولت ترا حاصل ایام شوکت تراشامل ست و تنگ نہ ہمین باشد کہ یک نفس عندلیب نغمہ سرای زبان او بکلمہ الحمد للہ مترنم داری و بس شکر سلاطین کہ در حضرت مالک الملک موقع قبول یابد و بدرجہ استحقاق المزید متر تب شود آنست کہ بر ہر دیہ داری شکرے کہ مناسب آنست بجا آری سلطان سنجر التماس نمود کہ مرا بران مطلع گردان درویش گفت شکر سلطنت عدل ست بر عموم عالمیان احسان با جمیع آدمیان و شکر فسحت مملکت و وسعت عرصہ ولایت ملم ناکردن در املاک رعیت و شکر فرمان روائی حق خدمت فرمان برداں شناختن و شکر بلندی بخت و بسیاری اقبال بر افتادگان خاک مذلت و اوبار رحم کردن و شکر معموری خزانہ صدقات و خیرات راجعت اہل استحقاق مقرر داشتن و شکر قدرت و قوت بر عاجزاں و بدبختی

گر به کین تا بے دهان خندان شوی + کین تضرع را بر حق قدر ها ست + وان بها کانجاست زاری را کجاست
ای خوشا چشمے که آن گریان اوست + وی همایون دل که آن بریان اوست + آخر هر گریه ما خنده ایست +
مرد آخر بین مبارک بنده ایست + در اخبار آمده که دعاے پادشاه عادل مستجاب ست هر چند دعا که
سلطان عدالت شعار بر کمان امکان نهاده بشست درست اخلاص بگشاید بے شک بهدف اجابت و نشانه
استجابت میرسد آورده اند که در شهرے از بلاد اسلام چند شبانه روز متصل باران بارید بشابه که کارها
بر مردمان دشوار شد و راه آمد و شد فروبسته گشت سنز لهارد ے بویرانی نهاد و دو دغه در خاطر خرد و
بزرگ افتاد جمعے از اهل تنجیم می گفتند که از نظرات فلکی استدلال میتوان کرد که تمام این شهر بواسطه کثرت آب
خراب خواهد شد مردم دل ازجان و مان برداشتند و جزع و فزع در خلائق افتاد چون کار از حد گذشت
و طاقت طاق شد رجوع بسلطان کردند او مرد عادل و پاکیزه سیرت بود اهل شهر را تسلی داد و خود
بنهایت درآمد و روے نیاز بر خاک نهاد و گفت بار خدایا همه خلق بر خرابی این شهر اتفاق کرده اند
تو خود دانی که تصور ایشان را باطل کنی و آثار قدرت خود بخلاف آنچه در خیالها میگذرد ظاهر گردانی
دل اهل شهر از انقطاع شد و آفتاب بر آمد و این دلیل روشن ست که چون پادشاه پاک اعتقاد بود
و دل او با رعیت راست باشد هر دعا که در باره خود و ایشان کند بشرف اجابت
اقتران می یابد قطعه پادشاهے که نهاد از ره لطف + بر سر افسر شاهنشاهی +
هر چه بینی خواهی از و خواه که او + دهدت هر چه از و می خواهی +

باب چهارم در شکر و آن سپاس و ستایش باشد منعم را بانعام او و چون نعمت سلطنت بزرگترین
نعمتهاست پس سلطان باید که بشکر گذاری و سپاس داری این نعمت قیام نماید و شکر هم بدل باشد و هم
بزبان و هم باعضا و جوارح اما شکر بدل آنست که منعم حقیقی را بشناسد و داند که هر نعمتے که بدو رسیده از فیض عنایت
و لطف بے نهایت اوست اما شکر بزبان آنست که پیوسته حق را یاد کند و کلمه الحمد لله بسیار گوید که گفتن این کلمه و فا
بشکر نعمت اما شکر بجوارح آنست که قوت آن نعمت را در طاعت منعم صرف کند و هر عضوے را از اعضا
و جوارح که بدان عضو مخصوص ست مشغول گرداند مثلاً طاعت چشم آنست که نظر در مخلوقات بعبرت کند

نیز بر روزگار او وصیل و متواصل گردد

باب دوم در اخلاص و آن پاک ساختن عمل است از ریا و غرض و سایر علل و آفات کردن نیت با خدای عز و جل بیت هر که با اخلاص قدم نیز + و عیسی وقت است که دم نیز + پس باید در هر کاری که سازد نیت او طلب خشنودی حق سبحانه باشد و نفس خود را در آن دخل ندهد که غرضهای نفسانی عملهای حقانی را تباه کند آورده اند که یکی از خلفای خراسان فرموده بود تا بی ادبی را در موقف سیاست داشته تازیانه نیز دند آن شخص در اثنای آن حال زبان قال بحشاد و خلیفه را دشنام داد خلیفه امر کرد تا دست از وی باز داشتند و او را آزاد کردند یکی از خواص بارگاه خلافت پرسید در محلی که تادیب آن شوخ چشم بی شرم زیادت بایستی سبب بخشیدن آزاد کردن چه بود خلیفه گفت من او را برای خدا ادب میکردم چون مرا ناسزا گفت نفس من از آن متغیر و متبارز شد و در صدد انتقام آمد نخواستم که در کار حق سبحانه نفس را دخل دهم که این صورت از شیوه اخلاص درست و صاحب عمل غرض آمیز از فضیلت ثواب محروم و مهجور + نظم از بخشش آتش من تیز شد + کار الهی غرض آمیز شد + داعیه نفس چو نمود رو + معنی اخلاص نماند اندرو +

کار کز اخلاص نشد بهره ور + ترک چنان کار سزاوار تر +

باب سوم در دعا و آن عرض نیاز است بدرگاه الهی و در خواستن مرادات از فیض و فضل نامتناهی و هر صاحب دولتی را که کلید دعا بدست آمد هر آینه بوعده ادعونی استجب لکم در اجابت بروی بگشاده میشود و در عایا را برای تحصیل منفعت ست یا برای دفع مضرت و سلاطین را از هر دو نوع چاره نیست جز منافع که نظام ملک و قوام سلطنت ست هر آینه از ابزاری و نیاز از حضرت غنی کارساز درخواست باید نمود با لفظ غبت بر سر مهابت تمکین تو اند بود بیت بر مسند ناز کی نشیند برد + آن کس که ره نیاز بر دل نکشاد +

دوم دفع مکاره و مضار که آن هجوم خصم و غلبه دشمن باشد یا بلاهای دیگر چون آلام و اسقام و آن نیز جز بتضرع و بکاوزاری و دعا مندفع نگردد چنانچه حضرت مولوی رومی قدس سره در مثنوی فرموده

نظم

ای کز خواهی گزند بلا جان و آخری + جان خود را در تضرع آوری + با تضرع باش تا شادان شوی

باب نود و دوم در شفقت و رحمت
باب بیست و یکم در سخاوت و احسان
باب بیستم در خیرات و مبرات
باب بیست و دوم در تواضع و احترام
باب بیست و سوم در امانت و دیانت
باب بیست و چهارم در وفا بعهد
باب بیست و پنجم در صدق
باب بیست و ششم در انجاح حاجات
باب بیست و هفتم در تأنی و تامل
باب بیست و هشتم در رشاد و تدبیر
باب بیست و نهم در حزم و دوراندیشی
باب سی ام در شجاعت
باب سی و یکم در غیبت
باب سی و دوم در سیاست
باب سی و سوم در تنقط و خرت
باب سی و چهارم در فراست
باب سی و پنجم در کتمان اسرار
باب سی و ششم در انتظام وقت و طلب کتابی
باب سی و هفتم در رعایت حقوق
باب سی و هشتم در صحبت اخیار
باب سی و نهم در ذم اشرار
باب چهلم در تربیت خدم و حشم
باب اول در عبادت

و آن بچند حق سبحانه تعالی باشد

باداے فرائض و واجبات و ترک قبائح و محرمات و انقیاد اوامر و نواهی اتباع سنن حضرت رسالت پناهی

و مقرر است که عبادت حق سبحانه و تعالی در دنیا واسطه سلامت است و در عقبی رابطه نجات و کرامت بیت

سرمایه سعادت دنیا عبادت است + پیرایه کرامت عقبا عبادت است + پس پادشاه باید که صفحه احوال خود را

بر قلم عبادت بیاراید تا خداوند تعالی بدهد او را آنچه در دنیا و آخرت شاید و بکار آید و فرمان داری خدای عز و جل

فرماندهی خود لازم باید شناخت روزها بکار مردم و شبها بکار خود باید پرداخت آورده اند که حضرت مرتضی علی رضی الله عنه

در زمان خلافت روزها بپرداختن مهمات خلائق مشغول بودے و شبها بعبادت و طاعت خالق اشتغال

نمودے گفتند ای امیر چرا اینهمه رنج و محنت بر خود روا میداری نه بروز آسائشے و نه بشب آسایشے فرمود که اگر در روز

بیاسایم رعیت ضائع ماند و اگر در شب بیارامم فردائے قیامت من ضائع مانم پس روز مهم مردم میسازم و شب بکار حق

می پردازم یکے از سلاطین هرات از شاه شجاع قدس سره التماس منع دکه را صیتے کن شاه گفت اگر نجات دنیا

و درجات آخرت میخواهی شبها بدرگاه الٰہی دادگدائی میده و روزها در بارگاه خود بداد گدایان بپرس قطعه

چون بندگان حق همه فرمان برند تو + تو نیز بندگی کن فرمان حق ببر + هر پادشاه که خدمت حق را کمر بست +

بندد خلق هم بپذیرخدمتش کمر + و چون خوے رعیت تابع خوے پادشاهست که الناس علی دین ملوکهم

پس هر گاه پادشاه بطاعت و عبادت کند رعیت نیز بدان کار رغبت نماید و بکات عبادات رعایا

بطریقے کہ ہیچکس بیشے نرود و آن قانون شریعت ست کہ تعیین اوضاع آن بروحی آلہی باشد و واضع آنرا پیغامبر گویند و چون پیغامبر قانونے و قاعدہ نہد کسے باید کہ آن قانون را بقدرت و شوکت خود محافظت نماید و نگذارد کہ کسے از حدود آن تجاوز کند و این کس را پادشاہ خوانند پس رتبہ پادشاہی بعد از رتبہ پیغامبری ست چہ وی واضع شریعت ست و پادشاہ حامی و حافظ آن و ازینجا گفتہ اند الملک والدین توامان در بین معنی واقع شدہ نظم نزد خردمند پادشاہی و پیغمبری + چون دو گمینند و یک انگشتری + گفتہ آنہاست کہ آزادہ اند کاین دو ز یک اصل و نسب زادہ اند لہذا حق سبحانہ و تعالی بعد از امر بطاعت خود و اطاعت پیغمبر خود بفرمان برداری ملوک و سلاطین فرمود کہ وَاَطِیْعُوا اللّٰہَ وَاَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ وَاُولِی الْاَمْرِ مِنْکُمْ پس پادشاہ باید کہ متخلق باخلاق صاحب شریعت باشد تا محافظہ حدود شرع بشرائط آن تواند کرد و دیگر باید کہ تامل فرماید کہ چون حق تعالی در بارہ وے اینچنین کرامتے ارزانی داشتہ او را بر طائفہ از بندگان خود حاکم ساختہ و رتبہ عظمت او را در ساحت تقرب خود بر افراختہ و ارادت ازلی افسر اختیار بر فرق اقتدار او نہادہ و مشیت لم یزلی زمام امر و نہی جمیع از آفریدگان بقبضہ تصرف او باز دادہ ہر آئینہ باید کہ ذات عالی خود را بصفات ستودہ و سمات پسندیدہ موسوم و موصوف گرداند و پادشاہ را رعایت چہل صفت لازم ست کہ بعضے ازان میان وے و حق سبحانہ و تعالی باشد و برخے میان وے و خلق و این چہل صفت در چہل باب آوردہ شد بعبارت فارسی خالی از تکلف نشان و تصلف تبسلان و در ہر باب ذکر روایات و حکایات آنچہ وقت اقتضا فرمود و زبان بدان مساعدت نمود ترقیم ثبت یافت و من اللہ التوفیق و ہو المستعان

باب اول در عبادت	باب دوم در اخلاص	باب سوم در دعا
باب چہارم در شکر	باب پنجم در صبر	باب ششم در رضا
باب ہفتم در توکل	باب ہشتم در حیا	باب نہم در صدق
باب دہم در ادب	باب یازدہم در علو ہمت	باب دوازدہم در عزم
باب سیزدہم در جود و سخا	باب چہاردہم در شجاعت و شہامت	باب پانزدہم در عدل
باب شانزدہم در عفو	باب ہفدہم در حلم	باب ہژدہم در خلق و رفق

بارگاه عالم پناه حضرت اعلی را بغایت مستبعد مینمود بمجرد اشارتے کہ از حضرت جم جاہی ظل الٰہی شرف صدور یافت
آن حضرت از دار الملک مرو کہ مستقر عز و جلال بود توجہ نموده باندکے از خواص خدم بے وہشتے و وحشتے عازم
پایۂ سریر خلافت مصیر گشت و سخن جمعے کہ در صدد اباد امتناع بوده باشند بسمع قبول اصغا نموده اطاعت
والد بزرگوار رفیع المقدار را کہ بحکم اِنِ اشکُرلی وَلِوَالِدَیکَ مقترن بفرمان برداری حضرت باری ست
بر ہمہ اختیار فرموده و بعد از مدت متمادی مفارقت چون دیدۂ یعقوب کنعان کمال بنور جمال آن یوسف مصر
عزت و جلال روشن شد صدائے تہنیت و ندائے مبارکباد از ہر گوشہ بگوش گردون سیدن گرفت ربانی
فیاض ازل ز فیض نے اندازہ + انداخت زمقدمش بشہر آوازہ + شد باغ مراد ازان بشارت خرم +
شد کشت امید ازان سیدن تازہ + چون شاہزادہ بدین صفت از سائر اقران سمت امتیاز یافته
بانظار عواطف سلطانی ملحوظ و از آثار مراحم بیکرانۂ خاقانی مخصوص و محفوظ گشت مژدۂ امن و امان بسامع
عالمیان رسیده و نسیم بہجت و مسرت از ریاض نشاط و راحت بر صدور آدمیان وزیده قطعه شکر خدا کہ شام امید زمانه را
صبح طرب ز مطلع عز و شرف دمید + ہر ناوک دعا کہ کشاد از دل نیاز + از بازوی نیاز ہمہ بر ہدف رسید
اصاغر و اکابر زبان بدعاے جانفزاے آن سرو چمن ہر فرازی کشودند و خواص و عوام
بادائے ثناء و آفرین آن مہر فلک عز و تمکین توجہ نمودند فقیر حقیر حسین الکاشفی المشہور بواعظ
نیز احرام طواف حریم بارگاه سدره اشتباه آنحضرت بسته بسعادت تقبیل انامل دریا نوالش مستسعد گشت
و بعد از عرض دعا چون لمعات اخلاق ربانی کہ از صفحات احوال آن زبدۂ نوع انسانی لامع و
ساطع بود بنظر تحقیق و تدقیق مشاہده نمود خواست کہ بطریق دعاگوئی و دولتخواہی دوکلمه از اخلاق ستوده
و اوصاف حمیدۂ ملازمان آنحضرت بورق بیان مسطور گرداند تا دستور العمل اولاد سلاطین و ابناے
خواقین باشد پس بتحریر این رساله کہ بہ اخلاق محسنی مسمی گشته اقدام نموده و التوفیق
من الملک المعبود و قبل از شروع بموقف عرض میرساند کہ چون آدمیان مدنی بالطبع اند یعنی
ایشان را از اجتماع و ائتلاف با یکدیگر چاره نیست و امزجه و طباع مختلف اند ہر مزاجے را اقتضاے
و ہر طبعے را مقتضائیست پس میان ایشان قانونے باید کہ بران قانون با یکدیگر معاش کنند

بحکم وَرَبُّکَ یَخْلُقُ مَا یَشَاءُ وَیَخْتَارُ زمام اختیار بقبضهٔ اقتدار ایشان باز داده و بمقتضای عنایت بنیات
تُؤْتِی الْمُلْکَ مَنْ تَشَاءُ ابواب سلطنت بروی ایشان گشاده بهیت خوبی اخلاق کان بنیاد بین از پور
با فقیری خوش بود با پادشاهی کمتر + والحمد لله که حضرت پادشاه دین پناه مظهر انوار السلطان ظل الله اردشیر
جمشید فر فریدون خورشید منظر صاحبقران اسکندر مکان مرکز دائرهٔ امن و امان مُمَهِّدُ قَوَاعِدِ السَّلْطَنَةِ الْمَبَارَکَةِ
مُشَیِّدُ مَعَاقِدِ الْخِلَافَةِ الزَّاهِرَةِ مثنوی ابو الغازی آن شاه صاحبقران +
که دایمست دوران بدولتش عنان + جهاندار رحم قدر گیتی پناه + که خورشید ملکست ظل الله
معز الدوری مالک الخافقین + شهنشاه آفاق سلطان حسین + خلد الله تعالی ظلال خلافته
وأبد نوال عاطفته ورأفته بین الأنام إلی قیام الساعة وساعة القیام واولاد امجاد کامگار
نامدار آن حضرت که هر یک مهر سپهر دولت وجهانبانی وستاره اوج سلطنت وکشورستانی اند
واز اخلاق سنیه واوصاف رضیه مرضیه بقسمی اجزل وسهمی اشمل بهره یافته اند وعنان عاطفت عالی بصوب اکتساب
محامد ومعالی تافته فرد هر یکی در مکارم اخلاق + شده چون آفتاب عالمگیر +
علی الخصوص حضرت شاهزاده عالمیان نقاوهٔ زمرهٔ آدمیان گوهر یکتای بحر ریای عظمت مختار کانی خسرو نوزدای
سمای ابهت وشهریاری فرزندهٔ اعلام آفرین دولت فرخنده پی ضیاء ملک وملت مثنوی شاه طالع فیروزجنگ
کلمین این وضعه فیروزه رنگ + داغ نه ناصیه سرکشان + تیغ زن تارک لشکرکشان
خلافته عاطفة السلاطین مدة ملکه الملوک واخوانه الخواقین قطعه شاه ابو المحسن معین ملک وملت کانتاب
خلاصه بزرگان وشاهان کان + در مقام خرام از زمرهٔ خدام اوست + شهسوار عرصهٔ رفعت که در میدان قدر + ابلق ایام رام رائض احکام اوست
چون نشان دل بتوقیع انابت درقم + لاجرم امروز منشور شرف بر نام اوست + خلد الله تعالی ملکه وایاه جزی
بحار السلطنة وخلده آوازهٔ توبه وانابت وانصاف وعدالت او باستماع اقاصی وادانی رسیده صیت مکارم
واطراف آفاق شائع گشته ع بهر طرف که نهی گوش مدح او شنوی + واز جملهٔ صور تیکه موجب سرفرازی
ونیکنامی نیاوسبب ازدیاد کرامت وسعادت عقبی تواند بود استرضای جانب حضرت سلطنت پناهی است که
بوقتیکه موجبات وحشت واسباب عجب ودوشت بجهت وقوع بعضے وقائع وحالات قائم بود وصول او بملازمت

بسم الله الرحمن الرحیم

حضرت پادشاه علی الاطلاق عزت کلمه وجلت عظمته منشور دولت سلطان المرسلین وتتمم اخلاق الحسنین
محمد النبی الامی الامین صلوات الله وسلامه علیه وآله اجمعین بطغرای غرای وآیات علی خلق عظیم موشح
مزین گردانیدند زیرا که حسن خلق نوریست از انوار حکمت الهی وسری از اسرار عزت پادشاهی
که بدان نور شریف چشم بصیرت منور گردد وازان سر عزیز معرفت حسن صفات میسر شود واز مضمون
حدیث بزرگوار بعثت لاتمم مکارم الاخلاق مفهوم میشود که فائدهٔ بعثت سرور عالم صلی الله علیه وسلم
تتمیم مکارم اخلاق وتکمیل محاسن اوصاف ست الجرم زبان معجز بیان آن حضرت بکلمه وانک لعلی خلق
شده نهایت عالی نهمت دانند که تحقق بدین تخلق امریست لازم وارتقا بدین درجهٔ علیا فریضیست
درمیزان قیامت سنجیده شود اخلاق حسنه باشد بعد ازان اعمال حسنه ودر حدیث آمده که بدرستی که مومن
بواسطهٔ خلق نیکو درمیابد درجهٔ کسانی را که قائم اللیل وصائم الدهر باشند وحکما گفته اند که تهذیب اخلاق
راهیست روشن که جز بانهاج آن منهاج بمنزل شرف منزلی نتوان رسید وجز بسلوک آن طریق
رفت از بادیهٔ حیوانیت بدار الملک انسانیت نتوان کشید مثنوی
آدمی را آدمیان او بود ✦ نیکی مردم نه نکو رویست ✦ خوی نکو مایهٔ نیکوییست
واخلاق ستوده واوصاف پسندیده از همه افراد آدمیان زیباتر وبمحسن بیماید خصوص از جماعتی که

به عون صناع مکین و مکان فضل خلاق حین زمان

کتاب جامع سخنان حکمت دفتر پند و موعظت مفید اعالی و ادانی سمی

اخلاق محسنی

نتیجه طبع کهربار عمدهٔ علمای ذی اعتبا ملا حسین واعظ طاب ثراه

بمطبع ناصری منشی نول کشور بن طبع مزین مطبوع جهان شد

اطلاع — اس مطبع مین ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہے جسکی فہرست مطول ہر ایک شائق کو چھاپہ خانہ سے ملسکتی ہے جسکے معائنہ و ملاحظہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے معلوم کرسکتے ہین قیمت بھی ارزان ہے اس کتاب کے ٹیٹل پیج کے تین صفحہ سادہ ہین بعض کتب اخلاق و تصوف فارسی و اردو درج کرتے ہین تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہو اُس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدردانون کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو

کتب اخلاق و تصوف فارسی

گلستان محشی خرد از حضرت مصلح الدین سعدی شیرازی

ایضاً گلستان متوسط قلم محشی -

ایضاً — مع فرہنگ و ٹیٹل پیج رنگین -

ایضاً — چوب قلم جلی

گلستان مترجم — ترجمہ اُردو لفظ بلفظ -

شرح گلستان — نادر شرح از ملا محمد اکرم ملتانی

ایضاً — سے بہ ریاض رضوان شرح از مولوی ریاض علی

ایضاً — سے بہ بیان — شرح حضرت سراج الدین علیخان آرزو

تضمین گلستان سعدی — مصنفہ منشی ہرگوپال تفتہ

گلستان حکیم قاآنی بجواب گلستان حضرت سعدی سی مرزا درویش کی مصنفہ یکے قاآنی المرحوم بہ میرزا حبیب شیرازی

بہارستان جامی بجواب گلستان ایضاً از ملا عبدالرحمن جامی

خارستان محشی مکمل کتاب نظم و نثر مین ہم پہلوے گلستان ہے سولہ باب مین مصنفہ ملا مجدالدین خوافی

اسرار الاولیا — اسمین بائیس فصل ہین اور ہر فصل مین انواع و اقسام و مونات اہل اللہ کا ذکر ہے از حضرت شیخ فریدالدین شکر گنج

اخلاق محمدی فضائل علوم وغیرہ کا ذکر ہے چالیس باب مین مصنفہ مولوی محمد علی بیزدی -

مصباح الہدایت ترجمہ عوارف مشتمل بر ذکر سبانی و اصول و طریقت اہل تصوف مترجمہ حضرت محمود الکاشانی -

مصباح التہذیب باسم تاریخی حکایات نصائح مصنفہ شیخ کمال الدین -

صد پند سود مند — لقمان حکیم مع چار رسائل جلی قلم خوشنما -

۱ — رسالہ سعادت نامہ -

۲ — رسالہ خواجہ عبید اللہ انصاری -

۳ — رسالہ تحفۃ الملوک -

۴ — رسالہ منہاج العارفین -

رسالہ ہدایۃ المومنین الی سلسلۃ الصالحین نادر کتاب مصنفہ ابوالخیر مولوی معین الدین مشہدی -

مطالب رشیدی رموزات فقر و تصوف از شاہ ترابعلی کاکوروی

سرور العباد شرح قصیدہ بانت سعاد مصنفہ مولوی جامی عبدالرحمن محمد زید -

پند نامہ عطار نصائح رموزات تصوف مصنفہ حضرت شیخ فریدالدین عطار -

کیمیاے سعادت — جواہر نصیحت و حقیقت ہر مسئلہ امام محمد غزالی رحمۃ اللہ علیہ -

اخلاق جلالی محشی مصنفہ ملا جلال الدین دوانی -

اخلاق ناصری مصنفہ محقق نصیر الدین طوسی -

گلشن اسرار در تصوف کا بیان مصنفہ مولوی انور علی

می باید شنید — لب لباب اندرز و نصائح حکیمانہ مصنفہ مولوی رفعت علی فرحت -

گنجینۂ عرفان — بعنوان مذاق اہل تصوف مصنفہ حضرت شیخ فریدالدین عطار وغیرہ - عرفا

رسالہ غوثیہ — سے بہ نشاط العشق انوار شاہ است حضرت غوث اعظم رح -

Akhlaq Mohsanin

به عون صناع مکین و مکان فضل و کرم خلاق زمین و زمان

کتاب جامع سخنان حکمت دفتر پند و موعظت مفید اعالی و ادانی مسمی به

اخلاق محسنی

نتیجه طبع گهربار عمدهٔ علمای ذی اعتبار ملا حسین واعظ طاب ثراه

بمطبع نامی منشی نول کشور بار طبع مزین مطبوع جهان شد

Akhlāq-i-muḥsinī.

49 D 41

~~49 D 5~~

Indian Institute, Oxford.

The Lucknow Sparks Library.
Presented
by
Munshi Newul Kishore.

